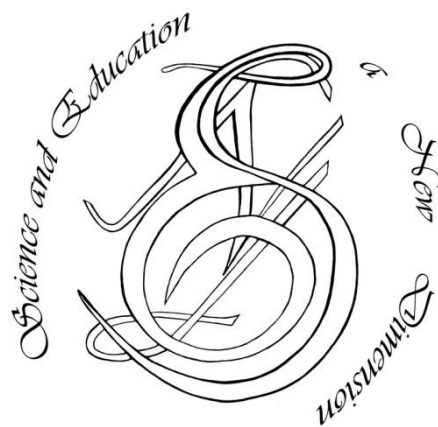

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

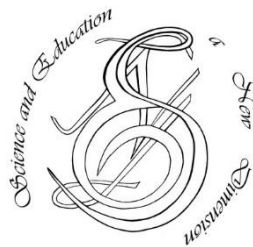
p-ISSN 2308-5258

e-ISSN 2308-1996

IV(14), Issue 89, 2016

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

Humanities and Social Sciences

www.seanewdim.com

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe
BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and coauthors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

The journal is listed and indexed in:

INDEX COPERNICUS:	ICV 2014: 70.95
INNO SPACE SCIENTIFIC JOURNAL IMPACT FACTOR:	2013: 2.642 ; 2014: 4,685
ISI (INTERNATIONAL SCIENTIFIC INDEXING) IMPACT FACTOR:	2013: 0.465 ; 2014: 1.215
DIRECTORY OF RESEARCH JOURNAL INDEXING	
ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY	
UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK	
SCRIBD	
ACADEMIA.EDU	
GOOGLE SCHOLAR	

CONTENT

SOCIAL COMMUNICATIONS	7
Слово як технологія трансформацій у Стародавньому світі <i>Ю. В. Бондар</i>	7
Технології формування сучасної телеаудиторії <i>Т. Г. Бондаренко</i>	11
Основні етапи розвитку рекламної комунікації в книжковій галузі <i>Т. Д. Булах</i>	15
Чорний піар як домінанта під час місцевих виборів 2015 в Україні <i>А. Ю. Денисова</i>	20
Политическая коммуникация как социокультурное явление общества <i>Л. А. Дроздик</i>	25
Трансформація медійного контенту в умовах конвергенції ЗМК <i>О. В. Гресько</i>	29
Україна та Росія: медіатизація політичного простору <i>С. Козиряцька</i>	33
Використання методу проектних завдань у формуванні професійних компетенцій PR-фахівця <i>А. П. Киричок</i>	38
ARCHITECTURE	42
Historical Environment of National Technical University “KhPI” as a System of Information Messages <i>V. I. Maistrenko</i>	42
CLERICAL SCIENCE	46
Релігія в публічній сфері: до пошуку визначення постсекулярного <i>О. О. Дубина</i>	46
The concept of dispensation in the Canon Law <i>R. J. Laczko</i>	50
HISTORY	54
От интеллектуальных революций к техникам мышления: на пути к новой парадигме образования <i>О. А. Дольская</i>	54
Стан педагогічних кадрів у школах Волинської області в 1944 – 1953 рр. <i>М. І. Фазан</i>	59
Some aspects of health care development in Ukraine and its transformation in Chernihiv region in the 1960-1980 s. <i>L. I. Lavrynenko</i>	64
Професор Г. Я. Андреев – видатний винахідник <i>Н. Л. Шелкунова</i>	68
Джерелознавчий дискурс біографічних студій М. О. Домонтовича (1830-1902 рр.) <i>В. В. Швець</i>	75
О. В. Кривошеїн і землевпорядні процеси у Російській імперії початку ХХ ст. <i>А. В. Запорожець</i>	80

SOCIAL COMMUNICATIONS

Слово як технологія трансформацій у Стародавньому світі

Ю. В. Бондар

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: bondar1960@gmail.com

Paper received 29.04.2016; Accepted for publication 10.05.2016.

Анотація. У статті розглядається проблема розуміння місця та ролі слова і видавничої справи в контексті суспільно-політичних трансформацій Стародавнього світу.

Ключові слова: видавничі справи, слово, комунікація, трансформації.

Слово й Видавництво є неодмінними супутниками цивілізаційного поступу. Взаємодіючи з іншими суб'єктами суспільних трансформацій, вони витворюють своєрідне інформаційне поле, яке згодом стає джерелом внутрішнього розвитку середовища та ідеології змін.

Теорію функцій слова і видавництва у процесі цивілізаційного поступу розробляли, чи торкалися її аспектів, дослідники різних часів. Бачення видавничих «обов'язків» безумовно корелюється з конкретними історичними умовами, станом суспільних відносин і власне видавничої справи. Закономірно пожвавилось осмислення функцій видавництва та його складників від часів винайдення книгодрукування і активного цільового використання видань в тому числі у суспільно-політичній практиці. Попри значну колективну увагу до проблематики соціокультурної ролі та місця видавничої справи у суспільних процесах, варто зауважити також різні (наразі, певно, закономірні) підходи до визначення і оцінювання соціальних функцій видавництва та їх пріоритетності. Актуальною ця проблема залишається й нині, що, на наш погляд, відображає різність бачення шляхів суспільних трансформацій, методів досягнення та засобів таких змін.

У нашому дослідженні ми спробуємо позначити розуміння місця і ролі видавництва та видавничої продукції (а отже, значною мірою і практику її використання) в контексті історичного процесу в Стародавньому світі.

Для розуміння особливостей функцій видавництва у Стародавньому світі потрібно застерегти насамперед засадниче: початком і рушієм будь-яких суспільних перетворень було і є Слово (Логос), котре у давнину в багатьох світоглядних, зокрема релігійних, ученнях тлумачили як «Перший ангел», що об'єднує божі сили і є комунікатором між ними [12, с. 258].

Значення слова позначене у різних, у тому числі правдавничих, явищах первісних суспільств. До таких належать, до прикладу, найрізноманітніші сакральні написи, давньоєгипетські так звані Книги дихання – збірники заупокійних текстів, авторство яких приписували божествам і виголошені тексти-формули котрих мали, за віруваннями, спрямовувати і захищати померлих у потойбічному світі. Схожі функції виконували й відоміші нині, так само давньоєгипетські, Книги мертвих. Слово несло втаємничений, магійний смисл, у ньому була зосереджена мудрість. Давні єгиптяни вважали також, що достатньо вимовити назву чи ім'я будь-кого, щоб вплинути, отримати владу над ним. Вплив, на їхню думку, ставав іще сильнішим, якщо назву чи ім'я

позначали письмово, що зумовлювало, відповідно, і впливовість тих, хто володів наразі ієрогліфічним письмом, – насамперед професійних писців. Постулат священного характеру й верховенства слова сповідували, окрім єгиптян, також інші давні народи. Зауважимо, втім, і «різночитання» розуміння значимості форм вираження слова. Для культури давніх індусів та іранців, приміром, на відміну від тих самих єгиптян, важливішим було не написане, а все ж вимовлене. Усна традиція передбачала не просто спілкування, а укладання, скажімо, юридичних документів, угод, зобов'язань, зберігання інформації та, відповідно, використання і поширення її. Більше того, записування, наприклад, ведичних текстів вважалося святотатством аж, стверджують дослідники, до VIII століття н. е. [8, с. 27]. До певного часу уміння писати «зловісні знаки» вважали чаклунством, стверджує філолог-еллініст Соломон Лур'є, і давні елліни, про що є згадка у творах Гомера [7, с. 120]. Своєрідно універсальне розуміння форми вираження слова запропонували давні іудеї, у тлумаченні яких Святе письмо – це «Боже слово, мовлене і записане» [3, с. 260]. Єврейські проповідники, пише відомий американський богослов Кевін Дж. Ванхузер, переконані, що головний релігійний закон їхнього народу – Тора – є дарованим Словом Бога, де навіть окремі літери сповнені мудрості та глибокого смислу. Однак, твердять рабини, Писання потребує усної Тори, тобто – авторитетного тлумачення писаного закону, який ніби залишили навмисно незавершеним. Тлумачення є засобом, за допомогою якого Тора, «яка містить усе», звертається до кожного наступного покоління вірних у різних ситуаціях [3, с. 164 – 165].

У Стародавньому світі знали ціну слову, умінню володіти ним як «риторикою влади» [3, с. 259]. «Воістину страшна справа – ненависть міста, що володіє словом!», констатує, розповідаючи про невдоволення афіян правителем Міносом, якого славили, попри усі спроби того виправдатися, історик Плутарх [12, с. 12].

Древні возвеличували слово, підкреслюючи його значення у суспільному розвитку та державотворенні. Знаменитий афіїнський оратор Ісократ пише:

«Те, що володіємо вродженим даром переконувати один одного і роз'яснювати все, що ми хочемо, не лише дозволило нам відкинути спосіб тваринного життя, але й дало можливість засновувати, з'єднувати разом міста, видавати закони, винаходити ремесла і мистецтва та й взагалі майже все, що вигадано і винайдено нами, має творчою першоосновою людську мову. Остання вста-

новила закони про те, що є справедливим чи несправедливим, прекрасним чи ганебним, і якщо потрібно підсумувати сказане про значення мови, то ми знайдемо, що жодна розумна справа не здійснювалася без її допомоги, мова завжди була початком і основою усіх великих справ та планів, і найкращі люди користувалися нею особливо часто» [14, с. 7].

Слово, право звертатися до спільноти вже у давнину розумілося як своєрідний привілей, визнання особливих заслуг промовця, автора, про що, йдеться, зокрема, і у відомому творі оратора та політика Демосфена «Про вінок» [10, с. 272].

Ставлення до літературно-видавничої справи як до суто уміння, ремесла, засобу задоволення тих чи інших потреб, а згодом – і певних ідеологічних завдань, також почало формуватися у Стародавній Греції. Пов'язано воно і з розумінням терміна «*техне*», який застосовували до позначення дуже широкого кола занять – від приготування їжі і землеробства до спортивної боротьби і практик ворожіння та навіть мистецтва наживи. «Технологічність» у видавничому ремеслі почала проявлятися від V століття до н. е. – з поширенням і утвердженням практики створення публічних промов, як частини політичного та громадського життя, елемента державного управління у демократичних полісах, на замовлення, за гроші. Джерела свідчать, що відтоді з'являються і письмові керівництва – так само *техне*, що містили зведення певних правил того чи іншого ремесла, в тім числі й ораторського [9, с. 31 – 32].

Важливим для творців текстів було і те, задля чого, власне, творяться тексти, яке їх суспільне призначення, функції, мета. Скажімо, знаменитий давньогрецький історик і державний діяч Полібій вважав, що будь-яка діяльність, наразі в тім числі історичні праці, повинна приносити користь. «Жодна тверезомисляча людина не воює з сусідами лише задля того, щоб здолати у боротьбі своїх противників, ніхто не виходить у море лише для того, щоб переплисти його, ніхто не засвоює науки і мистецтва лише з любові до знань, – твердив він. – Навпаки, все і всіма робиться лише задля задоволення, пошани та вигоди, що дають ті чи інші дії» [6, с. 149]. Т. Міллер наводить діалог давньогрецьких авторів Есхіла та Еврипіда, у якому вони обговорюють проблему суспільного значення творчості. «За що потрібно захоплюватися поетом?» – запитує перший із співрозмовників і чує у відповідь: «За те, що людей у державах ми робимо кращими» [9, с. 34].

«Робити людей кращими» – прагнення, яке значною мірою стало спонукальним мотивом творчості багатьох творців також і наступних часів, у давнину допускало доволі таки вільне трактування рамок можливих засобів модерування інформації з метою вчинення в тім числі маніпулятивного інформаційного впливу. Для, приміром, софістів, головним і цілком виправданим було досягнення потрібного практичного результату «по добрій волі, а не примусом», незалежно від того, наскільки інформація, що поширюється, є істинною. Допустимість обману виразнювалася у принципі, а водночас, припустимо, і творчому методі, «*ейкос*», що у нашому випадку позначає «вірогідність», «правдоподібність». Можли-

вість «неточного» викладу інформації софісти обґрунтовували власне особливостями людського сприйняття світу та людської пам'яті.

«Аби усі і все пам'ятали про минуле, розуміли нинішнє і майбутнє передбачення, то одні й ті самі слова одним і тим самим чином нас не обманювали б, – підкреслює у політичній промові «Похвалі Олені» знаменитий ритор *Горгій*. – Нині не так вже й легко згадати минуле, розібрати нинішнє і передбачити майбутнє, тому багато хто керується уявленнями – тим, що нам здається. Але вони оманливі й нестійкі, і своєю оманливістю та нестійкістю накликають на тих, хто покладається на них, усілякі біди» [10, с. 29].

Визнаючи неточні уявлення природними, нормальною формою людського знання, софісти, пише Т. Міллер, використали це для модифікації вчення про функції мистецтва слова, коли об'єктом впливу стають уже не лише емоції, а погляди й уявлення, що здатні змінюватися під впливом слів. За словом визнавалася не лише функція тішити, приносити задоволення, відновлювати у пам'яті минуле, а й функція трансформувати, змінювати погляди на стан речей, формувати їх відповідно до бачення і волі автора тексту. І така – управлінська – роль слова бачилася як його основна функція [9, с. 36].

Своє розуміння функціональності та можливостей слова запропонував давньогрецький мислитель *Платон*. Пропонуючи концепцію ідеального державного устрою, філософ звертає увагу на здатність слова змінювати світ, формувати характер і навіть душу людини. Платон розглядає слово як усвідомлену творчу діяльність, якою можна і, напевно, потрібно управляти, керуючись при цьому, звісно, найкращими міркуваннями. Цим пояснюється, припустимо, й намагання мислителя обґрунтувати необхідність введення цензури слова, відповідно до якої слід було забронити твори, які є суспільно шкідливими (до таких, на думку Платона, належали, зокрема, і твори Гомера, де боги часто зображені негативно [11, с. 64, 82]):

«Хіба можемо ми так легко дозволити, щоб діти слухали і сприймали душею які завгодно і ким завгодно вигадані міфи, які здебільшого суперечать тим думкам, що, як ми вважаємо, мають бути у них, коли вони стануть дорослими? – запитує його герой в одному з діалогів. – То, може, нам передусім слід звернути увагу на тих, хто творить міфи: якщо вони представляють гарний твір, його слід дозволити, якщо ж ні – то відкинемо. Ми переконаємо няньок і матерів розповідати дітям лише загальновізанні міфи, щоб з їхньою допомогою плекати душі дітей... А більшість міфів, які вони тепер розповідають, слід відкинути» [11, с. 64].

Проблема розуміння природи творення, а отже, і функцій продуктів такої творчості, в тім числі будь-яких публікацій та книг, привертала увагу й учня Платона *Аристотеля*, заслуга якого у напрацюванні методології наукового аналізу «творчо-видавничих» процесів та явищ безсумнівна.

У наукових працях Аристотель досліджує природу творчості, теоретично обґрунтовуючи її. Відповідно до філософської теорії Аристотеля в основі методології аналізу будь-якого явища повинен лежати пошук причин, які є рушіями, спонукають до тих чи інших дій, зумовлюють необхідність та власне появу тих чи

інших явищ. Світоглядно-методологічною особливістю поглядів Аристотеля, звертає увагу дослідник Дмитро Ханін, є уявлення про усвідомлену цілеспрямовану діяльність (активність) людини – центральну в його філософії, адже добродесна людина як «істота політична», повинна, за Аристотелем, «не лише споглядати, але і здійснювати вчинки, соціальні дії» [15, с. 163].

Окрім теорії причин, яка є наріжною в запропонованій методології, філософ пропонує також і погляд на різноманітність цілей та функцій мистецтва, що, у свою чергу, ґрунтується на вченні про види діяльності та задоволення. Аристотель, доходить висновку Дмитро Ханін, не задовольняється суто психологічним чи діяльнісним підходом до дослідження естетичного задоволення, але доповнює його спеціальним вивченням можливостей впливу різних видів мистецтва на почуттєво-сприймальні, ефективні та пізнавальні, розумові здібності людини. З погляду філософа, література найбільше (порівняно з іншими видами мистецтва) звертається до здатності міркувати, оскільки вдається до слова, засобу, що дозволяє передавати не лише почуття, емоцію, зовнішній образ, а й думку [15, с. 163]. Аристотель, за Платоном, розглядає мистецтво як засіб виховання громадян у суспільстві. Він також визнає припустимість неточного, авторського, відображення світу, адже автор неминуче повинен зображати одне з трьох: «або те, як було чи є; або те, як мовиться і здається; або те, як повинно бути». Причому якщо поет творить «неможливе», він, за Аристотелем, робить помилку, однак якщо завдяки цьому автор досягає мети (наразі – мистецького завдання), то він чинить правильно [2, с. 157].

Осмилення давніми греками ролі слова та видавництва у суспільному творенні мало виразну проекцію і на пізнішу Римську добу, відобразившись, зокрема, у багатогранній творчості політичного діяча, оратора, філософа та публікатора-видавця *Марка Туллія Цицерона*. Про ставлення політика до творення літератури, його розуміння її суспільного значення свідчить, зокрема, його ж промова на судовому процесі на захист грецького поета Авла Ліцілія Архія, якого звинуватили у незаконному набутті римського громадянства. Серед іншого Марк Туллій говорить про необхідність «здобувати користь з літератури для суспільства». Цицерон вказує на заслугу й «свідоме авторство» грецьких і латинських письменників, які «залишили нам незлічені образи мужніх діячів не тільки для того, щоб на них дивитися, але щоб їх наслідувати». Ці образи, каже Марк Туллій, він постійно мав перед очима і роздумами про великих людей «виховував своє серце і розум» [1, с. 420 – 423].

Погляди лідерів думок стародавніх спільнот свідчать про розуміння, насамперед владною елітою, важливості суспільних комунікаційних зв'язків з метою здійснення влади за допомогою публікацій. Це, на наш погляд, спростовує твердження деяких науковців про те, що інформаційна діяльність, зокрема публічні написи, виконували лише функцію інформування і не були засобами управління та формування громадської думки. На підтвердження нашої тези доречно навести і приклад інформаційної діяльності афінського архонта-законодавця VI століття до н. е. *Клісфена*, який уславився боротьбою проти тиранії та

демократичними реформами, в результаті яких панування родової аристократії в Афінах було остаточно подолано. Одним з найважливіших перетворень Клісфена стало скасування традиційного родоплемінного поділу Афін і заміна його фактично лише територіальним устроєм, що сприяло демократизації та консолідації афінського суспільства. Впроваджуючи реформу, Клісфен провів своєрідну смислову атаку, перейменувавши старі аристократичні філи (родові одиниці, що дорівнювали племені, пізніше – територіальним одиницям) на «свинарів», «поросятників» та «віслятників», що мало, вочевидь, знизити авторитет аристократів. Постраждав внаслідок «мовної війни» навіть Гомер: оскільки аристократи виводили свої родоводи від гомерівських героїв, то Клісфен заборонив також і виконання творів поета [5, с. 152; 7, с. 156 - 157].

Інформаційні технології впливу використовували, втім, не лише можновладці, а й представники інших давньогрецьких спільнот, до яких належали, припустимо, і афінські *сикофанти*, які називали себе «сторожовими псами закону» або «псами демосу» і які збирали негативну інформацію, щоб свідчити проти когось у суді, проте більше для того, щоб шантажувати обрану жертву [4, с. 331].

Свій «інформаційний» інтерес був також і у жерців шанованого у Стародавній Греції Дельфійського оракула – святилища в Дельфах, куди зверталися за порадою як прості люди, так і правителі держав та громади полісів. Зацікавлені у підношеннях храму, жерці переймалися тим, щоб звістки про вдалі передбачування *піфії* – вішунки, яку обирали завжди за аристократичної родини і котра відповідала на отримані запити, викрикуючи окремі слова чи фрази (такі «пророцтва» записували самі жерці, а потім, звіршувавши, передавали їх тим, хто звертався за порадою до храму), поширювалися по всій Греції та за її межами, підтримуючи і живлячи віру у віщування та прикмети, що були «знаменням богів» [4, с. 46].

Жерці були вправними мовниками і політиками, намагаючись уникати категоричності та однозначності «пророцтв». Досить-таки відома історія із пророцтвом *Крезу* – царю могутньої держави Лідія. Зібравшись воювати з персами, правитель запитав в оракула чи варто йому переходити через річку Галіс, тобто розпочинати військовий похід. На що отримав відповідь: «Перейшовши через Галіс, Крез велике царство зруйнує». Вирішивши, що оракул віщує йому перемогу, Крез вирушив у похід. І зазнав поразки. Розгніваний правитель звинуватив оракула в обмані, на що отримав відповідь від жерців, що він, мовляв, неправильно зрозумів пророцтво, адже оракул сказав, що, перейшовши річку, Крез зруйнує своє царство...

Продуманий «інформаційний супровід» та використання мовних формул сприяли тому, що релігійний центр у Дельфах залишався провідним і найвпливовішим упродовж століть. Особливо варто звернути увагу й на те, що з винайденням письма у Стародавньому світі Слово стало книжковим, надавши і Книзі значення святості та потужного заряду творіння, залишаючись наріжним також у релігійній практиці, яка значною мірою стала рушієм видавництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антична література: хрестоматія* / [упоряд. О. І. Білецький]. – К.: Рад. шк., 1968. – 612 с.
2. *Аристотель. Поэтика* / Аристотель // *Аристотель и античная литература* / [отв. ред. М. Л. Гаспаров]. – М.: Наука, 1978. – С. 111–163.
3. *Ванхузер Кевин Дж.* Искусство понимания текста. Литературоведческая этика и толкование Писания / Кевин Дж. Ванхузер [Пер. с англ.] – Черкассы; Колоквиум, 2007. – 736 с.
4. *Гаспаров М. Л.* Занимательная Греция / М. Л. Гаспаров. – М.: НЛЮ, 2000. – 384 с.
5. *Зайцев А. И.* Культурный переворот в Древней Греции VIII–V вв. до н. э. / А. И. Зайцев; [под ред. проф. Э. Д. Фролова]. – Л.: Из-во ЛГУ, 1985. – 207 с.
6. *История греческой литературы: в 3 т. – Т. 3: Литература эллинистического и римского периодов* / [под ред. С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского]. – М.: Изд-во АН СССР, 1946. – 436 с.
7. *Лурье С. Я.* История Греции / С. Я. Лурье; [сост. Э. Д. Фролов]. – СПб, 1993. – 680 с.
8. *Маркова В.* Книга в социально-коммуникативном пространстве: минувшее, настоящее, будущее: монография / Виктория Маркова. – Х.: ХДАК, 2010. – 252 с.
9. *Миллер Т. А.* Основные этапы изучения “Поэтики” Аристотеля / Т. А. Миллер // *Аристотель и античная литература* / [отв. ред. М. Л. Гаспаров]. – М.: Наука, 1978. – С. 5 – 106.
10. *Ораторы Греции* [сост. М. Гаспарова; вступ. ст. В. Бороуховича; коммент. И. Ковалевой и О. Левинской]; [пер. с древнегреч.]. – М.: Худож. лит., 1985. – 495 с.
11. *Платон. Держава* / Платон. – К.: Основи, 2000. – 358 с.
12. *Плутарх. Сравнительные жизнеописания: в 3 т. / Плутарх. – Т. I* / [издат. подгот. С. П. Маркиш, С. И. Соболевский]. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 503 с.
13. *Свенцицкая И. С.* Раннее христианство: страницы истории / И. С. Свенцицкая. – М.: Политиздат, 1987. – 336 с.
14. *Ученова В. В.* У истоков публицистики: монография / В. В. Ученова. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 214 с.
15. *Ханин Д. М.* Искусство как деятельность в эстетике Аристотеля / Д. М. Ханин. – М.: Наука, 1986. – 174 с.

REFERENCES

1. Ancient Literature: Chrestomathy / [compilation. O. Beletsky]. - K.: Soviets. HQ., 1968. - 612 p.
2. Aristotle. Poetics / Aristotle // Aristotle and the ancient literature / [Ed. Ed. ML Gasparov]. - Moscow: Science, 1978. - P. 111-163.
3. Kevin J. Vanhuzer. The art of understanding of the text. Literary ethics and interpretation of Scripture / Kevin J. Vanhuzer [Trans. from English] - Cherkasy.; Kolokvium, 2007. - 736 p.
4. Gasparov M.L Entertaining Greece / Gasparov M.L. - M.: UFO, 2000. - 384 p.
5. Zaitsev A.I. Cultural revolution of ancient Greece. VIII-V BC. / Zaitsev A.I.; [Ed. prof. E.D. Frolova]. - LA: Leningrad, 1985. - 207 p.
6. History of Greek literature - Volume 3: Literature of Hellenistic and Roman periods / [ed. S.I. Sobolev, M.E. Grabar-Passek, F.A. Petrovsky]. - Moscow: Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1946. - 436 p.
7. Lurie S.Y. History of Greece / S.Y. Lurie; [Ed. E.D. Frolov]. - St. Petersburg, 1993. - 680 p.
8. V. Markov. Book in social and communicative space: past, present, future: Monograph / Victoria Markova. - X: HDAK, 2010. - 252 p.
9. Miller T.A. Main stages of the study, "Poetics" of Aristotle / T.A. Miller // Aristotle and the ancient literature / [Ed. Ed. M.L. Gasparov]. - Moscow: Science, 1978. - S. 5 - 106.
10. Speakers of Greece [cost. Gasparov; introd. Art. B. Borukhovich; comments. I.Kovalev and O.Levinska]; [Trans. from Ancient Greek.]. - M.: artist. lit., 1985. -. 495 p.
11. Plato. State / Plato. - K: Fundamentals, 2000. - 358 p.
12. Plutarch. Comparative biography / Plutarch. - Volume 1 / [Ed. S.P. Markish, S.I. Sobolewski]. - Moscow: Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1961. - 503 p.
13. Svetsitskaya I.S. Early Christianity: The pages of history / I.S. Svetsitskaya. - M.: Politizdat, 1987. - 336 p.
14. Uchenova V.V. At the root of journalism: Monograph / V.V. Uchenova. - Moscow: Moscow University Press, 1989. - 214 p.
15. Hanin D.M. The art as an activity in the aesthetics of Aristotle / D.M. Hanin. - Moscow: Science, 1986. - 174 p.

Word as the technology of transformations in the ancient world

Bondar Y.

Abstract. Author analyses the problem of understanding the place and role of word and publishing in the context of social and political transformations in the ancient world.

Keywords: publishing, word, communication, transformation.

Слово как технология трансформаций в Древнем мире

Ю. В. Бондарь

Аннотация. В статье рассматривается проблема понимания места и роли слова а также издательского дела в контексте общественно-политических трансформаций Древнего мира.

Ключевые слова: издательское дело, слово, коммуникация, трансформации.

Технології формування сучасної телеаудиторії

Т. Г. Бондаренко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: tet_bondarenko@ukr.net

Paper received 05.06.2016; Accepted for publication 15.06.2016.

Анотація. Дослідницький пошук спрямовано на вивчення технологій формування сучасної телевізійної аудиторії. Унаслідок аналізу контенту провідних телеканалів, а також на підставі спостереження за особливостями функціонування телебачення виокремлено такі технології: виготовлення лінійки унікальних та оригінальних кастомізованих телепродуктів; реалізація спеціальних проєктів; гейміфікація; організація співтворення; інтернетизація; промоція інформаційної продукції.

Ключові слова: аудиторія телебачення, технології формування телеаудиторії, клієнтоорієнтованість, кастомізація, гейміфікація, інтернетизація, промоція.

Вступ. XXI століття позначене глибинними трансформаціями в системі «медіа – суспільство», а отже, пошуком оптимальної моделі взаємодії з аудиторією, задоволення її інформаційних потреб, урахування еволюції споживчих запитів. Високий рівень конкуренції у сфері телебачення спонукає до розроблення технологій формування аудиторії, що ускладнене внутрішніми модифікаціями в медійній галузі: зростання активності медіааудиторії, співтворення контенту, демасифікація відомостей, сегментація ринку та ін. Під поняттям «аудиторія телебачення» традиційно розуміють загальну кількість глядачів, які мають змогу переглядати програми телебачення та реалізують таку можливість [2]. На думку російської І. Полуехтової, аудиторія телебачення являє собою сукупність індивідів, об'єднаних загальною практикою телеспоживання, у ході якої вони долучаються до процесу соціального спілкування на макрорівні й набувають соціокультурного досвіду [4, с. 66].

Стислий огляд публікацій за темою. Унаслідок аналізу наукових джерел, виокремлено кілька змістових проєкцій у вивченні телеаудиторії, що є доцільними в річичі порушеної теми: соціологічні розвідки (І. Блохін, В. Касьянов, С. Корконосенко, І. Лубкович, І. Фомічова та ін.); налагодження взаємодії з телеглядачем (О. Поберезникова, І. Полуехтова та ін.); особливості поведінки сучасної аудиторії медіа (О. Варганова, О. Довженко, І. Засурський, Д. Колезев, А. Мірошниченко, Г. Почепцов та ін.). Загалом у науковій літературі чітко не диференційовані та не схарактеризовані технології формування телеаудиторії. У навчальному посібнику із соціології журналістики виокремлено лише чинники привернення й утримання аудиторії ефірних ЗМІ: фактор ведучого (диктора), його особистісних комунікативних здібностей; наявність авторських програм, виготовлення яких спрямоване на задоволення інформаційних потреб та інтересів аудиторії; якість прийому, звуку й зображення; структура й форми подання музичного матеріалу; рекламні акції для формування іміджу телеканалу; демонстрація кінофільмів, театральних постановок, ігрових та спортивних передач [6, с. 251–255].

Мета – обґрунтувати доцільність застосування на сучасному етапі технологій формування телеаудиторії; виокремити найбільш продуктивні з них на підставі аналізу телевізійного дискурсу; систематизувати виклад і продемонструвати промовисті приклади для опису вітчизняної практики організації системи «медіа – споживач».

Матеріали й методи. У ході наукового пошуку проаналізовано лінійку унікальних телепродуктів, що виготовляють найпопулярніші українські телеканали: «СТБ», «1+1», «Україна», «Новий канал», «ICTV», «Інтер», «НТН», «ТЕТ», «К1» та «2+2» (див. рейтинг маркетингових досліджень сервісу «mResearcher» за березень 2016 року) [7]. Для організації дослідження застосовано історико-теоретичний, комплексно-аналітичний, концептуально-системний, фактологічний, описовий методи, спостереження, метод узагальнення.

Результати та їх обговорення. Технологія – це «сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогось»; сукупність способів оброблення чи перероблення матеріалів, «виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій» [1, с. 1245]. Під поняттям технологія формування розуміємо комплекс методів, засобів і прийомів налагодження й реалізації інформаційної взаємодії зі споживачем, що розширює можливості організації аудиторії, управління її поведінкою та оптимізує ефективність медійної діяльності. Унаслідок аналізу контенту провідних телеканалів, а також на підставі спостереження за особливостями функціонування телебачення виокремлено низку технологій формування телеаудиторії, що схарактеризовані та проілюстровані прикладами нижче.

Виготовлення лінійки унікальних телепродуктів: серіалів, фільмів, мультфільмів, програм, шоу, ранкових ефірів; новинних блоків; дитячої сітки програм тощо. Для сучасного телебачення характерним є застосування кастомізованого підходу (від англ. customize – налаштувати, customer – клієнт, споживач), що передбачає адаптацію інформаційного продукту до потреб і контентних уподобань конкретного споживача. У маркетингу кастомізацією називають тактику мотивації покупця до придбання продукції, що містить інструменти продуктового маркетингу, торгового маркетингу та консьюмер-сервіс [3]. Стимулюючи споживчий попит, медіа розробляють і виготовляють лінійку унікальних телепродуктів, орієнтовану на цільову аудиторію. Наприклад, «1+1 Продакшн» проводить активну роботу зі створення якісного серіального продукту, як-от драматичної історії власного виробництва «Хазяйка». Виготовлення якісного контенту, його просування є результативним маркетинговим інструментом. За даними media-business.com.ua, згаданий серіал очолив тижневий зріз ТОП-10 запитів українського «Google» з 1 до 7 лютого 2016 року. Серед таких інформаційних товарів

варто назвати 20-серійний проект «Відьма», підготовлений групою «1+1 медіа» та Українською кінокомпанією Pro TV; анімаційний проект «Козаки. Футбол», до створення якого долучилися «Медіа група «1+1 медіа», онлайн-кінотеатр «MEGOGO» і студія аніма-

ції «Baraban» та ін. У цьому ж ключі українські канали транслюють програми та шоу власного виробництва. Результати вивчення контенту (упродовж травня 2016 року) узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1. Результати вивчення телевізійного контенту, продукованого провідними каналами

Назва каналу	Інформаційні продукти власного виробництва		Демонстрація унікального контенту
	Програми, шоу	Фільми, мультфільми, серіали	Програми, шоу, фільми
«1+1»	«Вечірній квартал», «Голос країни», «Ліга сміху», «Міняю жінку», «На ножах», «Розсміши коміка», «Світ навиворіт», «Світське життя».	«Відьма», «Козаки. Футбол», «Останній москаль», «Свати», «Хазяйка».	«Величне століття. Роксолана», «Шість кадрів», «8 перших побачень».
«СТБ»	«Все буде добре», «Зіркове життя», «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Один за всіх», «Слідство ведуть екстрасенси», «Україна має таланти», «Хата на тата», «Холостяк», «Х-Фактор».	«Коли ми вдома».	«Битва екстрасенсів. Російська версія», «Мамочка моя».
«Новий канал»	«Аферисти в сетях», «Від пацанки до панянки», «Дешево та сердито», «Половинки», «Ревізор», «Серця трьох», «Суперінтуїція», «Супермодель по-українськи».	«Київ вдень та вночі».	«Не родись красивою», «Тіні незабутих предків», «Щасливі разом».
«Україна»	«Відверто з Машею Єфросініною», «Говорить Україна», «Зірковий шлях».	«Не зарікайся», «Незламна».	
«ICTV»	«Провокатор», «Секретний фронт».	«Володимирська-15», «Стоп-10».	«Битва титанів», «Небо у вогні».
«Інтер»	«Готуємо разом», «Жди мене», «Сімейний суд», «Стосується кожного», «Судові справи», «Удачний проект».	«Бідна Liz», «Все можливо», «Все повернеться».	«Орел и Решка. Кругосветка», «Орел и Решка. Шопинг».
«НТН»	«Кримінальні справи», «Речовий доказ», «Чоловічий журнал».	–	«Гаваї», «Кулагін і партнери».
«ТЕТ»	«Казки У», «Країна У», «Одного разу в Одесі», «Панянка-селянка», «Щоденники темного».	«Віталька»	«Кухня», «Світлофор».
«2+2»	«Гвардія», «ДжеДАІ», «Секретні матеріали», «Хорообрі серця», «Цілком таємно».	–	«Під захистом», «Три дні на втечу».
К1	–	–	«Орел и Решка. Шопинг», «Орел и решка. Вокруг света», «Файна Юкрайна», «Доктор Хаус».

Потужним чинником акцентування уваги телеглядача слугує наявність ранкового ефіру. Значущість такого блоку можна пояснити запотребованістю в аудиторії позитивної інформації, що допомагає психологічно налаштуватися на весь день, дізнатися останні новини, корисні відомості, почути думку експертів, розважитися тощо. Попри переважання фонового сприйняття, аудиторія ранкових ефірів є привабливою для рекламодавців, оскільки об'єднує споживачів, які працюють у різних сферах, мають певний соціальний статус, сформовані життєві орієнтири. Ранкові програми представляють канали «1+1» («Сніданок 1+1»), «Україна» («Ранок з Україною»), «ICTV» («Ранок у великому місті»), «Інтер» («Ранок з Інтером»). Усі ранкові блоки чітко структуровані за рубриками, мають розважально-інформаційний характер, невимушений і легкий виклад. Суттєвою ознакою ранкових програм є прямиї ефір та інтерактивність (дзвінки до студії, робота в соціальних мережах, надсилання смс та ін.), що дає змогу налагоджувати ефективну інформаційну взаємодію з аудиторією. На нашу думку, украї важливу роль відіграє особистісний чинник ведучого, за яким ідентифікують ранковий ефір того чи того каналу. Ім'я

ведучого стає своєрідним брендом, що привертає увагу глядачів. Зазвичай, у ранкових ефірах працюють кілька журналістів, що теж пов'язане з клієнтоорієнтованістю, оскільки споживачі мають різні вподобання щодо зовнішності ведучих, їхніх особистісних характеристик, розуміння професійності. Варто зазначити, що формат ранкових ефірів та склад ведучих нерідко повністю змінюють або оновлюють, що засвідчує постійний пошук редакційним колективом шляхів задоволення інформаційних потреб аудиторії, адекватне реагування на їхні запити та особливості сприйняття пропонованого продукту. Аналогічні функції виконують новинні блоки, підготовлені для певного часу доби (ранок, обід, вечір, ніч). Упізнаваний стиль викладу, чітке структурування матеріалів, тематичний добір, дизайн студії, харизма ведучого стають брендними ознаками каналів («СТБ»: «Вікна-Новини»; «1+1»: «ТСН», «ТСН. Особливе», «ТСН. Тиждень»; «Україна»: «События дня», «События недели»; «Новий канал»: «Абзац!»; «ICTV»: «Факти. Інформаційний випуск», «Факти тижня з Оксаною Соколовою», «Звіримо час»; «Інтер»: «События», «События недели»; «НТН»: «Свідок»; «2+2»: «Спецкор»). Орієнтуючись на вікові характеристики

аудиторії, окремі канали продукують дитячу сітку програм («1+1»: «Маріччин кінозал», «Голос. Діти»; «Новий канал»: «Шрек», «Хоробра серцем», «Гаррі Поттер»; «ICTV»: «Муча Луча», «Скуба-Ду»; «ТЕТ»: «Даша-дослідниця», «Машині казки», «Байдиківка», «Смішарики», «Лунтики», «Кудлатий спецназ» та ін.).

Підготовка й реалізація спеціальних проєктів, присвячених актуальним проблемам. Завдяки якісній та оригінальній інформаційній пропозиції медіа спонукають аудиторію до споживання тих чи тих продуктів. Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови», прикметник «спеціальний» має таку семантику: призначений лише для кого-, чого-небудь; який має особливе призначення; вирізняється з-поміж інших; не такий, як інші; особливий [1, с. 1168]. Під поняттям інформаційного спецпроєкту розуміємо унікальний за проблематикою й функціями контент, спеціально орієнтований на конкретного адресата, підготовлений та опублікований у ЗМІ, лімітований часовими межами, що, зазвичай, виходячи за межі тематичної матриці видання, представляє всебічні відомості про важливу суспільно-політичну проблему, подію, явище та має на меті оперативно поширити їх, зацікавити якомога ширше коло користувачів, досягти певних змін. Сформульовані теоретичні положення яскраво ілюструють спецпроєкти каналу «1+1» «Розщеплені на атоми» (міжнародна соціальна акція до 30 річниці Чорнобильської трагедії), «Переможці» (мультимедійний соціальний проєкт у вигляді циклу історій про героїв АТО, які через поранення змушені пересуватися на протезах); каналу «Інтер» «Майже без грошей» (соціальний експеримент, у межах якого журналісти перевіряють можливість прожити впродовж місяця на мінімальну заробітну плату), «Наш полк» (данина пам'яті, поваги та вдячності тим, хто став на захист Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни), «Судить самі» (судове реаліті-шоу); «Нового каналу» – «Проєкт-Перфект» і «Проєкт-Любов» (позиціоновані як перші українські корисні серіали, шоу-експерименти) та ін.

Гейміфікація контенту, тобто розроблення ігрового складника для ефективної реалізації розважальної функції телебачення. Одним з інноваційних способів привернення уваги є використання ігрових практик у медіа. Такі матеріали мають на меті поєднати дозвілля й розвиток усебічного мислення аудиторії. До ігрової журналістики, що побудована на певному сюжеті й дотриманні правил, належать прості ігри (кросворди, чайнворди, загадки, ребуси тощо) та інтерактивні ігри, які передбачають обов'язковий зв'язок із редакцією [5, с. 40]. Гейміфікація контенту дає змогу акцентувати увагу споживача, налагоджувати інтерактивний зв'язок із ним, залучати до співтворення, представляти складну проблему в ігровій формі. Популярною на телебаченні є організація конкурсів (канал «СТБ»: «Відправ фото вашої страви – стань гостем шоу «Все буде добре», «Отримай Золотий квиток на шоу «Все буде добре»; «К1»: написання в соціальній мережі «Фейсбук» бажання про отримання подарунка від ведучих програми «Орел і решка. Шоппінг»); кастингів («СТБ»: «МастерШеф», «МастерШеф. Діти», «Холостяк», «Х-Фактор», «Танцюють всі», «Хата на тата», «Зважені

та щасливі», «Давай поговоримо про секс», «Один за всіх»; «1+1»: «Голос. Діти», «Голос країни», «На ножах», «Одруження наосліп», «4 весілля», «Маленькі гіганти», «Міняю жінку», «Скриная ідей»; «Новий канал»: «Половинки», «Серця трьох», «Від пацанки до панянки», «Київ вдень та вночі»; онлайн-кастинг для охочих стати обличчям нової колекції українського бренду «PODOLYAN»; «Інтер»: «Удачний проєкт»; «ТЕТ»: «Пацанка-панянка», «Нечуваний конкурс гумористів» та ін.), вікторин («СТБ»: «Все буде добре» (отримання рівня експерта за правильні запитання про домашнє господарство та кулінарію)); тестів («ICTV» – «Що ти знаєш про Івана Франка?») та ін.

Із попередньою технологією гейміфікації контенту тісно пов'язана **технологія співтворення**, що стала можливою завдяки впровадженню й інтенсивному поширенню WEB 2.0. Для сучасних ЗМІ характерна висока інтеграція користувацького контенту в інформаційне середовище: текстового, відео, фото, аудіо тощо. Редакції формують пропозиції співтворення або на сайтах телеканалів (сайт каналу «НТН» – «Повідомити новину»), або в соціальних мережах, або під час трансляції різних програм. У ході аналізу зафіксовано особливі форми комунікації, що пропонують телеканали, залучаючи аудиторію, а також реалізуючи власні бізнес-проєкти: набір до школи «Медіа та продакшн» («1+1»), до Інтершколи («Інтер»), пропозиції вакансій (на сайті телеканалу «СТБ» подано інформацію про можливу роботу на телеканалі «СТБ» і на «Новому каналі»).

Інтернетизація, або підготовка текстового й аудіовізуального контенту для інтернет-платформи. Нині телебачення активно еволюціонує в аспекті утвердження своїх позицій у мережі, що призводить до інтенсивного розвитку нового медійного явища – інтернет-телебачення, уможливлуючи інтерактивність, гіпертекстовість, мультимедійність, позачасовість і відсутність географічних обмежень. Завдяки інтернет-технологіям інформаційна взаємодія зі споживачем телевізійної продукції стала більш функційною. Усі аналізовані канали мають офіційні сайти, пропонують онлайн-трансляцію, а також представлені в соціальних мережах.

Промоція інформаційної продукції, виготовленої або трансльованої каналом, на різних платформах. Просуваючи продукт, медіа розробляють і реалізують комплекс інформаційно-реklamних заходів, спрямованих на формування позитивного іміджу та утвердження своєї впізнаваності. Одним із поширених способів привернення уваги телеаудиторії є аносування фільмів і програм, виготовлення саундтреків, промороликів до фільмів, запрошення головних героїв до ранкової студії та ін. Промовистим прикладом слугує аносування каналом «ТРК «Україна» дев'ятого серіалу власного виробництва «Не зарікайся». На сайті каналу представлено загальну інформацію про серіал, відео, новини названого проєкту, дібрано відомості про головних героїв. Канал «1+1» наразі аносує нову ліричну комедію «Наші пані у Варшаві», транслуючи проморолик до серіалу, а також серіал «Центральна лікарня», демонструючи спеціально виготовлений саундтрек. Загалом рекламні блоки каналу містять комерційну рекламу та рекламу й анонси продукції

«1+1», що зосереджують увагу аудиторії, зацікавлюють її, стимулюють до споживання інформації, створеної на каналі. Медіа, розвиваючи свій онлайн-простір, приділяють чимало уваги взаємодії з аудиторією, зокрема й на платформах соціальних мереж. Журналісти всіх аналізованих телеканалів інтенсивно просувають свою продукцію в соціальних мережах. Серед найактивніших у цій діяльності варто назвати канал «1+1» («ВКонтакте»), «Фейсбук»), «СТБ» («Фейсбук», «Інстаграм», «ВКонтакте»), «Новий канал» («Інстаграм», «Фейсбук»), «К1» («Фейсбук») тощо. Соціальні мережі змінюють стандарти спілкування та обміну інформацією, кардинально позначаючись на функціонуванні ЗМІ. Крім того, телевізійні канали використовують зовнішні носії рекла-

ми, розміщуючи інформацію про серіали, телепрограми та ін. на біл-бордах, сіті-лайтах, лайт-боксах, у транспорті тощо. Цікавий досвід практикує, зокрема, «Новий канал», анонсує й рекламує серіали та програми в різних журналах, як-от «Pink» та ін.

Висновки. На тлі високої конкуренції в медійному середовищі вагомим складником редакційної роботи стає формування аудиторії, що надалі вможливило організацію споживачів, управління їхньою поведінкою. До ефективних технологій формування сучасної телеаудиторії належить виготовлення лінійки кастомізованих телепродуктів; реалізація спецпроектів; гейміфікація; співтворення; інтернетизація; промоція інформаційної продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
2. Егоров В. Терминологический словарь телевидения: основные понятия и комментарии [Электронный ресурс] / В. Егоров. – М. : Ин-т повыш. квалификации работников телевидения и радиовещания ФСТР, 1997. – Режим доступа : <http://evartist.narod.ru/text2/09.htm>.
3. Кастомизация [Электронный ресурс] // Записки маркетолога. – Режим доступа : http://www.marketch.ru/marketing_dictionary/marketing_terms_k/customization/.
4. Полуэхтова И. А. Динамика российской телеаудитории /

И. А. Полуэхтова // Социологические исследования. – 2010. – № 1. – С. 66–77.

5. Словник журналіста: терміни, мас-медіа, статті / за заг. ред. Ю. М. Бідзілі; авт.-уклад. І. І. Бабушак, В. Й. Жугай, І. М. Сенько, В. Ю. Тарасюк. – Ужгород : Закарпаття, 2007. – 223 с.
6. Социология журналистики : учеб. пособ. для студентов вузов / [И. Н. Блохин и др.] ; под ред. С. Г. Корконосенко. – М. : Аспект-Пресс, 2004. – 318 с.
7. Топ украинских телеканалов в марте 2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mresearcher.com/2016/04/top-ukrainских-telekanalov-v-marte-2016.html>.

REFERENCES

1. Big Dictionary of Modern Ukrainian Language / arranged and edited by V. T. Busel. – K.; Irpin : WTF «Perun», 2001. – 1440 p.
2. Egorov V. Dictionary of television terms: Basic concepts with comments [Electronic resource] / V. Egorov. – M. : Institute for Professional Development of television and radio broadcasting professionals and technicians FSTR, 1997. – Available at : <http://evartist.narod.ru/text2/09.htm>.
3. Customization [Electronic resource] // Marketologist's notes. – Available at : http://www.marketch.ru/marketing_dictionary/marketing_terms_k/customization/.
4. Poluekhtova I. A. Dynamics of the Russian TV audience / Poluekhtova I. A. // Sociological Research. – 2010. – № 1. – С. 66–77.
5. Journalist's Glossary: Terms, mass media, figures / Ed. Yu. M. Bidzili; author-arranger I. I. Babushchak, V. J. Zhuhay, I. M. Senko, V. Y. Tarasiuk. – Uzhgorod : Transcarpathia, 2007. – 223 p.
6. Journalism Sociology: Textbook for university students / [I. N. Blokhin et al.] ; ed. S. G. Korkonosenko. – M. : Aspect-Press, 2004. – 318 p.
7. Top Ukrainian tele vision channels in March 2016 [Electronic resource]. – Available at : <http://mresearcher.com/2016/04/top-ukrainских-telekanalov-v-marte-2016.html>.

The technologies used to shape the modern television audience Bondarenko T.

Abstract. The presented research focuses on the technologies used to shape the modern television audience. The technologies were identified by means of the content analysis applied for studying the leading television channels and by monitoring the television features. The following technologies include manufacturing the unique and original line of customized TV products, implementation of special projects, gamification, coproduction organization, internetization, and promotion.

Keywords: television audience, technologies shaping the TV audience, customer oriented, customization, gamification, internetization, promotion.

Технологии формирования современной телеаудитории Т. Г. Бондаренко

Аннотация. Исследовательский поиск направлен на изучение технологий формирования современной телевизионной аудитории. В результате анализа контента ведущих телеканалов, а также на основании наблюдения за особенностями функционирования телевидения выделены следующие технологии: изготовление линейки уникальных и оригинальных кастомизированных телепродуктов; реализация специальных проектов; геймификация; организация сотворчества; интернетизация; продвижение информационной продукции.

Ключевые слова: аудитория телевидения, технологии формирования телеаудитории, клиентоориентированность, кастомизация, геймификация, интернетизация, промоция.

Основні етапи розвитку рекламної комунікації в книжковій галузі

Т. Д. Булах

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

Paper received 16.06.2016; Accepted for publication 25.06.2016.

Анотація. У статті здійснено періодизацію розвитку рекламної комунікативної системи в книжковій сфері. Як основні виокремлено чотири етапи її становлення: довидавничий, видавничий, масмедійний та мультимедійний, на кожному з яких у зв'язку з розвитком науки й техніки суттєво урізноманітнювалися та збагачувалися засоби, способи, форми подання рекламної інформації.

Ключові слова: рекламна комунікація, реклама, книжкова справа, видавнича справа, книжкова торгівля.

Вступ. Історичним розвідкам завжди відводиться почесне місце в теорії науки, рекламна сфера не є винятком, що пояснює достатньо стабільний інтерес учених до вивчення досвіду просування різноманітних товарів та послуг: історії розвитку реклами та рекламної діяльності присвячували свої праці як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема А. Акаймова, М. Буртин, В. Ученова, Н. Старих, О. Савельєва, Д. Фомін тощо. Деякі з означених праць торкаються окремих аспектів розвитку реклами видавничої продукції (наприклад, дослідження О. Савельєвої, Д. Фомина), проте незважаючи на достатньо стабільний інтерес учених до історії реклами, узагальнюючих досліджень, в яких здійснена періодизація розвитку рекламної комунікації в галузі книговидавництва та книгорозповсюдження, здійснено не було, тим часом простеження специфіки розвитку та факторів, що впливали на становлення рекламної комунікативної системи в книжковій галузі, дозволить ліпше зрозуміти трансформаційні зміни сучасної книговидавничої та книгорозповсюджуючої рекламної комунікативної системи, що підкреслює **актуальність** дослідження. Отже, **метою** статті є визначення основних етапів становлення рекламної комунікативної системи у книжковій галузі.

Матеріали та методи. У статті використано історичний та системний підходи, методи узагальнення й аналізу.

Результати та їх обговорення. Коли йдеться про історію розвитку рекламної комунікації у книжковій галузі найчастіше її пов'язують з винайденням книгодрукування. Частково це виправдано тим, що книжкова комунікація як явище стала масовою саме завдяки винаходу Гутенберга, проте говорячи про становлення рекламної комунікативної системи відлік її варто починати дещо раніше і пов'язувати з поширенням писемності та початком виготовлення книг як матеріальних носіїв інформації. На наш погляд, з упевненістю можна стверджувати, що періодизація розвитку означеної системи безпосередньо залежить від змін, що відбуваються в суспільстві, точніше від науково-технічного прогресу. Найбільший вплив мали: винайдення та поширення книгодрукування; радіо, телебачення; інтернету. Відповідно вважаємо, що нині можна виокремити 4 найважливіших етапи розвитку рекламної комунікації в книжковій галузі: довидавничий, видавничий, масмедійний та мультимедійний, котрі суттєво урізноманітнювали та збагачували засоби, способи, форми подання рекламної інформації, що позитивно позначалося й на обсягах

збуту видавничої продукції та послуг. Розглянемо кожний з пропонованих етапів.

Довидавничий етап розвитку рекламної комунікації (з моменту виникнення писемності до винаходу книговидавництва) тісно пов'язаний зі специфікою побутування та розповсюдження книг у означений період: спершу їх переписували окремі монахи, в подальшому виникли книгописальні майстерні. Перша книгописальна майстерня на Русі заснована в 1037 р. Ярославом Мудрим при Київському Софіївському соборі з метою перекладання богослужбових книг з грецької на слов'янську, про що вказано в «Повісті временних лет»: "...И книгам прилежати и почитати е часто в нощи и в дне. И собра письце многы и прекладаше от грек на словенское письмо, и списаша книги многы" [4].

Вже на цьому етапі можна говорити про зародження авторської та виробничої рекламної комунікації. Авторської, оскільки роль виготовлювачів книг (а частенько одночасно й співавторів, адже саме виготовлювачі час від часу залишали коментарі та пояснення у книгах) відігравали переписувачі. Саме на це вказує й М. Тимошик: «Творці й переписувачі давніх рукописних книг на зорі рукописної справи здебільшого поєднували в собі функції і перекладача, і редактора, і коректора, і каліграфа (писаря), і художника. А нерідко й письменника, який сам створював і оформляв текст (це все те, що виходить за межі богословських текстів, – хроніки, літописи, полемічні трактати, панегірики, навчальні посібники)... Звичайним явищем було вміщувати наприкінці книг і детальніші тексти, які, оперуючи сучасними видавничими термінами, можна назвати "Післяслово", "Від автора", "Від упорядника". Нерідко тут подавалася ціла історія творення того чи іншого рукопису, розповідалося про труднощі й негаразди, які доводилося переживати його творцям. Із цих частин давніх рукописних текстів саме й можна довідатися і про місце, і про час їх написання, як також і про самих авторів» [10]. Вважаємо, що подібні тексти являли собою не що інше, як зразки первинної авторської рекламної комунікації, котра закликала до ознайомлення з твором.

Під виробничою рекламною комунікацією мається на увазі закладення рекламного комунікативного сигналу під час виготовлення книги, це зокрема оформлення книг з метою привернення уваги читачів, що також почала формуватися вже в той час. Як відзначає І. Гайдель: "Особливе захоплення викликають буквиці, чи ініціали, – початкові літери статті. Їх найчастіше писали кіновар'ю, звідки й походить назва

« червоний рядок». Буквиця мала зацікавити читача, привернути його увагу. Виписувалась вона набагато більшою, ніж основний текст, прикрашалась орнаментом, крізь який можна було розгледіти загадкового звіра, птаха чи людське обличчя» [4]. Давні книги дійсно являють собою витвори мистецтва, окрім основних, інформативної та зберігаючої, вони виконували ще й естетичну функцію, котра передбачає отримання задоволення від споглядання прекрасного. Крім того, багате оформлення часто підкреслювало статус замовника, для якого пререписували книгу, сприяючи таким чином саморекламуванню її власника.

У середньовічній Європі книжкова торгівля теж здійснювалася в книгописальних ремісничих майстернях. Про наявність книг повідомлялось в анонсах. Одним з прикладів є рекламне оголошення книгописальної майстерні в Хагенау, власником якої був Діболт Лаубер: «Яких би ви не забажали книг, великих чи малих, духовних чи світських, красиво оздоблених, усіх їх Ви знайдете у Діболта Лаубера» [7]. Список книг, запропонованих на вибір, як відзначає Т. Г. Куприянова, налічував близько 40 назв, серед них Біблії, псалтирі, пленарії (збірники фрагментів Святого письма), пасіоналі (життя святих), беліали (книги про дияволів), бревіарії (збірники молитов, що читали під час богослужінь по днях церковного року), а також епічні, історичні твори, басні, романи [там само].

Отже, можемо говорити про зародження авторської та виробничої рекламної комунікації, в системі книгорозповсюдження – наявність усної рекламної комунікації на той час, до якої поступово почали додаватися оголошення й вивіски виробників та торговців книгами, котрі таким чином привертати увагу потенційних покупців. Усна рекламна комунікація характеризується можливістю миттєвого відгуку на рекламне повідомлення, особистісною чи груповою спрямованістю, вибірковою рекламного впливу. Про масовість говорити зарано, оскільки аудиторія, що слухала рекламні оголошення, була надто обмеженою: книги часто придбавали, щоб підкреслити соціальне становище. По-справжньому масовою рекламна комунікація стала лише після винайдення книгодрукування, котре значною мірою вплинуло на рекламну галузь у цілому, сприяючи її стрімкому розвитку.

Видавничий етап розвитку рекламної комунікації (з моменту винайдення книгодрукування – ХХ ст.) детально висвітлено в статті [1], зауважимо лише, що рекламний комунікативний вплив у означений період чинили не лише традиційні рекламні форми (вивіски, афіші, оголошення тощо, а й достатньо несподівані форми взаємодії, іноді у формі чуток, пліток, домислів, що поширювалися навколо видання. Зворотний зв'язок у рекламній комунікативній взаємодії забезпечувався завдяки винахідливості суб'єктів рекламної взаємодії, котрі вдавалися до будь-яких засобів привернення уваги заради отримання прибутку.

З винайденням книговидавання, рекламна комунікація у книжковій галузі почала розвиватися у двох напрямках: видавничому та книготорговельному. Видавнича реклама, у свою чергу, поділилась на рекламу у виданнях та рекламу про видання. Реклама у

виданнях поширювала інформацію про будь-які товари та послуги, реклама про видання сягала за межі друкованого слова, існуючи у формі вітрин, вивісок, навіть чуток та пліток, хоча, безперечно, головним носієм реклами видавничої продукції залишалась інформація, розтиражована типографським способом.

Наступний виток розвитку рекламної комунікації у галузі книговидавання та книгорозповсюдження пов'язаний з винайденням та поширенням радіо, кінематографу, телебачення, що не лише збільшило рекламну аудиторію, а й збагатило методи рекламного впливу завдяки комплексному впливу на більшість органів чуття людини.

Масмедійний етап розвитку рекламної комунікації. У 1920-х рр. новим засобом рекламної комунікації стало радіо: в 1920 р. у Піттсбурзі розпочала свою діяльність KDK – перша комерційна радіостанція США, яка транслювала зокрема і рекламні оголошення, пов'язані з видавничою діяльністю. Тридцяти-сорокові були «золотими роками» радіо. В економічно розвинутих країнах радіо багато років тримало увагу мільйонів слухачів, транслюючи рекламні оголошення. З виникненням телебачення радіо на деякий час втратило провідні позиції в рекламній сфері, але в 60-х роках йому знову належить першість, що пов'язано з появою на ринку транзисторів, котрі стали незмінними супутниками населення, особливо молоді, завдяки малим розмірам, які дозволяли не розлучатися з улюбленими радіостанціями ні на мить. Звичайно ж поява радіостанцій, орієнтованих на певні категорії населення, введення радіошоу, програм новин з прихованою рекламою – все це розширювало рекламні можливості радіо і перетворювало його на ефективний засіб передачі інформації на локальному та місцевому рівнях.

У нашій державі після жовтневої революції набувають популярності такі форми друкованої реклами як листівки, агітаційні плакати, афіші, котрі пропагували зокрема й видавничу продукцію, точніше здебільшого не окремі видання, а читання як форму дозвілєвої діяльності. При цьому, як справедливо відзначає Д. Фомін, аналізуючи пропаганду читання в радянському плакаті 1920-х рр.: «Важлива відмінність радянської реклами цього періоду від західної полягає в тому, що вітчизняні плакатисти зверталися в першу чергу до аудиторії, що мала мінімальний культурний багаж, до того ж добряче здичавіла за роки воєнного комунізму. Відповідно і прославляти необхідно було не переваги конкретного товару, скільки цивілізований, сучасний спосіб життя. Точно такою ж була справа і з пропагандою читання. У 1920-х рр. у СРСР випускалося досить мало плакатів, присвячених окремим книгам, зате дуже широко рекламувалися газети і журнали, дещо рідше – провідні видавництва і їх фірмові магазини, іноді – великі книжкові серії або зібрання творів. Основним же мотивом книготорговельної реклами тих років були нескінченні вмовлення про користь читання як такого, про необхідність опанувати грамоту, вчитися, постійно збагачувати свої знання» [11].

Загалом, незважаючи на те, що з виникненням кінематографу, радіо, вітчизняна реклама видавничої

продукції, як і зарубіжна, здобула нові можливості, поширюються її нові форми та жанри, такі як радіоголошення, огляди нових книг тощо, основна інформація про нові книжки та періодичні видання в першій половині ХХ ст. вміщувалася в журналах та газетах, здебільшого під рубриками “нові книжки та журнали”, “нові видання” та ін.

Тобто рекламна комунікація видавничої та книготорговельної діяльності на той час побутувала переважно в друкованій формі, здебільшого на шпальтах газет та журналів у формі списків нових книг, рецензій, оглядів, рекламних оголошень і стосувалася передплати та інформування про опублікування новинок. Популярними були афіші, плакати, присвячені як окремим книгам, так і продукції певних видавництв чи окремим заходам (книжковим ярмаркам, виставкам та ін.).

Реклама була тісно пов’язаною з пропагандою, особливо популярними в той час були декади й тижні пропаганди та розповсюдження політичної книги, влаштовувалися також молодіжно-комсомольські естафети “Книги – в маси”, дні поезії, технічної літератури та ін. – такі собі своєрідні рекламні заходи, але, на жаль, надзвичайно заідеологізовані.

З 1948 р. починається ера реклами на телебаченні. Виникають та набувають популярності рекламні ролики, що дозволяють яскраво та непересічно сповіщати про товари та послуги, зокрема у видавничій царині.

Тобто в ХХ ст. реклама видавничої продукції сягнула за межі друкованого слова, розповсюджуючись у кіно, на радіо, телебаченні, та ін., а реклама у виданнях зайняла свою нішу серед інших видів рекламної комунікативної системи. Телевізійна реклама окрім традиційних рекламних роликів відзначається впровадженням реклами книг в тканину фільмів – продакт плейсмент (produkt placement), створенням спеціальних телепередач, присвячених книгам, котрі й нині користуються популярністю.

Отже, масмедійний етап характеризується збагаченням комунікативних можливостей видавничої та книгорозповсюджуючої реклами, завдяки поширенню радіо, телебачення, кінематографу, що сприяли виникненню незаниханих доти рекламних форм: рекламні відео та радіоролики, радіожурнали, кліпи, радіовистави, постійні передачі, драматизації та ін., котрі урізноманітнювали рекламний комунікативний вплив та почали активно застосовуватися і для просування видавничої продукції та послуг. Зворотний зв’язок часто забезпечувався зокрема можливістю зателефонувати в прямому ефірі, поставити запитання учасникам зустрічей, бесід, надіслати листа в редакцію тощо.

Мультимедійний етап розвитку рекламної комунікації. Кінець 20 ст. знаменується виникненням принципово нового виду – інтернет-реклами, котра з кожним роком набуває все більшої популярності. Рекламні банери, кнопки, заставки, поштові розсилання – ті форми, без яких нині складно уявити рекламну сферу. Термін «мультимедійний етап розвитку» значною мірою умовний, в нашому випадку використовується виключно для відокремлення побутування рекламної комунікативної системи в онлайн-просторі від інших ЗМІ. Хоча насправді він є прийнятним не лише до

цифрових технологій, а й до поєднання відео, звуку в кіно, на телебаченні, адже вперше термін «мультимедія» використаний в 1965 р для опису Exploding Plastic Inevitable – шоу, що сполучило в собі живу рок-музику, кіно, експериментальні світлові ефекти і нетрадиційне мистецтво» [8].

Загалом, якщо аналізувати рекламну сферу початку ХХІ ст – понині, вона характеризується різноманітністю використовуваних методів та засобів досягнення комунікативної взаємодії з потенційними споживачами. Так, зокрема на сьогоднішній день сформовано безліч форм та жанрів телевізійної реклами, котрі активно використовуються і для популяризації видавничої продукції та послуг. Зокрема це біжучі рядки, кліпи, ролики, телеоголошення, телезаставки, навіть рекламні серіали. Для рекламування окремих книг телееклама нерентабельна (тільки якщо це значимий проект), оскільки є достатньо дорогою, проте для інформування про вихід друком серій видань, відкриття книгарень, діяльність видавництв використовується регулярно.

Продовжують розвиватися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. транспортна, зовнішня та інші види реклами. Зокрема, як відзначає Ю. Костяннікова: «Наприкінці ХХ ст. в сленгу англійських рекламників і журналістів став використовуватися термін *ambient media*. Ембієнт-реклама (англ. *Ambient advertising* або *ambient media*, від англ. *Ambient* – навколишній) – це такий напрям у рекламі, де замість традиційних носіїв рекламних повідомлень (друковані ЗМІ, час в ефірі або рекламні щити) використовуються елементи навколишнього середовища: лавки, двері, стіни будинків, офісне приладдя тощо. Виникнення такої зовнішньої реклами викликане тим, що традиційна – втрачала свою силу впливу. Нині у Європі дуже поширені ембієнтні соціальні звернення» [6]. Зауважимо, що подібні звернення популярні не лише за кордоном. В Україні вони теж надзвичайно поширені. Так, останнім часом все популярнішою стає реклама на асфальті. Як рекламні носії нині використовуються також будь-які предмети побуту, котрі захоплюють, дивують, вражають. Окрім звичних уже блокнотів, ручок, чашок тощо це й освіжувачі повітря, підставки для чаю та багато інших, абсолютно неочікуваних предметів. Опосередкований вплив чинять предмети, що мають форму книги.

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження дозволяє дійти висновку, що основними етапами розвитку рекламної комунікації у галузі книговидавництва та книгорозповсюдження є: довидавничий, видавничий, масмедійний, мультимедійний.

Довидавничий (з моменту виникнення писемності до винаходу книговидавництва). Характеризується вибірковістю та фрагментарністю комунікативної взаємодії, говорити про наявність повноцінної рекламної комунікації зарано, що пов’язано з обмеженістю кількості та доступу до книг як носіїв інформації внаслідок дороговизни та тривалості їх виготовлення. Книга свідчила про належність власника до елітних верств суспільства (керівників держави, духовенства, книжників), тобто підтверджувала статус власника, що сприяло формуванню його сприятливого іміджу. Відповідно з упевненістю можна говорити, що на

цьому етапі не люди рекламували книги, а книги рекламували людей, підкреслюючи рівень їх освіченості та статус у суспільстві. Рекламна комунікація побутувала переважно в усній формі, була здебільшого індивідуальною чи груповою. Масовою в означений період її назвати складно.

Про власне рекламу видань можна говорити вже на другому, так званому видавничому етапі рекламної комунікації, який започаткував винахід Гуттенберга. Рекламування у видавничій сфері, розпочавшись з винаходом книгодрукування, розвивалось у двох напрямках: рекламування видавничої продукції і рекламування інших продуктів та послуг засобами друкованого слова. При цьому перший напрям стимулював розвиток другого, формуючи окреме явище – друковану рекламу. Першими формами друкованої реклами були листочки, каталоги, преїскуранти, оголошення в пресі та плакати і стосувалися вони первинно саме реклами видавничої продукції, поступово поширюючись на інші товари та послуги. Активно розвивається реклама в книгарнях, основними засобами якої є вивіски, викладка товару тощо.

Масмедійний етап розвитку рекламної комунікації у сфері книговидавництва та книгорозповсюдження розпочався з розвитком кіно, радіо, телебачення (20-рр. XX ст.- кінець XX ст.). Характеризується тяжінням до реклами не окремих книг, а діяльності видавництва, книгарень, серій видань, читання як напряму діяльності. Безліч передач на радіо та телебаченні не безпосередньо, а опосередковано рекламують видавничу продукцію (наприклад, у передачі Що? Де? Коли? часто пропонують книгу як подарунок). З розвитком телебачення розвитку набув такий напрям реклами, як продакт плейсмент – тобто реклама, впроваджена в тканину фільму, котра діє ненав'язливо, а отже є набагато дієвішою.

Мультимедійний етап (з 2000-рр. понині), окрім комплексного впливу на споживачів друкованої, зовнішньої, транспортної, реклами в ЗМІ, характеризується стрімким розвитком електронних носіїв інформації, що сприяло просуванню видавничої продукції у мережі інтернет, а також виокремленню рекламування книг та рекламування продуктів інтелектуальної творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булах Т.Д. Історія реклами у видавничій справі // Вісн. Кн. палати. — 2007. — №8. — С. 37-40.
2. Библиохроника: Проект продолжается [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.svoboda.org/content/transcript/27592484.html>. — Загл. с экрана.
3. Від ченців-книгонош — до мережі дистрибуції друкованих видань: ретроспектива [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://helpiks.org/6-12597.html>. — Назва з екрану.
4. Гайдель И. Кто и как делал книгу в допечатной Руси [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.edu.ru/index.php?page_id=181.
5. Карпенко О. Історія піару та реклами на теренах України [Електронний ресурс] / О. Карпенко // Сайт рекламно-видавничої фірми «Коректа». — Режим доступу: <http://korekta.io.ua/s93998>. — Назва з екрану.
6. Костяникова Ю. М. История начала развития мировой социальной рекламы // Молодой ученый. — 2013. — №8. — С. 348-350.
7. Куприянова Т. Г. История книжного дела в Европе : учебное пособие [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook797/01/part-002.htm>. — Загл. с экрана.
8. Мультимедіа [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мультимедіа> — Назва з екрану.
9. Плиский Н. Реклама. Ее значение, происхождение и история. Примеры рекламирования. 1894 г. [Электронный ресурс] / Н. Плиский. — Режим доступа: <http://statja.ru/books/pl1.html>. — Загл. с экрана.
10. Реклама на транспорте в Украине. Украинская транспортная реклама [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://priisk.kiev.ua/reklama_na_transporte_v_ukraine.
11. Тимошик М. С. Книгописание в давньоукраїнській державі після прийняття християнства [Електронний ресурс] / М. С. Тимошик— Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1019>. — Назва з екрану.
12. Фомин Д. Пропаганда чтения в советском плакате 1920-х годов [Электронный ресурс] / Д. Фомин. — Режим доступа: <http://propagandahistory.ru/1718/Propaganda-chteniya-v-sovetskom-plakate-1920-kh-godov/>. — Загл. с экрана.

REFERENCES

1. Bulakh T.D. Istoriia reklamy u vydavnychii spravi // Visn. Kn. palaty. — 2007. — №8. — S. 37-40.
2. Bibliokhronika: Proyeckt prodolzhayetsya [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.svoboda.org/content/transcript/27592484.html>. — Zagl. s ekrana.
3. Vid chentsiv-knyhonosh — do merezhi dystributsii drukovanykh vydan: retrospektyva [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://helpiks.org/6-12597.html>. — Nazva z ekrana.
4. Gaydel I. Kto i kak delal knigu v dopechatnoy Rusi [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: http://www.edu.ru/index.php?page_id=181.
5. Karpenko O. Istoriia piaru ta reklamy na terenakh Ukrainy [Elektronnyy resurs] / O. Karpenko // Sait reklamno-vidavnychoi firmy «Korekta». — Rezhym dostupu: <http://korekta.io.ua/s93998>. — Nazva z ekrana.
6. Kostyannikova Yu. M. Istoriya nachala razvitiya mirovoy sotsialnoy reklamy // Molodoy uchenyy. — 2013. — №8. — S. 348-350.
7. Kupriyanova T. G. Istoriya knizhnogo dela v Evrope : uchebnoye posobiye [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook797/01/part-002.htm>. — Zagl. s ekrana.
8. Multymedia [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Multymedia> — Nazva z ekrana.
9. Pliskiy N. Reklama. Ee znachenije. proiskhozhdeniye i istoriya. Primery reklamirovaniya. 1894 g. [Elektronnyy resurs] / N. Pliskiy. — Rezhim dostupa: <http://statja.ru/books/pl1.html>. — Zagl. s ekrana.
10. Tymoshyk M. S. Knyhopysannia v davnoukrainskii derzhavi pislia pryiniattia khrystyianstva [Elektronnyy resurs] / M. S. Tymoshyk— Rezhym dostupu: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1019>. — Nazva z ekrana.
11. Fomin D. Propaganda chteniya v sovetskom plakate 1920-kh godov [Elektronnyy resurs] / D. Fomin. — Rezhim dostupa: <http://propagandahistory.ru/1718/Propaganda-chteniya-v-sovetskom-plakate-1920-kh-godov/>. — Zagl. s ekrana.

Milestones advertising communication in book industry

Bulakh T.

Abstract. This article is about periods of promotional communication system in the book sector. We singled out major stages of its formation as the main idea: prepublishing, publishing, mass media and multimedia. Each of this stages is with it's own development of science and technology which acquired substantial diversity and significantly enriched the ways, methods, and presentation of advertising information.

Keywords: *advertising communication, advertising, book business, publishing, bookselling.*

Основные этапы развития рекламной коммуникации в книжной отрасли

Т. Д. Булах

Аннотация. В статье осуществлена периодизация развития рекламной коммуникативной системы в книжной сфере. В качестве основных выделены четыре этапа ее становления: доиздательский, издательский, массмедийный и мультимедийный, на каждом из которых в связи с развитием науки и техники существенно разнообразились и обогащались средства, способы, формы представления рекламной информации.

Ключевые слова: *рекламная коммуникация, реклама, книжное дело, издательское дело, книжная торговля.*

Чорний піар як домінанта під час місцевих виборів 2015 в Україні

А. Ю. Денисова

Донецький національний університет, м. Вінниця, Україна

Paper received 12.05.2016; Accepted for publication 25.05.2016.

Анотація. В Україні з'явилась загальна тенденція порушення основних принципів проведення виборів, що ставить під сумнів їх визначальну роль у формуванні демократичних інститутів влади. В статті автор ставить за мету визначити особливості використання Чорного PR у виборчій кампанії 2015 року в Україні.

Ключові слова: Чорний PR, місцеві вибори 2015, передвиборча кампанія, скандали та провокації.

В Україні в останні 15 років, почали активно впроваджуватись «чорні» технології у процес передвиборчої агітації. І вже сьогодні можна говорити про те, що вітчизняні піарники взяли на озброєння всі професійні технології більш просунутого Заходу, де і зародився Чорний PR та адаптували все запропоноване до місцевих реалій.

В Україні масовий прихід Чорного піару був помічений під час Помаранчевої революції. З кожною наступною передвиборчою кампанією його кількість тільки зростала, а питання до якості залишались завжди. Але якщо в 2004 році «чорні» технології зводились до того, щоб пошкодити чуже майно клейкими листівками конкурентів, то сьогодні кандидати вдаються до більш витончених схем. Під час парламентських виборів – найцікавіше завжди працювали мажоритарники. Це пояснюється тим, що мажоритарники завжди краще знають те середовище, у якому висуваються, їм знайоме ментальне сприйняття, знайомі різноманітні обставини, за яких висувались їх конкуренти і багато іншого. Але таке явище з верхом проявилось у місцевих виборах 2015. Тому в цьому році, місцеві партійні осередки та кандидати мали змогу проявити весь свій креатив та позмагатись у чорній партійній рекламі. На світ впливали і давні біографічні факти кандидатів, і новітня історія, складена з оповідей та пліток. Виборців обманювали, роздавали фальшиві запрошення на концерти, замовляли банери з недостовірною інформацією, замовляли постановочні мітинги та навіть знімали фільми про конкурентів. Все це, безумовно, є непоганими порадами для політтехнологів, але нечесно, по відношенню до електорату.

Головні завдання кандидата у передвиборній кампанії – побудова свого іміджу, руйнування чужого, захист від атак конкурентів. Центральне місце тут займає створення власного іміджу, який міг би бути прихильно прийнятий населенням. Зростання масштабів застосування технологій Чорного PR в сучасних виборчих кампаніях обумовлена їх більш високою ефективністю в порівнянні з традиційними виборчими технологіями. Недостатньо високий рівень політичної культури українського електорату є причиною високої сприйнятливості громадян до різного роду негативної інформації, що значно підвищує результативність брудних технологій.

Актуальність роботи полягає в тому, що в Україні з'явилась загальна тенденція порушення основних принципів проведення виборів, що ставить під сумнів їх визначальну роль у формуванні демократичних інститутів влади. Сьогодні, поряд з використанням тра-

диційних виборчих технологій широко застосовуються технології Чорного PR, що порушують і положення виборчого законодавства, і правила політичної етики.

Зростання масштабів застосування технологій Чорного PR в сучасних виборчих кампаніях обумовлена їх більш високою ефективністю в порівнянні з традиційними виборчими технологіями. Недостатньо високий рівень політичної культури українського електорату є причиною високої сприйнятливості громадян до різного роду негативної інформації, що значно підвищує результативність брудних технологій.

Ступінь наукової розробки проблеми: С. Блек, у своїй роботі «Що таке піар?», Ф. Джефкінс, Д. Доті, С. Девіс дали базові представлення про те, що є піаром. Російські дослідники: І. В. Альошин «Зв'язки з громадськістю», І. В. Душин «Вибори: технологія виборчих кампаній», Д. В. Ольшанський «Політичний піар», український науковець В. М. Бебик «PR в органах державної влади» – дали уявлення про застосування піару в політичній сфері. Російський доктор філологічних наук та журналіст Р. А. Борецький «Обережно, телебачення», а також російські дослідники: В. В. Остроухов «Інформаційна безпека», К. В. Антипов, Ю. К. Баженов «Паблік Рілейшнз», аналізують явище політичних маніпуляцій свідомістю.

В українській політичній науці проблема маніпулювання свідомістю в політичному процесі аналізується здебільшого в періодичній літературі, порушуються в радіо- та телепрограмах, присвячених виборчим маніпуляціям. Аналіз застосування «брудних» виборчих технологій (часто основою їх і є політичне маніпулювання) можна знайти в аналітичних статтях політичного консультанта Д. Богуша. Також розробкою проблемою маніпуляції займається вітчизняний автор Я. Підстригач. Цінними здаються розробки з приводу аналізу комунікативних технологій Г. Почепцова і В. Бебика. Із останніх вітчизняних досліджень щодо маніпулятивної проблематики можна виокремити колективну працю В. Петрика, В. Остроухова та ін. «Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій». Автори дослідження зосереджуються на виокремленні особливих форм маніпулювання свідомістю в релігійній сфері, а вже як наслідок – вплив на політичну сферу держави. Особливо цінним в даному контексті є авторське бачення явища маніпулювання, форм і типів його поширення.

Проте, в існуючій літературі ще не всі питання розглянуті детально, оскільки тема Чорного PR має розглядатись з урахуванням національних контекстів

та появи нових сучасних технологій та методів впливу. Індустрія Чорного піару ніколи не зупиняється на досягнутому. В Україні теж є своя специфіка.

Мета роботи: визначити особливості використання Чорного PR у виборчій кампанії 2015 року в Україні.

Отже, чим запам'яталась виборча кампанія 2015?

Запам'яталась вона гучними скандалами, спробами зірвати вибори, з'ясуванням стосунків між олігархами та видними політичними діячами та спробами змінити результат, обійшовши закон.

Була спланована ціла кампанія по зриву виборів на Донбасі. Ситуація зі зривом виборів у Красноармійську, Сватовому і особливо в Маріуполі - головний скандал на місцевих виборах. Головною причиною стали проблеми з бюлетенями для голосування. Про те, що вибори в Маріуполі можуть не відбутися, говорили задовго до дня голосування, але забезпечити нормальний виборчий процес не вийшло. Фабула наступна: бюлетені були надруковані в друкарні «Приазовський робочий», що належить структурам Рината Ахметова. Два склади місцевого виборчого відмовилися їх приймати, оскільки частина бюлетенів була порвана, в деяких мали місце помилки, а сама печатка проводилася без контролю зі сторони територіальної виборчої комісії. Центрвиборчком у свою чергу звернувся до правоохоронців, щоб ті перевірили, чи не позбавила ТВК своєю завязістю мешканців Маріуполя їх виборчих прав. Є кілька версій про справжні причини події. Представники Опозиційного блоку звинувачують у всьому «київську владу» – мовляв, та всіма силами не хотіла допустити їх беззастеречної перемоги в ключовому місті звільненого Донбасу. Різні соціопитування дійсно передбачали перекосливу перемогу в Маріуполі Опозиційному блоку з результатом більш ніж 50% голосів виборців. Версія маріупольських проукраїнських активістів – екс-регіонали за звичкою вирішили «перестраховатися» і затіяли аферу з друком бюлетенів, але вперше отримали серйозну відсіч з боку місцевих активістів і більшості членів місцевого виборчого [1].

Популярна тема тарифів також не спрацювала. Боротьбу з підвищенням тарифів на комунальні послуги взяли на озброєння відразу кілька партій. Послідовніше всіх – Батьківщина, для якої ця тема стала стрижнем усієї кампанії. Незважаючи на те, що партія в цілому показала рівний результат, набравши в середньому більше 10% голосів у різних регіонах, що майже в два рази краще їх результату на торішніх парламентських виборах, жодної знакової перемоги партія Юлії Тимошенко не здобула. А Радикальній партії Олега Ляшка, яка у своїй передвиборній кампанії також зробила ставку на зниження тарифів, не допомогла навіть нагальна організація «кредитного майдану» під стінами Кабміну за кілька днів до голосування. Крім базової Чернігівської області, радикали мало де змогли добитися успіху [1].

Громадська організація «Опора» зафіксувала дуже багато випадків використання Чорного піару на Закарпатті. Проти Андрія та Віктора Балого поширювались інші комічні плакати: «Няню, хочу быть мэром». Але головним скандалом стало поширення листівок проти одразу 4 політичних сил: провладної БПП

«Солідарність», партія «Наш край», «Відродження» та «Єдиний центр». Місто рясніло листівками та плакатами з чітким лозунгом: «Влада та бандити – разом». На плакатах були зображені логотипи вищеназваних 4х політичних партій [2]. Такі звинувачення базувались на тому, що БПП «Солідарність» та «Наш край» – дійсно співпрацюють у деяких містах. Яскравим прикладом є також Слов'янськ, де в у соц.мережах інтернет-користувачі звинувачували БПП та Наш Край у змові, як і на Закарпатті.

Виплеску Чорного піару у соц.мережах про «змову» передувала сесія, під час якої від партії БПП були висунуті технічні кандидати, а самого керівника партійного осередку Олега Зонтова на сесії не було. Під час проведення сесії був присутній Недава Олег Анатолійович – народний депутат – член фракції партії «Блок Петра Порошенка». Недава розкритикував роботу виконавчого комітету у особі заступника міського голови Андрія Белозьорова. Третяков, майбутній кандидат на посаду голови міста від партії «Наш край», теж спостерігав за подіями на сесії. Склалось враження, що кандидата на посаду голови Слов'янська Третякова, підтримують як регіонали, так і «Солідарність». Роль Олега Зонтова, в.о. міського голови Слов'янська та лідера партійного осередку БПП у цій виставі виявилась під питанням, оскільки його спіткала доля технічного кандидата. Засідання, на якому партійці усунули голову осередку, відбулося за відсутності Олега Зонтова, що викликало багато сумнівів у легітимності зборів. Але підтекст мався на увазі інший. БПП тепер висувало технічних кандидатів, які не мали достатнього рейтингу. А Наш Край висував тепер реальних кандидатів, які мали всі шанси пройти. Таким чином БПП і Наш Край звинуватили у змові, бо Наш Край на Сході України сприймався, як «право наслідувач» колишньої Партії Регіонів, бо багато вихідців звідти – вступили до лав Нашого Краю, символіка партії була також у біло-синьому стилі. А це значить, що сама по собі партія мала більші шанси взяти голоси. Якщо під прапорами нашого краю зайдуть прибічники БПП, то саму партію БПП потрібно було технічно ліквідувати.

Однією з найцікавіших та найдраматичніших передвиборчих кампаній стала кампанія у Дніпропетровську. Відчайдушну боротьбу вели кандидати в мери міст та партійні осередки. Особливо цікавими були вибори міського голови.

За цю посаду змагались 25 претендентів. Серед яких 9 безробітних та один студент. Вони звісно змагаються, хто більше асфальту поклав, дитячих майданчиків побудував, будинків відремонтував та провів агітаційних концертів. Агітації було стільки, що жителі Дніпропетровська з початку плутались у ній, потім вона викликала агресію, а потім вони взагалі стали менше реагувати на неї. Отже, був потрібен неординарний підхід. Але політтехнологи дуже часто шукають порятунку у Чорному піарі. Один з найбільш поширених способів – кандидати-клони. Прикладом є зареєстрований у Дніпропетровську кандидат Євген Вілкул. Таке ж прізвище має і один з лідерів перегонів. Сам Олександр Вілкул стверджує, що ім'я було вибрано невипадково, бо саме так звали його покойного брата [3].

У Запоріжжі СБУ вилучила 100 тис. листівок з передвиборним «чорним піаром» прямо напередодні виборів. Листівки містили неправдиву інформацію про кандидатів на пост мера. На вилученій продукції були надруковані так звані поради виборцям щодо кандидатів на посаду міського голови Запоріжжя [4]

Сумнівність цих виборів заклечалась не лише у великій кількості Чорного піару, а також і у надзвичайно великих кількостях використання адмінресурсу. Особливо це було помітним на Донеччині, бо на українських територіях домінуючим було керівництво, яке підтримував ДТЕК. На Донбасі здавна є такий факт: кого підтримує ДТЕК – той і виграє вибори. Їх робітники складають левову частку населення Донбасу. А отже агітація проводиться прямим та непрямым шляхом, бо самі робітники неодноразово свідчили, що змушені писати номер бюлетеня на руці, бо керівництво їх запевняло, що саме так вони дізнаються – за кого вони проголосували. Це і стало однією з причин перемоги Вадима Ляха у Слов'янську, Руслана Требушкіна у Красноармійську, Андрія Аксьонова у Добропіллі. Проти Андрія Аксьонова була розгорнута велика антиагітаційна кампанія з використанням Чорного піару. Розповсюджувались листівки негативного змісту про минуле кандидата, навіть був випущений цілий фільм, де його порівнюють з героєм культового серіалу «Бригада». Але основний акцент був зроблений саме на тому, що Аксьонов був одним з організаторів референдуму та навіть є відео, що підтверджують його проросійську позицію. Також він запам'ятався тим, що на камеру зневажливо говорив про учасників патріотичного автопробігу, та навіть не пустив їх у селище міського типу, де був на той час головою. Всі ці матеріали були зібрані, добре «домальовані» чорними фарбами та розкидані Інтернетом та містом.

Але, як відомо, у Добропіллі Донецької області перемогу на виборах мера здобув Андрій Аксьонов. За нього свій голос віддали 68,9% виборців [5].

Найчастіше, при таких відсотках використовується адмінресурс, не лише на Добропілщині, але й в інших містах України.

Згадаймо класику жанру, без якої не обійшлись і ці вибори.

- Бюджетники. Люди, що працюють в бюджетних організаціях, як правило, тримаються за свою роботу. Тому конфлікту з керівником, який точно знає, за якого потрібно голосувати, отже бюджетними довіряють шефу. Відповідно, голосують так, як він скаже. Такі випадки зафіксовані на Харківщині під час місцевих виборів 2015 [6].

- Міліція. Правоохоронці – ті ж бюджетники, тільки звиклі ще й виконувати накази. Міліція завжди покликана захищати існуючу владу, якою б вона не була. Тому агітувати в лавах правоохоронців провладному кандидату просто. Як правило, для цього достатньо дзвінка зверху їх начальнику. У випадку з Донеччиною, їх цікавила місцева влада, що була представлена колишніми регіоналами.

- Будинки для інвалідів та літніх людей і в'язниці. На ділі багато з них навіть не бачать бюлетенів – за них голосують лікарі та медсестри. У в'язницях, де адміністрація може влаштувати всієї колонії «веселе

життя» за «неправильне» голосування, в основному голосують так, як їм скажуть. Саме тому часто 100% виборців психіатричних лікарень і в'язниць односторонньо підтримують одного кандидата. До війни таке було можливе і в армії, але тепер бійці не дозволяють керувати собою.

- Столичні гості. Підтримати потрібного кандидата може приїхати безліч відомих людей. У Чернігові «стежили за чесністю виборів» понад сорок народних депутатів від провладної партії. За кілька днів до голосування в 205-му окрузі в компанії кандидата – голови Державного управління справами Сергія Березенко з'явився популярний одеський губернатор Михайло Саакашвілі.

- Бюджетні кошти і палиці в колеса. Частина грошей, якими володіє область, місто чи село, традиційно використовують для агітації за провладного кандидата. Найчастіше у вигляді відремонтованої дороги, лікарні або установки дитячого майданчика. На порушення «свого» кандидата місцева влада закриває очі. А ось палиці в колеса ставить його конкурентам, адже всі дозволи на проведення виборчих акцій потрібно отримувати у місцевої влади.

- Кримінальні справи. Відкриття кримінальних справ навіть за найбільш комічними приводами проти суперника провладного кандидата забирає в останнього багато часу і коштів. У той час як кандидат від влади спілкується з виборцями, його конкурент змушений ходити на допити.

- Довгий підрахунок голосів. Формально результати виборів Центрвиборчком повинен оголосити протягом 10 днів. Такий же термін дається на опротестування результатів виборів. Але українська практика показує, що можна підрахувати 98% голосів, оголосити результати, а решта 2% «рахувати» ще днів 10, поки виборець і кандидати не адаптуються до результату [7].

Також розповсюджені способи непрямого використання «Чорного PR»:

1. «Тримай злодія!» При будь-якому порушенні слід кричати якомога голосніше, залучаючи максимальну увагу ЗМІ. При цьому абсолютно не важливо, хто допустив це порушення: у кожному разі звинувачувати слід свого опонента. На виборах у Чернігові представники Геннадія Корбана затримали автомобіль з підробленими печатками усіх виборчих округів.

Але навряд чи ці печатки були потрібні штабу Сергія Березенко, який як провладний кандидат міг би при бажанні отримати доступ до справжніх печаток. Якою б не була заява, міліція все одно повинна розбиратися: як мінімум допитувати обвинувачену сторону. Це морально тисне на опонента і відбирає у нього час, який він міг би витратити на агітацію.

2. Виклич агресію. У Чернігові концерт, організований одним з кандидатів – Геннадієм Корбаном, проходив у центрі міста. Якись люди роздавали флаєри, в яких жителів запрошували на цей же концерт, але тільки за місто. Розрахунок був простим: люди приїдуть за місто, не виявлять концерту і розлютяться на запрошуючу сторону.

3. Штаб Корбана відповів тим же. Про це пресі повідомив один з його керівників [8]. Мовляв, Березенко організовував концерт ТІКу і Brutto (група колиш-

нього соліста «Ляпіса Трубецького» Сергія Михалко), а штабісти Корбана голосно кричали про те, що відбудеться концерт Софії Ротару. Літні жінки, побачивши на сцені Михалко замість Ротару, м'яко кажучи, здивувалися.

4. Розкопали минуле. Переважному числу кандидатів з політичним або підприємницьким стажем є що приховувати. Це і треба знайти. А знайшовши, розписати, додаючи побільше страшних (нехай і вигаданих) подробиць. Головне, щоб суперник виглядав якомога більш жадібним і безпринципним [8].

Оскільки зміст усіх вищесказаних прикладів носить негативний зміст, то у факті їх розповсюдження можна побачити ознаки використання технології «Чорний піар», що містить ознаки порушення Закону України «Про місцеві вибори», а саме – частини 5, статті 60, котра вказує, що забороняється розповсюджувати свідомо недостовірні факти про кандидата, політичну партію, чи її місцевий осередок – суб'єкта виборчого процесу.

Також, уся друкована продукція, котра стосується агітації голосувати чи ні за конкретного кандидата чи партію, повинна містити інформацію про друк. У більшості випадків з Чорним піаром – вихідних даних не існує, що є порушення частини 2, Закону 56, котра постановляє, що друкований агітаційний матеріал повинен містити дані про замовника та організації, що виконує друк, його тиражу, інформацію про осіб, що є відповідальними за випуск. Розповсюдження печатних агітаційних матеріалів без вказання даних – забороняється.

Отже, Чорний піар під час місцевої передвиборчої кампанії 2015 – набув великого розмаху. Його особливостю можна назвати той факт, що у передвиборчі кампанії місцевих партійних осередків та лідерів втручались державні можновладці. Тому у деяких містах використання антиреклами набуло надзвичайних масштабів. Багато виборчих закликів були побудовані на популістських воєнних слоганах, що відповідають

сьогоднішньому буремному часу. Тема звинувачення одне одного у сепаратизмі – взагалі стала топовою.

У більшості західних країн – законодавчо регулюються питання, щодо діяльності ЗМІ під час передвиборчих кампаній. В Україні відсутня правова база з таких питань. Це і пояснює широкий розгул чорного піару в українському політичному просторі. Правове регулювання роботи ЗМІ в електоральний період здійснюється в тому чи іншому обсязі і формах в більшості розвинених демократичних країн світу. Об'єктом регулювання є, в тому числі, PR-діяльність суб'єктів політики в ході інформаційного забезпечення виборів. Універсального механізму і методів подібного регулювання – не існує. Кожна держава спирається на національні реалії та досвід суспільного життя. Однак, у кожному разі головною метою регулювання має бути забезпечення умов для реальної конкурентної боротьби політичних суб'єктів в ході виборів. В українській сфері законодавства, що регулює використання різних форм політичних маніпуляцій, головним чином, агітації та реклами, необхідні уточнення ключових понять, закріплення відповідальності за деякі види недобросовісної агітаційної діяльності, чітке регламентування порядку створення та розповсюдження політичної реклами, закріплення гарантій запобігання психологічного впливу, що позбавляє громадянина права осмисленого вибору.

Законодавчих ініціатив щодо введення закону про наклеп – не передбачається. Адже, є ризик того, що тонка грань між наклепом та критикою – зникне. І буде небезпека, що за справедливу критику почнуть переслідувати.

Чорний піар і «брудні» технології багато дослідників вважають тимчасовим явищем для пострадянського простору, через яке проходили всі країни з вільними виборами. Проте, на сьогодні, чорний піар – є досить значним фактором організації виборчого процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. М. Леліч, С. Литвиненко 10 головних сюрпризів та скандалів місцевих виборів 2015// Фокус, - номер від 13 листопада 2015 р., с. 22 -26
2. ГО «Опора», «ОПОРА зафіксувала в Закарпатті «чорний піар» проти деяких кандидатів», [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua-reporter.com/novosti/179280>
3. DP.ua «В Днепропетровске зарегистрировано пока 5 кандидатов в мэры», [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dp.ua/10492/>
4. Bigmir.net «В Запорожье СБУ изъяла 100 000 листовок с предвыборным Черным иаром», [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bigmir.net/ukraine/945804-V-Zaporoje-SBY-izyala-100-tis-listovok-s-predvibornim-chemim-piarom-gaGordon>
5. Остров «Кандидатом в мэры Доброполя зарегистрировали сепаратиста. Местные активисты сняли видео», [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/general/politics/news/483381/>
6. Цензор.нет «Кернес принуждает бюджетников поддерживать его на выборах» [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/352992/kiu_kernes_prinujdaet_byudjetnikov_podderjivat_ego_na_vyborah
7. Дмитро Синяк «7 найпоширеніших способи застосування адмінресурсу», [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://misia.com.ua/2015/10/7-najposhyrenishyh-sposobiv-zastosuvannya-adminresursu/>
8. Дмитро Синяк «Как на выборах в Украине по прежнему используют админресурс и чёрный пиар», [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cripo.com.ua/?sect_id=7&aid=200727

REFERENCES

1. M. Alder, S. Litvinenko top 10 scandals of surprises and local elections in 2015 // Focus - number from 13 November 2015, p. 22 -26
2. NGO "Support", recorded in Transcarpathia "black PR" against some candidates, "[Electron resource]. - Access mode: <http://www.ua-reporter.com/novosti/179280>
3. DP.ua «In Dnepropetrovsk is registered 5 candidates for mayor" [Electron resource]. - Access mode: <http://gazeta.dp.ua/10492/>
4. Bigmir.net «In Kiev SBU seized 100,000 leaflets with electoral Black Jarom" [Electron resource]. - Access mode: <http://news.bigmir.net/ukraine/945804-V-Zaporoje-SBY-izyala-100-tis-listovok-s-predvibornim-chemim-piarom-gaGordon>
5. Island "mayoral candidate Dobropole registered separatist. Local activists have removed the video "[Electron resource]. - Access mode: <http://www.ostro.org/general/politics/news/483381/>

6. Tsenzor.net "Kernes forcing state employees to support him in the elections" [Electron resource]. - Access mode: http://censor.net.ua/news/352992/kiu_kernes_prinujdaet_byu_djetnikov_podderjivat_ego_na_vyborah
7. Dmitry Sinyak "7 most common ways to use administrative resources", [electronicresource]. - Access: <http://misia.com.ua/2015/10/7-najposhyrenishyh-sposobiv-zastosuvannya-adminresursu/>
8. Dmytro Syniak "As the elections in Ukraine continue to use administrative resources and black PR", [E-resource]. - Access mode: http://cripo.com.ua/?sect_id=7&aid=200727

Black PR as dominant in local elections in 2015 in Ukraine

Denysova A.

Abstract. In Ukraine, there was a general trend of violation of fundamental principles of elections, calling into question their decisive role in the formation of democratic institutions. Using of PR instruments, instruments, «clean and transparent» technologies, at the political market considerably will heave up probability of receipt of power exactly those leaders which are capable professionally and effectively realize a folk trust by the practical political activity. Using of black PR during Ukrainian parliamentary elections 2012 - forced out «transparent» technologies of the political advertising. Purpose of work: to define and select the features of black PR during the local elections in 2015 in Ukraine.

Keywords: *black PR, local elections 2015, election campaign, scandals, and provocation.*

Черный пиар как доминанта во время местных выборов 2015 в Украине

А. Ю. Денисова

Аннотация. В Украине появилась общая тенденция нарушения основных принципов проведения выборов, что ставит под сомнение их определяющую роль в формировании демократических институтов власти. В статье главной целью является определение особенности использования Черного PR в избирательной кампании 2015 году в Украине.

Ключевые слова: *Черный PR, местные выборы 2015, предвыборная кампания, скандалы и провокации.*

Политическая коммуникация как социокультурное явление общества

Л. А. Дроздик

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина

Paper received 15.06.2016; Accepted for publication 25.06.2016.

Аннотация. Статья посвящена теме политических коммуникаций как неотъемлемой части современного демократического общества. Автор рассматривает политическую рекламу и политический PR как важные составляющие комплекса политических коммуникаций. Термин «политическая коммуникация» в статье раскрывается с точки зрения его значения в публичной политике и глобальном политическом дискурсе. Автор в работе доводит, что политические коммуникации играют важную роль в процессе получения и удержания власти, формирования демократического общества, а также легитимации политических решений.

Ключевые слова: политическая коммуникация, политическая реклама, политический PR, политический дискурс, выборы, власть.

Политическая коммуникация является важным элементом современного демократического общества. Это понятие включает в себя не только коммуникацию политиков с электоратом, но обеспечивает публичное общение разных веток власти между собой. Публичная политика требует обеспечения форм общения и средств связи между различными носителями власти, гражданами и странами. В условиях плюрализма и постоянного расширения доступа к информации коммуникация в сфере политической жизни того или иного государства становится обязательным элементом публичной политики.

Началом изучения явления политических коммуникаций в развитых странах можно считать исследования пропаганды в период Первой мировой войны. Первые работы в этой отрасли, а также сам термин «политическая коммуникация» появились в конце 1940-х – начале 1950-х годов. Одно из наиболее полных толкований сущности политической коммуникации было предложено Р.-Ж. Шварценбергом, который определил ее как «процесс передачи политической информации от одной части политической системы к другой и между политической и социальной системами» [1].

Тему политических коммуникаций в Украине и за рубежом исследовали Г. Почепцов, Б. Ольшанский, В. Бебик, Г. Агафонова, А. Власов, Е. Максимова, М. Вершинин, В. Карпов, Л. Семенова и др. Г. Почепцов, в частности, рассматривает политические коммуникации через призму классических моделей социальной коммуникации, а также в контексте современного политического дискурса в Украине. Л. Семенова в свою очередь поднимает в своих работах проблему прямой и обратной связи между органами государственной власти.

Целью научной работы является анализ и определение роли политических коммуникаций в современном политическом дискурсе Украины и мира.

В процессе анализа особенностей использования политических коммуникаций были применены методы наблюдения, анализа, синтеза, сравнения, метод систематизации. При подготовке статьи использовались рекламные материалы агитационных кампаний в Украине и за рубежом.

Коммуникация в условиях формирования демократического общества занимает важные позиции. Она часто гарантирует здоровую конкуренцию как в бизнесе, так и в политической жизни. Именно полити-

ческие коммуникации являются важным элементом борьбы и взаимодействия основных акторов политической жизни. Политическая коммуникация имеет свою особенность, так как в своем большинстве она исходит от власти. Как пишет Г. Лассуэл, «власть – это принятие решений. Решение – это санкционированный выбор, выбор, который влечет за собой серьезные последствия для того, кто осмелится ему противостоять. Следовательно, язык политики – это язык власти. Это язык решений. Он регистрирует решения и вносит в них поправки. Это боевой клич, вердикт и приговор, закон, постановление и норма, должностная присяга, спорные вопросы, комментарии и прения» [2]. Политическая коммуникация выступает как особый вид политических отношений, посредством которого доминирующие в политике субъекты регулируют производство и распространение общественно-политических идей своего времени [3].

Взаимодействия основных акторов в политическом пространстве могут носить случайный или запрограммированный характер, а сопровождающие их информационные потоки принято рассматривать как политический дискурс, ключевой характеристикой которого является преобладание целенаправленных адресных информационных потоков от власти к обществу [4]. Но если рассматривать политические коммуникации не как односторонний процесс, понятие политического дискурса расширяется и должно включать в себя обратную связь от электората к власти, если речь идет о пределах одной страны. В контексте же глобальных коммуникаций политический дискурс становится более широким понятием, в котором пересекаются локальные и международные дискурсы, имеющие вес и значение в глобальном масштабе.

Важным аспектом в процессе построения политических коммуникаций является определение целевой аудитории того или иного сообщения. Принято считать, что публичные политические коммуникации в условиях глобализации общества традиционно адресованы широким массам. Е. Павлова в своей работе утверждает, что «специфической особенностью публичного политического дискурса является его прагматическая направленность на управление общественным мнением, на формирование у массового адресата определенной оценки информации и заданной эмоциональной реакции на нее» [5]. Однако далеко не все сообщения в публичном политическом

дискурсе адресованы массовой аудитории. В мировой практике существует множество примеров, когда то или иное сообщение, вышедшее в публичную плоскость имело цель попасть к одному конкретному человеку (адресату). Часто такой метод используют в ходе политических «войн» с целью манипуляции или давления на политического конкурента.

Таким образом можем определить политические коммуникации как комплекс способов и методов обмена информацией между политическими игроками и электоратом с целью завоевания и удержания власти, легитимации и коммуникации решений, а также обеспечения плюрализма и демократии.

Комплекс политических коммуникаций состоит из ряда традиционных и нетрадиционных методов и приемов, благодаря которым обеспечивается непрерывная связь политиков с их оппонентами и электоратом. Одним из самых распространенных методов является политическая реклама. Ни одна избирательная кампания не обходится без политической рекламы, а также других коммуникационных агитационных методов. На рекламу в ходе избирательной кампании расходуется в среднем треть всех средств, выделяемых на предвыборную кампанию. В последнее время в постсоветских странах наблюдается тенденция к приросту таких расходов. К примеру во время агитационной кампании перед парламентскими выборами 2012 года в Украине было потрачено рекордное количество средств на политическую рекламу за время независимости страны [6].

Хотя политическая реклама имеет место и в межизбирательный период, именно во время избирательной гонки наблюдается её максимальное количество и концентрация в информационном пространстве. Таким образом политическая реклама стала неотъемлемой частью политической культуры в мире. Она отражает политические отношения участников предвыборной гонки. Именно реклама является одной из составляющих, которая формирует и одновременно производит политическую культуру социума [7].

Для определения понятия «политическая реклама» необходимо понимать, что оно находится на пересечении различных дисциплин и сочетает в себе знания из сферы политических наук (политологии, политической философии, социологии, психологии), а также рекламы и маркетинга. Вместе с тем политическая реклама ставит перед собой цель влияния на массовое сознание, а это предполагает включение в ее предмет также теории массовой коммуникации, социальной психологии и других смежных наук. Профессор А. А. Феофанов дает такое определение: «политическая реклама – комплекс специфических форм и методов психологического воздействия на массовые аудитории в условиях политического выбора с целью управления их политическим поведением» [8].

Политическая реклама является особым видом рекламной деятельности. Создание и распространение такой рекламы требует высокого уровня профессионализма и ювелирной точности. Политическая реклама – это форма коммуникации в условиях выбора, это метод воздействия на электоральные группы в лаконичной и оригинальной форме. Она отражает суть политической платформы определенных полити-

ческих сил, настраивает избирателей на их поддержку, формирует и внедряет в массовое сознание определенное представление о характере этих политических сил, создает желаемую психологическую установку на голосование.

Коммуникативная сущность политической рекламы заключается в том, что она устанавливает контакт между носителями власти или претендентами на места во властных структурах и массами, осуществляет определенным образом целенаправленную связь между ними, используя предельно доступную для восприятия и адекватную ему знаковую систему. Политическая реклама – это некий проводник идей, ретранслятор образов, символов, мифов. Она выполняет также и информационную функцию, поскольку одна из задач, стоящих перед ней, – оповещение, ознакомление аудитории с партией, кандидатом, их взглядами, предложениями, их преимуществами перед конкурентами. Политическая реклама функционирует в условиях политической конкуренции, она выделяет собственный объект из числа других, поэтому можно говорить как об ее идеологической, так и функции социально-ориентирующей [9].

По мнению Г. Васильева и В. Полякова, политическая реклама – это грамотное, корректное и целенаправленное выявление, подчеркивание и демонстрация различным социальным и национальным группам избирателей именно тех качеств и достоинств претендентов на лидерство, к которым эти группы проявляют особый интерес. Она является важным источником коммуникации, с помощью которой политики и их команды увеличивают эффективность своих кампаний на выборах и поддерживают имидж своих партий в период между ними. Цель политической рекламы заключается в информировании избирателей о политических лидерах, их партиях, особенностях их предвыборных программ, организациях презентаций для журналистов и общественности. Основная задача политической рекламы – создание узнаваемости и популярности кандидата.

Политическая реклама является концентрированным коммуникативным выражением политической платформы определенных политических сил, которая способствует внедрению в массовое сознание ясного представления об их характере и формированию желаемых психологических установок. Такое формирование и внедрение происходит на основе рациональных и эмоциональных средств воздействия на аудиторию, направленных на осознанные и неосознанные реакции индивидов. В основе коммуникативного воздействия имиджа на электоральные наставления лежит его проективная способность – построение образа желаемого будущего. Имидж политика выступает в политической коммуникации посредником между лидером и массой, его постоянно воспринимают сам субъект и средства коммуникации. Специфическим сущностным признаком имиджа является его способность передавать информацию о политическом деятеле, которая соответствует ожиданиям электората и которую передает политическая реклама [10].

Французский исследователь А. Дейян способы воздействия политической рекламы разделяет на

рациональный и эмоциональный, а отсюда и виды рекламы. Рациональная (предметная) реклама информирует, обращается к разуму потенциального покупателя (избирателя), приводит аргументы для его убеждения. Эмоциональная (ассоциативная) реклама вызывает воспоминания и наводит на определенные мысли. Она воздействует через ассоциацию идей, путем воспроизведения обстоятельств. Такое разделение позволяет выделить ряд жанров политической рекламы. В постсоветском пространстве особую популярность имеет наружная политическая реклама (плакаты, биллборды, щиты, растяжки, объемные формы, световые табло, видеозкраны). Активно используются политические листовки, брошюры (печатные издания, в которых содержится информация о партии или политика, а также призыв к тому или иному политическому действию или разъяснение основных положений программ или кандидатов партий). Рекламные публикации, как правило, находят место на страницах газет и журналов и представляют собой сообщения о деятельности, программах партий, их лидеров. Они могут быть выполнены в виде статей, интервью, бесед. Политическая телереклама запрещена в некоторых странах Европы, но очень распространена на телеканалах в предвыборный период в Украине и других странах СНГ. Интернет-реклама занимает важное место в комплексе политического маркетинга, так как позволяет с меньшими затратами попадать в более четко сегментированную аудиторию.

В преддверии выборов традиционно активизируются политические коммуникации во всех их проявлениях. В частности возрастает в разы количество рекламы. Но нужно отметить, что политический PR работает не менее активно и в межизбирательный период. Именно посредством методов PR политики общаются между собой и с электоратом. Его целью является формирование устойчивых каналов взаимодействия между акторами политического процесса, сочетающих в себе формальные и неформальные связи, а также учитывающие многовекторность и стохастическую неопределенность протекающих процессов. Политический PR понятие довольно широкое и часто может включать в себя и рекламные каналы коммуникации. Но при этом PR имеет другую цель – реклама призывает к действию, к примеру, голосовать, а задача PR сформировать у избирателя желание осуществить это действие. Используя широкий спектр методов политический PR может включать в себя различного жанра публикации в печатных СМИ и Интернет-ресурсах (статьи, интервью, аналитические материалы), новостные сюжеты на телевидении, а также участие политиков в эфирах (ток-шоу и другие форматы), развлекательные, спортивные и культурные мероприятия под эгидой политика или партии (проведение концертов и соревнований во время предвыборной кампании), публичная поддержка политика авторитетными лицами (блоги, фотографии и другие проявления поддержки от поп-звезд и других лидеров мнений) и др.

Исследователь политических коммуникаций Д. Ольшанский называет политический PR виртуальной манипулятивной технологией. В частности, он

пишет: «Современный PR – это виртуальные технологии контроля над коммуникативной сферой и скрытого управления (точнее, манипуляции) средствами массовой информации. Это особая маркетинговая коммуникация, сущность которой заключается в манипулировании основными элементами коммуникационного воздействия и каналом коммуникации, а через него – аудиторией» [11].

Важно отметить, что в сфере связей с общественностью существует понятие «паблисити», которое подразумевает неоплачиваемое упоминание о событии, бренде или человеке в журналистских материалах. Обеспечивается такое медиапокрытие при условии существования или формирования PR-службой информационного повода, интересного для СМИ. В политическом дискурсе под видом паблисити может подаваться откровенно рекламный материал, что нарушает стандарты журналистики, а также законы стран с развитым рекламным законодательством. Таким образом происходит подмена понятия «паблисити» понятием «джинсы». «Джинсой» в постсоветском пространстве принято называть адвенториал (от англ. advertorial – текст на правах рекламы). Термин появился благодаря слиянию двух понятий: advertisement (реклама) и editorial (редакционный) и обозначает публикацию рекламного материала под видом журналистского. «Джинсой» могут быть и новостные сюжеты на телевидении, и статьи в печатных и Интернет СМИ. Такой метод политического PR часто используют не только для формирования позитивного имиджа политика или партии, но и в качестве борьбы с политическими оппонентами. Технологии «черного» PR особенно распространены в странах, в которых слабо развито рекламное законодательство и система государственного регулирования сферы СМИ, а также рекламы и PR.

Политические коммуникации занимают важные позиции в мировом информационном пространстве. Это обусловлено тем, что именно политическая реклама и PR играет большую роль в вопросе власти и государственности. В истории есть случаи, когда политическая реклама определяла ход избирательной кампании не только одного политика или партии, но и всех участников избирательной гонки.

В условиях политической борьбы политические коммуникации воспринимаются как технология информационной войны. На войне, как говорится, все методы хороши. Известный американский специалист по рекламе Джордж Луис однажды заметил: «Хорошо это или плохо, но факт в том, что реклама – единственный способ, с помощью которого кандидат может рассказать о своих добродетелях. Без рекламы любой кандидат, несмотря на все свои благородные качества, будет просто уничтожен, на него просто никто не обратит внимания» [12].

Таким образом делаем вывод, что политические коммуникации в своем комплексе играют важную роль в процессе получения и удержания власти. Вместе с тем политические коммуникации являются неотъемлемой частью публичной политики. Именно публичные коммуникации часто являются фактором легитимации того или иного политического шага или решения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология: в 3 ч. – Ч.1. / пер. с фр. – М.: Политика, 1992. – С.180.
2. Лассуэлл Г. Язык власти // Политическая лингвистика. Вып. 20. Екатеринбург, 2006. С. 264–279.
3. Ирхин Ю., Зотов В., Зотова Л. Политология: учебник. М.: Юрист, 2002. С. 308.
4. Чупина А., Константинова Л. Коммуникативный дискурс общества и власти как новый формат взаимодействия в процессе легитимации политических решений / А. Чупина, Л. Константинова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/kommunikativnyy-diskurs-obschestva-i-vlasti-kak-novyy-format-vzaimodeystviya-v-protssesse-legitimatcii-politicheskikh-resheniy>. – Заглавие с экрана.
5. Павлова Е. Политический дискурс в глобальном коммуникативном пространстве / Е. Павлова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/politicheskii-diskurs-v-global-nom-kommunikativnom-prostranstve>. – Заглавие с экрана.
6. На політрекламу під час виборів-2012 витрачено найбільше коштів за всі роки незалежності [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://vybory.mediasapiens.ua/2012/11/27/na-politreklamu-pid-chas-vyboriv-2012-vytracheno-najbilshe-koshtiv-za-vsi-roky-nezalezhnosti/>. – Заголовок з екрану.
7. Войтович Н. Розвиток політичної культури в Україні та політична реклама в ЗМІ / Н.Войтович [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/visnyk34/Visnyk%2034_P6_02_Voytovych.pdf. – Заголовок з екрану.
8. Акайомова А. Політична реклама в боротьбі за владу / А. Акайомова. — Рекламист. — 1998. — № 8
9. Особливості політичної реклами. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://jurnalists.ru/osoblivosti-politichnoyi-reklami/>. – Заголовок з екрану.
10. Лисовский Ф. Политическая реклама / Ф. Лисовский [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.advesti.ru/publish/osn/200405_polit/. – Заглавие с экрана.
11. Ольшанский Д. Политический PR / Д. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2003. – с. 414
12. Кочубей Л.О. Виборчі технології: Навч. посіб [Електронний ресурс]. – К.:Український центр політичного менеджменту, 2008. – 332 с. – (Б-ка журн. "Політ. менеджмент"). – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=23&c=589>. – Заголовок з екрану.

REFERENCES

1. Schwarzenberg R.-ZH. Political sociology: 3 Part. – CH.I. / Translation. from. fr. – Moscow: Politics, 1992. - P.180.
2. D. Lasswell The language of power // Political linguistics. Issue. 20. Ekaterinburg, 2006, pp 264-279.
3. Irkhin Y., Zotov V., Zotova L. Political science: the textbook. M.: Jurist, 2002. P. 308.
4. Chupina A., Konstantinova L. The communicative discourse of society and the government as a new format of interaction in the process of legitimation of political decisions / AV Chupin, L. Konstantinov [electronic resource] – Access mode: <http://cyberleninka.ru/article/n/kommunikativnyy-diskurs-obschestva-i-vlasti-kak-novyy-format-vzaimodeystviya-v-protssesse-legitimatcii-politicheskikh-resheniy>. - Title from the screen.
5. Pavlov E. Political discourse in the global communication space / E. Pavlova [electronic resource] – Access mode: <http://cheloveknauka.com/politicheskii-diskurs-v-global-nom-kommunikativnom-prostranstve>. – Title from the screen.
6. For political advertising was spent the most money since independence during the elections on 2012 [electronic resource] – Access mode: <http://vybory.mediasapiens.ua/2012/11/27/na-politreklamu-pid-chas-vyboriv-2012-vytracheno-najbilshe-koshtiv-za-vsi-roky-nezalezhnosti/>. – Title from the screen.
7. Voytovych N. The development of political culture in Ukraine and political advertising in mass media / N.Voytovych [electronic resource] – Access mode: http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/visnyk34/Visnyk%2034_P6_02_Voytovych.pdf. – Title from the screen.
8. Akayomova A. Political advertising in a power struggle / A Akayomova. - Reklamist. - 1998. - № 8.
9. Features of political advertising. [Electronic resource] – Access mode: <http://jurnalists.ru/osoblivosti-politichnoyi-reklami/>. – Title from the screen.
10. Lisowskyi F. Political advertising / F. Lisowskyi [Electronic resource] – Access mode: http://www.advesti.ru/publish/osn/200405_polit/. – Title from the screen.
11. D. Olshansky Political PR / D. Olshansky. - SPb. : Piter, 2003. - p. 414.
12. Kochubey L. Voting technologies: Training. guidance [electronic resource]. - Kyiv: Ukrainian Centre of Political Management, 2008. - 332 p. - (B-ka journal. Polit. Management). – Access mode: <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=23&c=589>. – Title from the screen.

Political communication as a socio-cultural phenomenon of society

Drozdylk L.

Abstract. The article is devoted to the theme of political communication as an integral part of a modern democratic society. The author considers political advertising and political PR as important components of the political communications complex. Political communication in the article is considered from the standpoint of its importance in public policy and global political discourse. The author considered that the political communication play an important role in the process of obtaining and retaining power, the formation of a democratic society, as well as the legitimation of political decisions.

Keywords: *political communication, political advertising, political PR, political discourse, elections, power.*

Политическая коммуникация как социокультурное явление общества

Л. А. Дроздик

Аннотация. Статья посвящена теме политических коммуникаций как неотъемлемой части современного демократического общества. Автор рассматривает политическую рекламу и политический PR как важные составляющие комплекса политических коммуникаций. Термин «политическая коммуникация» в статье раскрывается с точки зрения его значения в публичной политике и глобальном политическом дискурсе. Автор в работе доводит, что политические коммуникации играют важную роль в процессе получения и удержания власти, формирования демократического общества, а также легитимации политических решений.

Ключевые слова: *политическая коммуникация, политическая реклама, политический PR, политический дискурс, выборы, власть.*

Трансформація медійного контенту в умовах конвергенції ЗМК

О. В. Гресько

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Paper received 15.03.2016; Accepted for publication 25.03.2016.

Анотація. В статті йдеться про трансформацію телевізійного і радіо контенту внаслідок розвитку конвергентної культури ЗМК. Розглянуто основні тенденції соціальних комунікацій, які формують попит і пропозицію на глобальному медіа ринку. На прикладі новаторських підходів подавання інформації проаналізовано нову модель виробництва новин і функції громадянської журналістики. Перспективи розвитку віртуальної реальності, конвергентної журналістики і мобільних додатків охарактеризовано з урахуванням інвестиційних прогнозів.

Ключові слова: *віртуальна реальність, конвергенція, медійний контент, соціальні комунікації, телерадіомовлення.*

Вступ. Пошук власної моделі виробництва новин в Україні почався із проголошення незалежності в 1991 р. і донині перебуває на стадії розвитку та вдосконалення. Особливість сучасного телерадіомовлення в Україні та світі полягає у трансформації класичної моделі подачі контенту в конвергентну версію. Сучасний радіопродукт транслюється онлайн і слухач може бачити прямий ефір з радіостудії. Подібна прозорість журналістської діяльності сприяє зміцненню довіри і відкритості масової комунікації. Формат телевізійного контенту змінюється на мультимедійний пакет з ознаками новітніх медіа, які дозволяють глядачеві взаємодіяти водночас як з авторським колективом редакції, так і з аудиторією. Запорукою успішного розвитку і популяризації є обов'язкова складова нової моделі телерадіомовлення – інтеграція з соціальними мережами і блогосферою, що впливає на рейтинги новин телевізійних і радіо програм.

Вивченню сучасного стану і перспектив розвитку конвергентної і громадянської журналістики присвячено чимало праць науковців і практиків: О. Вартанова, О. Гоян, С. Даниленко, С. Квіт, Т. Петрів, Дж. Павлік, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Різун, І. Слісаренко, С. Цимбаленко, О. Чекишев та інші.

Основна мета даного дослідження – проаналізувати нову концепцію виробництва новин, що полягає в поєднанні традиційної та громадянської журналістики, трансформації медійного контенту в конвергентному вимірі. Для дослідження було використано метод моніторингу, спостереження.

Журналістика XXI століття трансформується внаслідок таких основних тенденцій соціальних комунікацій, як:

- візуалізація і віртуалізація медійного контенту;
- динаміка розвитку комунікаційних технологій в суспільстві;
- залежність ЗМК від транснаціональних корпорацій;
- інтерактивність;
- комерціалізація і конкуренція;
- конвергенція;
- монетизація інтернет-трафіка;
- надлишок виробництва інформації;
- новаторство в обробці інформації;
- поверховість аналітичних коментарів і прогнозів;
- поява новітніх медіа і розвиток громадянської журналістики;
- сенсаційний характер повідомлень і т. п.

Конвергенція ЗМК – це об'єднання різноманітних видів подавання медійного продукту в єдину систему

збирання, обробки й поширення інформації. Конвергентна журналістика формує нову філософію подавання контенту, зокрема новин. По-перше, основу теоретико-практичної моделі становить онлайн версія. Спочатку репортери (часом навіть ще з місця події) анонсують майбутній матеріал в інтернет просторі за допомогою влучних текстових заголовків, привабливого візуального супроводу, аудіовізуальних ефектів тощо. Згодом працюють над радіо- і телеверсією, що може бути представлена на спільній мультимедійній платформі. По-друге, завдяки конвергентній культурі ЗМК новини більше не мають обов'язкової структури, а класичні правила на зразок «обернутої піраміди» частіше стають винятками. По-третє, форма впливає на змістове наповнення, адже на відміну від традиційних новітніх медіа мають більше повідомлень позитивного характеру, якими користувач охоче ділитися з «друзями» в соціальних мережах.

Висока конкурентоздатність в інформаційній галузі зумовлює економний стиль організації виробництва медійного контенту в структурі типового медіахолдингу. Відтак відбувається не лише перерозподіл завдань інформаційно-аналітичних служб і відділів новин, а також функціональних обов'язків працівників, які тепер мають володіти практичними навичками універсальних журналістів. Мультимедійна перспектива і бажання зекономити призвели щоденну американську газету «Чикаго сан-таймс» до звільнення всіх (28 осіб) штатних фоторепортерів у травні 2013 року. Конвергентні редакції надають перевагу універсальним репортерам, які завдяки базовим технічним навичкам збирають, поширюють інформацію на різноманітних платформах.

Попри універсалізм у новинній журналістиці внаслідок сегментації ринку преси розвивається тематична і регіональна спеціалізація. Користувачі соціальних мереж об'єднуються на основі однакових інтересів і смаків, що призводить до створення груп і спільнот. Такий чіткий розподіл аудиторії за інтересами дає можливість виробникам детальніше та глибше розкривати обрану тематику, легше працювати з рекламодавцем в умовах комерціалізації ЗМК, а також формувати суспільну думку.

Конвергенція не залежить від будь-якого конкретного механізму доставки. Вона являє собою зміну парадигми – перехід від особливого змісту до змісту, що поширюється мультимедійними каналами, до збільшення незалежності систем зв'язку, до примноження способів доступу до медіа-контенту, до більш

складних відносин між традиційними медіа, що направлені зверху вниз, і користувачів-учасників, що направлені знизу вгору. [1, с. 243]

В умовах глобалізації комерціалізація ЗМІ породжує конкуренцію на ринку інформаційних послуг, яка спонукає до новаторства та експериментів. Взаємозалежні явища (комерціалізація=>конкуренція=>конвергенція) поступово модифікують конвергентну журналістику в мобільну. З появою у 2008 році iPhone3G почалася епоха мобільного контенту, як комунікаційний інструмент смартфон об'єднав обидві функції: споживання і виробництва інформації. Безкоштовні додатки, платні мобільні програми (аплікації), спеціальні аксесуари збільшують багатфункціональність в технічному плані, однак мобільна журналістика потребує такої техніки виробництва новин, яка б миттєво заповнювала різноманітні мультимедійні платформи. Спочатку мобільні пристрої використовувалися для перевірки електронної пошти, згодом високий попит розширив призначення: ігри для мобільних телефонів, користування Інтернетом, спілкування, перегляд відео і фото і т. д.

Ринок мобільних додатків (від англ. терміна «прикладне програмне забезпечення») сьогодні дуже розвинутий і неспинно росте. Мобільні додатки – це рушійна сила медіа-активності: сім з восьми хвилин медійний контент переглядають на мобільних пристроях, найчастіше на смартфоні. 60% часу припадає на мобільне використання, на комп'ютері – 40%. Додатки змінили не лише звичку користувачів переглядати новини цифрових медіа, а й поведінку споживачів, які купують товари або замовляють послуги онлайн. Навіть в магазині найкращий консультант – смартфон з доступом до мобільної мережі, де оперативно можна знайти відгуки покупців на певний продукт, який легко сфотографувати і надіслати рідним, близьким для консультації.

Активна роль комунікатора, який ще вчора був лише пасивним споживачем інформації, призвела до того, що на радіо і телебаченні критерії відбору новин тепер мають додаткову складову і порядок денний редакції формують принаймні на двох рівнях: професійному та громадянському. Інформаційна цінність повідомлень для традиційних і новітніх медіа суттєво відрізняються. По-перше, інформаційно-комунікаційні потоки у соціальних мережах, як правило, мають хаотичну форму, натомість чітко визначено зміст, структуру і вектор. По-друге, прозорість інформаційних потоків в мережі залежить від головного завдання спільнот, які об'єднуються навколо певної мети. Феномен соціальних медіа трансформує поняття культури комунікації різних політичних систем на місцевому рівні в однорідне масово-інформаційне середовище світового масштабу.

Глядач або слухач свідомо обирає роль активного комунікатора, який стає частиною команди журналістів. Це можливо за допомогою передавання до редакції оперативної інформації про актуальні події на місцевому рівні, достовірність яких перевіряють репортери. Професійний і громадянський виміри формують перелік щоденних редакційних завдань інформаційних випусків новин сучасних ЗМК. Громадянська журналістика – це журналістика пересічних

громадян, які збирають, обробляють та поширюють інформацію у непрофесійний спосіб - наближена до аматорської, адже обробка повідомлень не завжди відповідає стандартам і етико-правовим нормам професійної журналістики. Відтак, це надає більше свободи і водночас менше відповідальності. Попри аматорський підхід і відсутність традиційного алгоритму обробки даних громадянська журналістика миттєво оприлюднює та поширює інформацію в мережі інтернет в інтересах громадян або громад. Місія громадянської журналістики полягає у наданні актуальної, достовірної, незалежної, правдивої й різнобічної інформації самими громадянами, які не мають журналістської освіти, але мають право брати участь у журналістській діяльності як представники демократичного суспільства.

Нова концепція виробництва новин полягає в поєднанні традиційної та громадянської журналістики. Остання має свої функції, особливості методів збору, обробки й поширення інформаційних повідомлень, переваги та недоліки у зв'язку із залученням споживачів інформації до процесу творення новин і недотримання професійних стандартів.

Громадянська журналістика – це діяльність людей, які активно збирають, аналізують, обробляють і поширюють інформацію без відповідної професійної журналістської підготовки. Ключовою ознакою громадянської журналістики є демократичність, адже немає жодних зобов'язань перед власником, редактором і навіть аудиторією за виконання редакційних завдань і настанов, дотримання кінцевого терміну подавання матеріалу, етичних норм або професійних стандартів, обов'язків або інших обмежень. Добровільний і незалежний обмін інформацією про почуте й побачене найбільше приваблює блогерів, соціальних видавців, репортерів та інших представників нових професій у мережі Інтернет.

Серед основних функцій громадянської журналістики можна виділити такі:

- аналіз інформації через призму власного бачення та інтересів;
- ділитися інформацією про побачене і почуте за допомогою доступних форм зв'язку і передавання даних;
- забезпечення прав на інформацію, вільний обмін думками і намірами в межах чинного законодавства країни;
- коментування події, явища, процесів з огляду на власне бачення та інтереси;
- контролювання влади та інших громадян за допомогою інформування і висвітлення незаконних дій;
- надавання відчуття і можливості належності до відкритого інформаційного суспільства;
- покращення політичної культури й обізнаності щодо правових питань;
- створювання умов і можливостей для реалізації творчого потенціалу в контексті подій сьогодення;
- формування громадянської позиції кожного окремо і взагалі з актуальних суспільно-політичних питань і т. п.

Нові цифрові технології, розвиток Інтернет стали поштовхом для зародження громадянської журналістики. З виникненням соціальних мереж динамічно

розвивається мережева комунікація, без якої не може уявити свою інформаційну діяльність ні користувач, ні виробник. Явище громадянської журналістики як феномен у системі соціальних комунікацій XXI ст. є викликом для професійної журналістики. Внаслідок трансформації моделі новин в умовах розвитку конвергентної журналістики відбувається переосмислення ролі та місця громадянської журналістики.

Мало не щокварталу мережева журналістика розкриває нові, невідомі доти грані. Відбувається пошук нових бізнес-моделей, способів поширення контенту (напр., у соціальних мережах), форм подавання матеріалу та інтерактивності. Це якраз той випадок, коли матеріалу надмір і важко дати собі з ним раду, коли в Мережі розгортаються надзвичайно цікаві процеси диверсифікації інформаційних послуг і водночас їхнього синтезу, коли на наших очах народжуються, вмирають і народжуються знову гібридні ресурси, які важко піддаються класифікації. [2]

Інтерактивність медійного простору породжує поняття «новин на замовлення». Відбувається поступове перетворення новин із продукту на послугу, коли кожен бажаний може отримати електронною поштою, за допомогою додатків або інших новітніх пристроїв, новини бажаного тематичного спрямування. У такий спосіб замовник уникає редакційного впливу на формування пакету новин. Особливість редакційної політики певних мас-медіа зумовлена залежністю від транснаціональних корпорацій, що використовують ЗМІ як інструмент досягнення політичних і ділових інтересів. На відміну від українських комерційних ЗМІ, де контент досі може формуватися з урахуванням політичної орієнтації власника.

Візуалізація змістового наповнення характеризує звички і манеру учасників сучасного комунікаційного процесу, які отримують і поширюють інформацію за допомогою відеоряду, фотографії, статичного або рухливого зображення. Графічне подавання інформації мінімізує роль і місце тексту як одного із компонентів журналістського матеріалу і не потребує перекладу. Користувачі її легко сприймають і поширюють за допомогою соціальних мереж.

Внаслідок динамічного розвитку комунікаційних технологій, що має як негативні, так і позитивні наслідки для інформаційного суспільства, спостерігається явище спрощення моделі новин. З одного боку, писати просто про складне – кредо багатьох блогерів, журналістів і публіцистів, які поширюють свої матеріали онлайн. Наприклад, лауреат Нобелівської премії з економіки Пол Кругман веде постійну колонку на економічну тематику в газеті «Нью Йорк Таймз», розраховану на широкий загал. Попри наукові досягнення і світове визнання фахівець з економічних питань зрозуміло та легко пояснює читачам причини і наслідки фінансових криз, взаємозалежність монетарної політики держав і рівень життя населення, тощо. З іншого боку – спрощення моделі новин призводить до поверхового сприйняття дійсності, коли споживач не отримує ґрунтовної аналітики, логічних пояснень причин і наслідків подій.

Аудіовізуальні ЗМІ у більшості випадків віддають перевагу сенсаційному характеру повідомлень, натомість аналітичним коментарям і прогнозам – лише

незначну частку ефірного часу. Подібну редакційну політику творчі колективи виправдовують інтересами й зацікавленістю масової аудиторії, яка нібито потребує більше розважального, а не інтелектуального контенту. Запити цільової аудиторії формують критерії цінності повідомлень, однак сучасні ЗМК також впливають на попит інформації та навіть новітніх комунікаційних пристроїв для отримання й поширення даних у зручний спосіб. За прогнозами, «інтелектуальне виробництво стане провідним, продукція якого буде акумулюватися і поширюватися за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. [3]

Паралельно з візуалізацією відбувається віртуалізація контенту в конвергентній журналістиці. Розвиток соціальних мереж робить глобальний інтернет-простір інтернаціональним, завдяки чому він віртуалізується швидше. Розважальна і інформаційно-розважальні функції стали невід'ємною частиною новітніх ЗМК, що використовують мобільні додатки. Користувач звик до формату ігор, вікторин та інших віртуальних забаганок, що поступово стають частиною інформаційного продукту для мобільних додатків – відбувається трансформація формату подачі репортажів з місця події.

Новаторський підхід подачі контенту пов'язаний із віртуальною реальністю, котра вже стала невід'ємною звичкою сприйняття дійсності постійних інтернет-користувачів. Вперше у своїй журналістській практиці віртуальну реальність при висвітленні новин застосувала The New York Times (NYT), яка у листопаді 2015 року розробила і запустила революційну технологію, котру реалізовано у вигляді мобільного додатку. Перший інформаційний матеріал у такому форматі вийшов про Україну, про дітей війни, які втратили свої помешкання через військові дії. В 11 хвилинному відео розповідається про 11-річного українця Олега Терьохіна зі Сходу України, будинок якого був знищений терористами, підтримуваними Росією, 12-ти річну сирійську дівчинку Хану і 9-річного Чула з Південного Судану. Перегляд відео створює відчуття присутності на місці подій. Користувач телефоном в різних напрямках може оглядати все, що відбувається навколо. Тим часом команда The New York Times ховається за дверима, щоб не потрапити в поле зору камер під час зйомок Олега та його друзів. Додаток NYT VR доступний для iOS-iAndroid-пристроїв. Можна переглядати відео як напряму з телефону, так і для більшого занурення в реальність – через Google Cardboard VR. Користувач занурюється у віртуальну реальність і відчуває себе на місці події.

Вищенаведені приклади новаторства у журналістиці з використанням віртуальної реальності нагадують ринок смартфонів до приходу iPhone, дивовижні платформи і додатки перебувають на ранніх стадіях розвитку. За прогнозом Digi-Capital, 2017 року обсяги продажів на ринках віртуальної реальності становитимуть приблизно \$10 млрд. Протягом наступних трьох років перший ринок зросте утричі, до \$30 млрд, а другий – у 12 разів, до \$120 млрд.

Висновки. Трансформація медійного контенту відбувається внаслідок динамічного розвитку комп'ютерних технологій, мережевої комунікації, конвер-

гентної і мобільної журналістики. Експериментально-новаторські підходи виробництва і поширення контенту зумовлюють традиційні ЗМІ взаємодіяти з громадянською журналістикою і розвивати нові мультимедійні платформи для реалізації інформаційно-комунікаційних стратегій.

Перспектива і особливості конвергентної журналістики полягає у тому, що в одному ЗМК об'єднані переваги телебачення, радіомовлення і друкованих

видань, що збільшує потенціал і чисельність як аудиторії, так і авторів. Інформаційне телерадіомовлення України віддзеркалює сучасний стан розвитку громадянського суспільства в країні. Попри розвиток новітніх медіа і конвергентних редакцій на початку XXI ст. телебачення все ще залишається найвпливовішим серед традиційних ЗМІ для масового глядача, а радіомовлення – найоперативнішим для масового слухача в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потятиник Б.В. Інтернет-журналістика : навч. посіб. / Б. В. Потятиник. – Львів : ПАІС, 2010. – 244 с.

REFERENCES

1. Henry Jenkins. Convergence culture: where old and new media collide. – N.Y.: New York University Press, 2006. – 307 p.
2. Potyatynyk B.V. Internet journalism : textbook / B.V. Potyatynyk – Lviv : PAIS, 2010. – 244 p.
3. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. Washington. / Masuda Y. World Future Soc., 1983 – 523 p

The transformation of media content in terms of convergence

Gresko O.

Abstract. the transformation of television and radio content in terms of the development of convergent culture is considered in the article. Basic tendencies of social communication of XXI century create supply and demand on the global media market. Modern news production model and functions of citizen journalism are analyzed on the examples of innovative approaches. The prospective of virtual reality (VR), convergent journalism and mobile app are characterized considering investment forecasts.

Keywords: VR, media convergence, media content, social communication, TV and radio broadcasting.

Трансформация медиа контента в условиях конвергенции СМК

О. В. Греско

Аннотация. В статье речь идет о трансформации телевизионного и радио контента вследствие развития конвергентной культуры СМК. Рассмотрены основные тенденции социальных коммуникаций XXI ст., которые формируют спрос и предложение на глобальном медиа рынке. На примере новаторских подходов подачи информации проанализировано новую модель производства новостей и функции гражданской журналистики. Перспективы развития виртуальной реальности, конвергентной журналистики и мобильных приложений охарактеризованы с учетом инвестиционных прогнозов.

Ключевые слова: виртуальная реальность, конвергенция СМК, медиа контент, социальные коммуникации, телерадиовещание.

Україна та Росія: медіатизація політичного простору

С. Козиряцька

Запорізький державний медичний університет, м. Запоріжжя, Україна
Corresponding author. E-mail: kozyriatska@gmail.com

Paper received 23.05.2016; Accepted for publication 10.06.2016.

Анотація. Розглянуто вплив «медійних традицій» Радянського Союзу на розвиток сучасного телебачення Росії та України. Проаналізовано маніпулятивні технології, використовувані українськими та російськими телеканалами у сфері політичного простору, визначено роль, яку відіграє політична ситуація в процесі маніпуляції політичною свідомістю суспільства.

Ключові слова: засоби масової інформації, маніпуляція, медіатизація, суспільна свідомість.

Вступ. Глобальний та інтенсивний процес дії ЗМІ на аудиторію завжди був предметом пильної уваги науковців та медіа-експертів, хоча в різні періоди йому надавали або надмірно великого значення, або ж, навпаки, невинувато применшували. Однак сьогодні, коли активно ведуться інформаційні війни, коли знання та інформація, а також канали їх отримання і поширення стають своєрідним стратегічним ресурсом, уміле використання якого наділяє інформаційною владою у певних сферах, питання впливу ЗМІ на суспільну свідомість набуває неабиякої актуальності. Тим паче, що в сучасних реаліях розвиток інформаційного суспільства, поява нових засобів комунікації та інформації (Інтернету та його ресурсів: блогів, соціальних мереж тощо) дають для цього широкі можливості. Прикладом може служити виникнення такого явища, як інтернет-тролінг, – реалізація стратегій маніпулювання суспільною свідомістю через нові медіа. Однак телебачення і до сьогодні, безумовно, залишається найбільш поширеним засобом впливу на маси, оскільки теоретично може охопити всі вікові категорії та різні соціальні верстви населення. Цю його властивість гідно оцінили представники владних структур (і за радянських часів, і сучасні), що певною мірою пояснює їх пильну увагу до мас-медіа, адже монополізація інформаційної сфери надає реальну можливість здійснення впливу на суспільну свідомість. Так, О. Кайкова стверджує, що найвищі посадовці «на рівні державних каналів МК вже давно та успішно маніпулюють свідомістю суспільства, вважаючи це органічним та необхідним елементом політики й урядування» [3, с. 17–23]. Особливо це стає зрозумілим, якщо брати до уваги той факт, що медіа, згідно з результатами дослідження французького вченого Ж. Жерстеля, який займається вивченням політичної комунікації, справляють досить відчутний вплив на формування громадської думки про уряд та парламент (наприклад, про уряд: у Франції цей вплив становить 48% <...>, у Великій Британії – 44% <...>, у США – 81%; про парламент: у Франції – 37% <...>, у Великій Британії – 48%, <...>, у США – 78% [4, с. 82]). Отже, сьогодні певною мірою можна говорити про зрощення політики і мас-медіа, тому науковці наразі порушують питання не лише маніпулятивного впливу, пропаганди, використання медіа-технологій, але й медіатизації різних сфер життя, особливо політики, становлення медіакратії тощо. У цьому контексті ЗМК виступають уже не як канали поширення інформації, а як творці і виразники інтересів певних структур [2, с. 117–123].

Огляд публікацій за темою. Проблеми маніпуляції свідомістю за допомогою масової комунікації у своїх працях розглядали такі зарубіжні науковці, як Ж. Бодріяр, П. Бурдье, М. Маклюєн, Р. Мертон, Дж. Оруел та ін. У пострадянській науковій літературі: в Росії – В. Амелін, С. Кара-Мурза, Д. Ольшанський; в Україні – В. Іванов, Г. Почепцов. Зокрема, Г. Почепцов досліджує таке явище в медіа-просторі, як «інформаційні війни». Способи, форми та моделі комунікативного впливу засобів масової інформації на аудиторію вивчає М. Кондратюк. Відносинам між політичною владою, ЗМІ та суспільством у контексті маніпуляції масовою політичною свідомістю присвячено статті О. Кайкової. Явищу медіатизації приділяють увагу науковці різних сфер: мовознавці, політологи, соціологи. Так, лінгвістичне розуміння медіатизації пропонує І. Рогозіна; І. Фомічова розглядає її в соціологічному аспекті – як процес, що замінює безпосередній досвід людей завдяки посиленню ролі фокусування ЗМІ на «потрібних» явищах і персонах; ключові тенденції процесу медіатизації у вітчизняному політикумі досліджує І. Рибак; зміст та тенденції медіатизації в мережевому суспільстві розглядає Т. Савельєва.

Мета – проаналізувати маніпулятивні технології, використовувані українськими та російськими телеканалами у сфері політичного простору, визначити роль політичної ситуації в маніпуляціях політичною свідомістю суспільства.

Матеріали та методи. У ході дослідження було використано такі методи: аналізу – для здійснення загальної розвідки теми та визначення теоретичного рівня її вивчення; моніторингу трансляції телеканалів з метою виявлення в програмах застосування маніпулятивних технологій та контент-аналіз телепрограм.

Результати та їх обговорення. Характер відносин між політикумом та ЗМІ в різних країнах має свої особливості. У контексті відносин України та Росії в інформаційному просторі сьогодні не слід забувати про їх спільне радянське минуле, де формуванню громадської думки, у тому числі й з використанням ЗМІ, надавали важливого значення; і цей історичний досвід, безумовно, так чи інакше позначається на розвитку медіа обох держав: з одного боку, відбувається апелювання до найкращих почуттів і емоцій, а відтак, виховання й підтримання духу патріотизму, що в цілому є правильним, хоча по суті й належить до маніпулятивних технологій (однак за умови, що патріотизм виховується виключно на любові до своєї держави, а не на ненависті до іншої), а з іншого боку,

маніпуляції свідомістю для «впровадження» потрібної ідеології, досягнення владними структурами власних цілей (нехтуючи при цьому стандартами та принципами журналістики й працюючи у форматі зневаги до аудиторії як до керованої маси). Отже, підтримання духу патріотизму вимагає від ЗМІ створення потрібного інформаційного поля, тому завдяки медіа в національній свідомості закріплюються основоположні концепти: у росіян – «велика Россия», «духовные скрепы», «сакральная земля», «русский мир»; в українців – «незалежна Україна», «вільна Україна», «свобода» тощо. У цьому контексті доречно навести думку Л. Павлюк, з якою ми погоджуємось. Учена вважає, що «після розпаду СРСР обидві країни проводили деміфологізацію радянського світогляду (що їх об'єднувало), однак у пошуку нових “культурно-політичних парадигм” почали створювати нові міфологеми, які були пов'язані з національним самоствердженням та реалізувалися з-поміж іншого й у мас-медіа» [6]. При цьому відзначимо, що російські міфологічні утворення суперечили українським (з огляду на тривалу історію непростих стосунків між Україною та Росією), однак ЗМІ обох держав (особливо в період загострення російсько-українського конфлікту) наполегливо репрезентували міфологеми в повідомленнях різного змісту, протиставляючи їх та наголошуючи на аспектах, що «вписувались» у новостворювану ідеологію. С. Онуфрив, яка вивчала відносини України та Росії на основі матеріалів мас-медіа, охарактеризувала це як «боротьбу двох дискурсів» [5].

Загалом відзначимо, що сьогодні телебачення обох країн тією чи іншою мірою демонструє «радянський вплив». В Україні «радянський вплив» на ЗМІ був особливо відчутним на початку 2000-х років, коли за редакційною політикою телеканалів здійснювався контроль з боку Адміністрації Президента, найбільше – під час виборчої президентської кампанії 2004 р., що зрештою вилилось у протест українських медійників проти цензури так званих «темників» – закритих директив українським ЗМІ, які містили детальні інструкції щодо того, як саме слід висвітлювати політичні події в Україні (практикувалось протягом 2001–2004 рр.). У Росії це виявлялось у тому, що свого часу унеможлилювався розвиток комерційного телебачення, оскільки канали, здобуваючи певну фінансову свободу, робили спроби провадити незалежну політику, що призвело до серйозних конфліктів з владою (наприклад, телеканал НТВ) [1]. Відтак, російське телебачення залишалось працювати в «кращих радянських традиціях». При цьому справедливим буде зазначити, що і російське телебачення, жорстко контрольоване державою, і українські «комерційні» канали, де власники «задають тон» реакційної політики, за своєю суттю є політичними проектами, а відтак, вони апріорі орієнтовані на використання маніпулятивних технологій. Однак – українським телеканалам певною мірою властивий «плюралізм думок» (у тому числі й критика очільника держави та високопосадовців), який, звісно, залежить від того, яку позицію щодо влади займають їх власники, тоді як у Росії «медійні традиції Радянського Союзу» закріпились непорушно. Так, Росія, використовуючи ЗМІ як засіб впливу, успішно формує громадську думку. Традицій-

ною є подача новин з підкреслено шанобливим, надто запопадливим ставленням до керманича держави (повернення до культу особи); культивування образу зовнішнього ворога (і за радянських часів, і сьогодні ним традиційно залишаються США); негативні оцінні характеристики інших культурно-політичних систем («загниваючий Захід і американські імперіалісти» як це виголошувалось в СРСР, та «Гейропа» – оцінна характеристика Європи від сучасної Росії); повідомлення у ЗМІ про спроби вербування громадян іноземними розвідками, зокрема ЦРУ, звинувачення у шпіонажі на користь інших держав (і в Радянському Союзі, і сьогодні в Росії); ідеалізація дійсності (висвітлення реальних досягнень у різних сферах та народження ідеологізованих міфів і, як наслідок – характеристика «великий и могучий Советский Союз» та демонстрація у засобах масової інформації здобутків Росії (нехай навіть і сумнівних, як-то «повернення Криму») і в результаті повернення до ідеологеми «великая Россия»); апелювання до патріотизму («духовные скрепы»); виправдання у ЗМІ інтервенції в інші держави: за часів існування СРСР – «наведення порядку» в Угорщині (1956 р.); «захист завоювань соціалізму» у Чехословаччині (1968 р.); «запобігання загрози іноземного військового втручання» на прохання керівництва Афганістану (1979–1989); за часів Російської Федерації – агресивні дії щодо Грузії з метою «примушення Грузії до миру та забезпечення народу Південної Осетії від геноциду» (2008 р.); «захист російського і російськомовного населення» в Україні (з 2014 р.); «боротьба з тероризмом та допомога в наведенні порядку законному уряду» Сирії (2015 р.). І в контексті вищесказаного логічним явищем російської дійсності є переслідування свободи слова, інакшомисців.

Відтак, сьогодні впевнено відбувається медіатизація політичного простору, при цьому ключовим механізмом виступають не лише традиційні, але й нові ЗМІ, а глобалізація та розвиток технологій пропонують для цього широкі можливості й засоби. Так, крім преси, радіо, телебачення, платформою для ведення інформаційних війн та здійснення маніпуляцій став Інтернет, де плідно працюють «тролі» – найняті «співробітники», метою діяльності яких є прищеплення потрібних поглядів, репрезентація нібито суспільної думки, що успішно практикується в Росії. Власне кажучи, це пласт комунікаторів, задіяних у моделюванні псевдореальності [9]. Однак їх діяльність переважно орієнтована на людей середнього віку та молодь, які є найбільш активними користувачами мережі. При цьому Інтернет, незважаючи на свою популярність, поки що ні в Росії, ні в Україні не може протистояти ТБ, яке потенційно здатне охопити всю можливу аудиторію. Причину насамперед вбачаємо в низькому рівні мережевої готовності (згідно з даними УНІАН, Україна посідає 81-ше місце в рейтингу, Росія – 50-те) [8], що зумовлений нерівністю у доступі до мережі (сільські регіони мають із цим певні незручності); низькою готовністю до використання Інтернету (реципієнти пенсійного віку не вміють користуватись Інтернетом). Принагідно зауважимо, що люди цієї вікової категорії звикли вірити тому, що повідомляють ЗМІ, особливо телебачення (оскільки значну частину свого свідомого життя вони прове-

ли в Радянському Союзі, де правдивість ЗМІ навіть не піддавалася сумніву). Відтак, вони є легкою мішенню для маніпуляцій.

Медіатизацію політичної сфери можна розглядати на прикладі українського телебачення та простежити в контексті інформаційної війни на прикладі російських телеканалів в умовах протистояння між Україною і Росією. Якщо брати до уваги згадану вище цензуру «темників» (2001–2004 рр.), то питання маніпулятивних медіа-технологій доречно розглядати в наближенні до президентської передвиборчої кампанії, яка стартувала в 2004 р. Так, факт судимостей у біографії одного з кандидатів (В. Януковича) міг бути використаний його політичними опонентами, тому політтехнологи В. Януковича застосували запобіжні заходи: спробували підготувати необхідний ґрунт для сприйняття негативної інформації через «відбілювання» його іміджу у ЗМІ. Зокрема, прес-служба проводила роботу із журналістами й намагалась переконати пресу в тому, що В. Янукович був засуджений несправедливо; на телеканалах у випусках новин практикувались сюжети, у яких односельці розповідали виключно про позитивні якості «сироти В. Януковича», особливо акцентуючи на тому, що за грати він потрапив випадково, через «погану компанію». Таким чином, було застосовано такі методи маніпуляції, як апелювання до емоцій (викликати співчуття до сироти, якого нікому було правильно виховувати) та розставляння потрібних акцентів. Однак «кримінальний фактор» повністю нейтралізувати не вдалося, незважаючи на кампанію, розгорнуту у ЗМІ. Водночас на телеканалі «1+1» цілеспрямовано відбувалося створення негативного медіаобразу В. Ющенка – політичного опонента В. Януковича. Особливо активно в цьому напрямку працював Д. Корчинський – ведучий програми «Проте» на телеканалі «1+1». Однак, як засвідчили подальші події в країні (збільшення прихильників В. Ющенка, незважаючи на його маргіналізацію українськими телеканалами як конкурента провладного кандидата), спрацювала модель зворотної (негативної) інформаційної чутливості, яку виділяє О. Разуваєва. Суть моделі полягає в тому, що «зміни електоральних уподобань аудиторії конкретного ЗМІ зворотні представленню політичних персонажів у цьому ЗМІ (зокрема, збільшення кількості негативних згадувань про якого-небудь політика в ЗМІ призводить до збільшення прихильників серед аудиторії цього телеканалу, <...>, і навпаки)» [7]. Звісно, ми не вбачаємо причину зміщення акцентів у виборчих перегонях лише впливом ЗМІ, однак враховуємо його як один з факторів, що цьому сприяв. Слід віддати належне українським журналістам, які під час найбруднішої за своїми технологіями виборчої кампанії в Україні та тотальної цензури з боку владних структур рішуче виступили за дотримання в роботі журналістських принципів, стандартів та етики: марш київських журналістів на Хрещатику на захист «5-го каналу» як єдиного опозиційного, голодування журналістів названого каналу, відкриті протестні заяви журналістів ICTV, «Інтера», «Нового каналу», «НТН», покаєнна заява у прямому ефірі колективу ТСН на каналі «1+1». Ці події ввійшли в історію українських медіа як «журналістська революція».

Однак, незважаючи на полярну зміну у владних колах, коли Президентом України було обрано В. Ющенка, який за своїми політичними переконаннями та ставленням до ЗМІ різко відрізнявся від В. Януковича, медіатизація політичної сфери все одно знаходила свій вияв. Так, В. Ющенко, щоб закріпити імідж чесного політика, який дотримується своїх обіцянок, теж вдався до маніпуляцій через ЗМІ: ще до інавгурації зробив заяву на телебаченні про затримання вбивць Г. Гонгадзе (січень 2005 р.), оскільки у своїй виборчій програмі зобов'язувався знайти та покарати вбивць відомого українського журналіста. Проте така заява мала лише тимчасовий ефект, адже головний виконавець вбивства О. Пукач був затриманий лише в 2009 р., про що пройшла низка сюжетів на телеканалах, а відтак, це спростовувало раніше сказане Президентом та ставило під сумнів і його імідж, і прозорість роботи ЗМІ в умовах нової влади. Крім того, поспішність заяви (не встиг вступити у повноваження – як уже мав «результати» роботи) свідчила про те, що це був «козир із рукава», заготовлений на випадок перемоги у виборчих перегонях, щоб переконати електорат у правильності вибору.

У сучасних реаліях відмітною особливістю українських ЗМІ є навіть не інформаційне протистояння Росії (тут Україна, звісно, програє), а використання маніпулятивних технологій власниками комерційних каналів, які за допомогою ЗМІ намагаються досягати поставлених цілей. Так, телеканал «Україна» загруз у відвертій «джинсі», адже скеровує свою редакційну політику на створення образу «святого Р. Ахметова», який володіє акціями медіа-холдингу, до якого входить телеканал. При цьому жоден випуск новин не обходиться без сюжетів про гуманітарну допомогу, яку надає Р. Ахметов східним регіонам, з обов'язкові використанням компліментарних інтерв'ю від мешканців Сходу. У період виборів міських голів, які пройшли в Україні в кінці 2015 р., незбалансованим було висвітлення новин про їх результати. Так, виглошуючи підсумки другого туру голосування в різних містах країни, телеканал використовував інфографіку: карту України, на якій було позначено відповідні міста. Подавався детальний огляд результатів, власне кажучи, «повітових містечок», однак на карті телеканал «забув» вказати велике промислове місто – Запоріжжя, оскільки результати другого туру голосування могли бути непередбачуваними (кандидат від опозиційного блоку чи кандидат, підтримуваний чинним Президентом?), тому важко було визначити, яку тональність має обирати телеканал (особливо зважаючи на особисті політичні уподобання його власника). Загалом слід відзначити, що найбільш благодатне поле для маніпуляцій дають виборчі кампанії. Так, у контексті вищесказаного телеканал «1+1» вдався до відвертих маніпуляцій масовою свідомістю, коли майже напередодні виборів назвав найбільш імовірних конкурентів у боротьбі за місце очільника Запоріжжя: ним виявились кандидат від опозиційного блоку та мало кому відомий молодий політик від партії, лідером якої є власник каналу «1+1». Тим самим телеканал здійснив спробу привернути увагу до «непрохідного» кандидата і грубо порушив стандарти журналістики (висвітлення напе-

редодні виборів результатів різних «соціологічних опитувань» з метою змістити акценти та вплинути на електоральні уподобання).

Що стосується використання російських ЗМІ у сфері політики, то тут слід відзначити, що російське телебачення від самого початку орієнтоване на продукування медіа-свідомості (маніпулятивні інтерпретації, подвійна мораль), коли реальність, пропонована ЗМІ, відрізняється від справжньої, тобто формується псевдореальність. Функціонування російського ТБ забезпечує така система координат: «симулякри» (за Ж. Бодріаром), «міфологеми», «стереотипне мислення». Відповідно, аудиторія всю нову інформацію сприймає залежно від того, чи лежить вона в площині вже існуючих стереотипів, які загалом зводяться до кліше «великая Россия», «мировая держава», «Путин – собиратель земель русских». Відповідно, імперська ментальність, підтримувана ЗМІ, зумовлює схвальне ставлення більшості росіян до привласнення Криму, і вона ж підважує адекватну оцінку подій у Криму та на Донбасі, зокрема щодо присутності там російських військових. Тому навіть тоді, коли президент Російської Федерації виголошує інформацію, яка відверто суперечить тій, яку він оприлюднював раніше за тим самим питанням (спочатку про відсутність російських військових на території України, а згодом визнання цього факту як прямо (у Криму), так і опосередковано (на Донбасі) – <http://ru.tsn.ua/ukrayina/peredumal-putin-kardinalno-izmenil-ritoriku-o-prisutstvii-voennyh-rf-na-donbasse-546107.html>), то це не викликає в аудиторії ані здивування, ані якогось дисонансу, адже вкладається в площину сформованих стереотипів. На російських телеканалах відбувається феноменальне за своєю абсурдністю театральне дійство: використання «мови ворожнечі» стосовно України («карателі», «хунта», «фашисти» тощо), супроводжуване потрібним відеорядом зі свідченнями «очевидців»: розповіді про розп'ятого «українськими карателями» хлопчика на Донбасі, масове винищення в Україні снігурів через подібність їх окрасу до кольорів російського прапора, розкручування міфу про «обіцяний клаптик землі та двох рабів», про шовіністичні погляди членів партії «Свобода», про насадження ідеології фашизму, нав'язування образу України як «проамериканської держави» тощо.

Останніми роками у російських ЗМІ стали популярними сюжети про викриття шпигунів з-поміж російських громадян, завербованих ЦРУ («у кращих традиціях» Радянського Союзу): «Підмосковний поліцейський отримав 13 років за шпionaж на користь ЦРУ» (листопад 2015 р., телеканал НТВ) – <http://www.ntv.ru/novosti/1567439/>. Тут же згадується інший випадок: засудження до 15 років колонії поліцейського із Красноярська за ту саму провину. Примітно, що свого часу в сюжеті про «красноярського шпигуна» було сказано, що для зв'язку з ЦРУ він використовував схованку у вигляді каменя. Оскільки в молодіжній аудиторії, яка вже не мислить свого існування без гаджетів, це могло викликати запитання (такий застарілий вид зв'язку у період розвитку інноваційних технологій!), то в Інтернеті (адже цільова аудиторія – молодь і люди середнього віку) на російському ресурсі з'явилося пояснення експерта,

«чому саме камінь» (бо він «вважається однією з найбільш стабільних і надійних схованок»): «Чому розвідники користуються «шпiонським каменем», а не банківськими скриньками» – <http://www.mk.ru/social/2015/03/05/pochemu-razvedchiki-polzuyutsya-shpionskim-kamnem-a-ne-bankovskimi-yacheykami.html>. У такому ж маніпулятивному ключі будуються і сюжети, які висвітлюють події на Сході України, зокрема акцент зроблено на несанкціонованій присутності військ НАТО: як правило, це сюжети про «випадкові потрапляння» в об'єкти камери військових у формі Альянсу та використання «характерної» англійської мови військовими, які відмовляються говорити «на камеру», або ж безапеляційні заяви політиків («1-й канал» – <http://uainfo.org/blognews/417788-novyuy-treshot-pervogo-kanala-v-donecke-voyuet-nato-nemcy-i-polyaki-video.html>; Інтернет-ресурс: <http://gosnovosti.com/2015/01/%D0%B2%...BA/>). Наполегливі спроби донести до аудиторії таку думку можна пояснити тим, що це певною мірою може «виправдати» у свідомості громадян нелегітимну присутність військових Російської Федерації на території України.

Про силу маніпулятивного впливу російських ЗМІ говорив свого часу опозиціонер Б. Немцов, який стверджував, що російське ТБ «пiддає громадян потужному гіпнозу, люди втрачають здатність критично й раціонально мислити та стають безвільними трансляторами агітації й пропаганди» (<http://glavred.info/mir/nemcov-rossiyu-porazila-psihicheskaya-epidemiya-na-pochve-manii-velichiya-299779.html>).

Правду кажучи, у контексті інформаційної війни й українські ЗМІ іноді надто захоплюються звинуваченнями Росії, забуваючи про внутрішні проблеми. Так, часто негаразди України у зовнішній політиці вітчизняні телеканали (услід за політиками) найбільше схильні пов'язувати з впливом російської пропаганди (як-то оцінка результатів референдуму в Голландії), а не з внутрішніми проблемами країни (корупція, махінації, гальмування реформ, низька політична культура тощо). Ми, звичайно, не скидаємо з рахунків той факт, що Росія виходить на міжнародні медіаринки, створює представництва своїх ЗМІ (як, наприклад, телеканал Russia Today) та в редакційній політиці не відступає від прийнятої тональності щодо України. Однак відзначимо, що імідж України закордоном залишається досить-таки негативним і без впливу російської пропаганди, адже Україна ніколи не була належною мірою інтегрована до глобального комунікативного простору, тому результати російської пропаганди потрапляють на підготовлений «грунт», завдяки світовим ЗМІ завжди Україна асоціювалась переважно з Чорнобильською катастрофою, тотальною корупцією, порушенням прав людини (через політично мотивовані судові процеси) та економічною відсталістю і низьким рівнем життя.

Висновки. Отже, беззаперечним залишається той факт, що медійні та політичні системи взаємодіють одна з одною, однак те, настільки збалансованим є цей вплив, залишається відкритим питанням. Рівень медіатизації політики розглянутих країн не є однаковим: 1) в Україні спостерігається «плюралізм думок», тобто редакційну політику визначає не лише держава, але й власники «комерційних» телеканалів

залежно від того, у якій позиції вони перебувають щодо влади та політичної ситуації; таким чином, дещо різний контент створює певний дисонанс у суспільстві, що зменшує рівень впливу на суспільну свідомість; 2) у Росії ЗМІ (як правило, контрольовані державою) активно беруть участь у політичній комунікації (випуски новин, формат політичних ток-шоу, документалістика), яка є односторонньою («згори-вниз») та від самого початку базується на заздалегідь запропонованих темах, проблемах, поглядах. Російські медіа лобюють інтереси держави в

інформаційній сфері, а відтак, мають чітко усвідомлену мету – формування стереотипів, створення псевдореальності. Сьогодні таке своєрідне «зрощення» політики та медіа зумовлює активне використання маніпулятивних технологій. Зокрема, популярним є розставляння потрібних акцентів, апелювання до емоцій та почуттів, формування образу «ворога», назбалансована або тенденційно підібрана інформація. Таким чином, симулякри становлять основу функціонування російських ЗМІ, «джинси» і «зміщення акцентів» – реалії українських медіа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дацюк С. Українське телебачення все ще від нас не залежить [Електронний ресурс] / С. Дацюк // День. – 2001. – 3 серпня. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/media/ukrayinske-telebachennya-vse-shche-vid-nas-ne-zalezhit>.
2. Демченко С. Комунікаційний аспект у розбудові сучасного громадянського суспільства / С. Демченко // Теле- та радіожурналістика. – 2012. – Вип. 11. – С. 117–123.
3. Кайкова О.В. Політична ситуація та процеси маніпуляції масовою свідомістю суспільства / О.В. Кайкова // Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник / за ред. В.В. Різуна; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – Т. 44. – С. 17–23.
4. Михайлин І. Основи журналістики : підручник / І. Михайлин. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 496 с. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/7054/67/>.
5. Онуфрив С. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.філол.н. : 10.01.08 / С.Т. Онуфрив ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
6. Павлюк Л. Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2006. – 120 с.
7. Разуваєва О. Моделі впливу засобів масової інформації на масову політичну свідомість [Електронний ресурс] / О. Разуваєва. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1659>.
8. Україна посіла 81-ше місце в світі за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/science/913007-ukrajina-posila-81-she-mistse-v-sviti-za-rivnem-rozvitku-informatsiyno-komunikatsiynih-tehnologiy.html>.
9. «Фабрики троллей»: саморазоблачение благодаря Google?». – 2015. – 20 августа [Електронний ресурс] / Русская служба BBC. – Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/society/2015/08/150820_tr_troll_s_google_research.

REFERENCES

1. Datsiuk, S. Ukrainian television still depends on us [electronic resource] // Day, 2001. Retrieved from <http://day.kyiv.ua/uk/article/media/ukrayinske-telebachennya-vse-shche-vid-nas-ne-zalezhit>.
2. Demchenko, S. The communicative aspect in the development of the modern civil society // TV and radiojournalism, 2012. Vol. 11. P. 117–123.
3. Kaikova, O.V. The political situation and the processes of manipulation of mass consciousness of the society // Scientific Notes of the Institute of Journalism: scientific collection, 2011. T. 44. P. 17–23.
4. Mykhailyn, I. Basics of journalism: textbook. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2011. Retrieved from <http://textbooks.net.ua/content/view/7054/67/>.
5. Onufriv, S. Political discourse of Ukraine media in the global information space. Kyiv, 2005.
6. Pavliuk, L. Sign, symbol, myth in mass communication. Lviv: PAIS, 2006.
7. Razuvaieva, O. Impact models of the media on mass political consciousness. Retrieved from <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1659>.
8. Ukraine is the 81 st in the world in terms of information and communication technologies. Retrieved from <http://www.unian.ua/science/913007-ukrajina-posila-81-she-mistse-komunikatsiynih-tehnologiy.html>.
9. "Factories of internet trolls": self-exposure through Google »? 2015. Retrieved from http://www.bbc.com/russian/society/2015/08/150820_tr_trolls_google_research.

Ukraine and Russia: political space mediatization of the political space

Kozyryatska S.

Abstract. The influence of 'media traditions' of the Soviet Union on the development of modern television in Russia and Ukraine is being analyzed. The author investigates manipulative techniques used by Ukrainian and Russian TV channels in the political space and, the role played by the political situation in the manipulation of political consciousness of the society.

Keywords: media manipulation, Mediatization, public consciousness.

Украина и Россия: медиатизация политического пространства

С. Козыряцкая

Аннотация. Рассмотрено влияние «медийных традиций» Советского Союза на развитие современного телевидения России и Украины. Проанализированы манипулятивные технологии, используемые украинскими и российскими телеканалами в сфере политического пространства, определена роль, которую играет политическая ситуация в процессе манипуляции политическим сознанием общества.

Ключевые слова: средства массовой информации, манипуляция, медиатизация, общественное сознание.

Використання методу проектних завдань у формуванні професійних компетенцій PR-фахівця

А. П. Киричок

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: akurychok@ukr.net

Paper received 12.05.2016; Accepted for publication 20.05.2016.

Анотація. В статті розглядаються актуальні питання підготовки фахівців зі зв'язків з громадськістю. Досліджується компетентнісний підхід по освітньої підготовки. Визначаються особливості застосування методу проектних завдань у підготовці PR-фахівців. Зазначаються способи інтеграції методу проектних завдань у галузь PR-освіти. Проводиться паралель між специфікою методу проектних завдань та професійними компетенціями, які він має виховувати. Детально висвітлюється спосіб використання методу проектних завдань під час практичного заняття.

Ключові слова: Освіта, зв'язки з громадськістю, компетентнісний підхід, професійні компетенції, метод проектних завдань.

Вступ. Перехід української освіти до загальноєвропейської моделі підготовки вимагає кардинального перегляду всіх аспектів забезпечення процесу навчання з використанням освітніх стандартів нового покоління заснованих на компетентнісному підході. Цей підхід спонукає студента-майбутнього фахівця оволодіти професійними компетенціями, які б дали йому змогу стати гідним професіоналом у своїй галузі. Освіта зі зв'язків з громадськістю не є винятком.

У наш час без зв'язків з громадськістю неможливо уявити будь-яку сферу життя. PR виконує управлінську функцію, а також є важливим елементом протидії інформаційній агресії, якої зазнає Україна. У західних країнах вже давно існують системи, інструменти та кадри як для формування громадської думки, так і для ведення та протидії інформаційній війні. В Україні розробки в цьому напрямі лише починаються. Наявна вітчизняна практика діяльності фахівців зі зв'язків з громадськістю свідчить про серйозні недоліки в їх підготовці, та дисбаланс між компетенціями, що формує ринок праці, та тими знаннями, навичками та вміннями, що отримує майбутній фахівець в університеті. Існує велика кількість проблем у галузі PR-освіти, і одна з них – це відсутність достатнього об'єму практичного навчання. Оскільки необхідні, ключові компетенції можуть бути сформовані лише отриманням практичного досвіду, навчання потрібно переводити в інтерактивну парадигму. Одним із найбільш ефективних методів, що зарекомендував себе у галузі PR-освіти, є метод проектних завдань.

Науковим базисом нашого дослідження послугував аналіз праць закордонних та вітчизняних науковців, які стосувалися проблем підготовки фахівців галузі зв'язків з громадськістю. Серед них можна виокремити теоретичні та методологічні напрацювання закордонних дослідників Е. Бернейса, Дж. Грюніга, Т. Бівінса, Б. Ешенфелдера, С. Катліпа, С. Крістіанса, І. Ламберта, П. Маклені, С. Харісона, І. Перімо, М. Сандерса, Л. Хатчінсона та П. Шмуде щодо дослідження напрямів розвитку і складників цієї професії. Вітчизняні дослідники соціальних комунікацій Г. Почепцов, В. Різун, В. Іванов, О. Курбан, Н. Грицюта, Л. Хавкіна, В. Королько, О. Некрасова, С. Тихомирова зробили вагомий внесок у теоретичні та методологічні дослідження соціальних комунікацій у

цілому і зв'язків з громадськістю зокрема, особливу увагу приділяючи етичній компоненті фаху. Дослідженнями загальних проблем підвищення ефективності вищої освіти опікувалися науковці педагогічного напрямку Ш. Амонашвілі, В. Байденко, Е. Бондаревська, Л. Виготський, І. Зимня, Є. Полат, Ю. Шашкевич, Т. Аллен, С. Армстронг, К. Дански, А. Філд, В. Годшалк, К. Хегстаг, Р. Салліван, М. Зей. Однак, використання інтерактивних методів навчання залишилося поза увагою фахівців із соціальних комунікацій. Важливою передумовою дослідження стало те, що дотепер в Україні та на пострадянському просторі питання використання інтерактивних методів навчання, зокрема застосування методу проектних завдань у галузі PR-освіти, та вплив цього методу на розвиток професійних компетенцій фахівця зі зв'язків з громадськістю практично не досліджено.

Метою нашого дослідження є окреслення особливостей використання методу проектних завдань у формуванні професійних компетенцій фахівця зі зв'язків з громадськістю.

Основний зміст. Говорячи про історію виникнення методу проектних завдань, слід сказати, що сам термін «проект», або «проекція», передбачає перенесення соціальної суб'єктивності із сьогодення в майбутнє. Цей метод має глибоке історичне коріння в педагогіці. Я. Коменський, один із засновників теоретичної педагогіки, наприкінці ХХ ст. пропонував, щоб педагоги в дослідницькій діяльності учнів застосовували різні стимули для покращення результату [7].

Подальше дослідження методу проектного навчання відобразилося в дослідженнях американського філософа та педагога ХХ ст. Джона Дьюї. Дослідник уважав, що найкраще дослідження навколишнього середовища – це дослідження в проектній формі. [1].

Зазначимо, що цей метод містить у собі велику кількість навчально-пізнавальних прийомів, які дають можливість студенту вирішити певну проблему в межах самостійної діяльності. При цьому він обов'язково повинен презентувати свої результати. Цей метод – «сукупність дослідницьких, пошукових та проблемних методів, які за своєю суттю є творчими» [9, с. 67].

Погодимося із цим твердженням, оскільки зазначений метод є справді ефективним і дієвим з огляду на широкий спектр тих засобів, які повинен використати студент для того, щоб провести дослідження.

Окрім того, він має ознайомитися з великою кількістю матеріалу та опрацювати його під час своєї роботи, а це також дає нові теоретичні та практичні знання. До того ж, студент має провести власне дослідження, що розвиває навички дослідницької роботи. І наостанок мусить розробити свою практичну частину дослідження, яку має презентувати у відкритій формі. Як правило, проектна діяльність буває трьох видів:

1) груповий проект, який полягає в тому, що над завданням працює група людей і кожен з її учасників досліджує конкретний аспект діяльності;

2) мінідослідження, яке полягає в проведенні соціологічного опитування, в якому також можуть бути використані анкетування та інтерв'ю або фокус групи;

3) проект, заснований на роботі з літературою, яким передбачено опрацювання та аналіз літератури, що підходить під задану тему дослідження [10, с. 5].

Додамо, що існує ще один вид проектної діяльності – індивідуальний, коли студент в індивідуальному порядку аналізує ситуацію, проводить дослідження, а відтак розробляє план заходів та презентує результати роботи у вигляді захисту.

У педагогічній практиці загальноприйнято виділяти п'ять видів проектів: за видом діяльності (дослідницькі, інформаційні й такі, що мають формат рольової гри); за змістом та дисциплінарним складником (чи дослідження проводиться в рамках однієї галузі знань, чи є дотичним до інших наук); масштабом проведення (внутрішні, регіональні та міжнародні проекти); кількістю учасників (особистісні, парні або групові проекти); часом проведення (короткострокові; середньострокові (1–2 місяці) та довгострокові (до року)) [10]. Виконання проекту охоплює чотири етапи. На етапі планування студенти обговорюють майбутній проект, розділяють між собою певні обов'язки й обирають для себе ту частину роботи, яка їм найбільше підходить. Етап аналітичного опрацювання полягає в дослідженні великої кількості літератури, її аналізі, обробці та виділенні основних, необхідних для дослідження етапів. Етап узагальнення інформації передбачає структурування отриманої інформації й підготовку практичного звіту за темою дослідження. Етап презентації – завершальний етап, під час якого студенти закінчують свій проект та готують його до презентації [8].

Методика проектних завдань, на нашу думку, є невід'ємним елементом у підготовці студентів – майбутніх фахівців зі зв'язків з громадськістю, до професійної діяльності, оскільки він дає змогу студенту провести практичну роботу й створити власний проект.

Якщо говорити про підготовку фахівців з PR, то він має певні особливості. Підготовка охоплює шість етапів [8]: розроблення проектного завдання; підготовка та організація PR-проекту; реалізація PR-проекту; презентація PR-проекту; оцінка ефективності PR-проекту; рефлексія.

Коли проект перебуває лише в стадії планування або розробки, потрібно зібрати максимум теоретичного та наукового матеріалу, що може забрати багато часу. Проектне завдання має бути націленим на кінцевий результат. Під час першого етапу студенти самі повинні висувати гіпотези, шукати необхідну

літературу, знаходити докази, які підтверджують або спростовують їхні припущення. Також вони самі мусять визначати, на що потрібно робити акцент у своєму дослідженні і який науковий матеріал у підсумку потрібно дібрати, щоб отримати більш повну картину дослідження. Так студенти навчаються провадити науковий пошук літератури, формувати та структурувати знання, формулювати гіпотезу дослідження та всі необхідні елементи вступної частини. Як ми вже зазначали, проект може виконуватись або індивідуально, або в групах, які формуються за довільним принципом чи за розподілом, який здійснює керівник проектної групи [8].

Працюючи над проектом, студенти повинні чітко визначати, які завдання вони мають вирішити під час роботи, сформулювати актуальність дослідження, з'ясувати, які напрями в дослідженні є пріоритетними, та визначити, що саме вони отримають після закінчення проектної діяльності [1]. Сам проект має відповідати, зокрема, таким вимогам: системно структурована й оброблена інформація, яка зручна для подальшого використання та розуміння студентами; логічний виклад матеріалу та доказової бази дослідження; можливість використання результатів дослідження. Сенс проектного завдання полягає в тому, щоб студент розвивав як свої теоретичні знання, так і практичні навички. На початку проекту студент уже має необхідну базу для виконання роботи. Після завершення проекту студент повинен закріпити вже наявні знання та навички та здобути нові. Це стосується як наукового наповнення проекту, так і компетенцій, які знадобляться студенту під час майбутньої роботи.

Стадія підготовки та організації PR-проекту складається з кількох послідовних етапів. Спершу потрібно чітко сформулювати проблему проектного дослідження, його мету. Викладач на цьому етапі має зацікавити студентів і переконати в ефективності та необхідності цього виду роботи. Тему практичного дослідження він може встановлювати сам, а може дати можливість студентам самостійно обирати, задаючи лише певний напрям роботи і ставлячи загальні вимоги. Учитель повинен пояснити та чітко дати зрозуміти студентам, що саме від них вимагається в ході виконання проекту. Також викладач може дати певні вихідні дані, які в подальшому допоможуть студентам провести різні види досліджень. «Це можуть бути як маркетингові дослідження на кшталт SWOT-аналізу, так і соціологічні дослідження, пов'язані з опитуванням певної кількості людей, визначенням експертної думки або проведенням фокус-груп» [5, с. 23].

Далі студенти починають працювати над своїм дослідженням. Вони зобов'язані у групах або самостійно здійснити широкий аналіз літератури, пов'язаної з тематикою дослідження, провести дослідження задля визначення даних, які допоможуть з'ясувати проблемні місця. І в кінці групи повинні зробити практичну частину, в якій вони будуть описувати, як на практиці подолати ту чи іншу проблему. Відтак студенти мають подати результати свого дослідження у вигляді презентації. Вони повинні виступити з доповіддю та бути готовими відповідати на запитання викладача, інших студентів або комісії залежно від того, як організовано захист проекту [6].

Важливо пам'ятати, що впродовж усієї роботи керівник зобов'язаний допомагати та за потреби вносити певні корективи в роботу студентів. Тобто робота має виконуватись у форматі рефлексії, яка охоплює аналіз усього PR-проекту, виявлення сильних і слабких його місць та напрямів покращення дослідження.

«Стадія реалізації PR-проекту полягає в матеріалізації результатів практичної діяльності. Реалізація практичної частини ґрунтується на результатах проведених студентами досліджень» [6, с 11].

Стадія презентації PR-проекту полягає в публічному захисті проекту свого дослідження. Команда, яка готувала проект, повинна бути готова до того, щоб логічно пояснити кожен свій крок, зроблений у ході дослідження. Експертами в такому разі повинні бути члени комісії з-поміж викладачів кафедри, де готують фахівців зі зв'язків з громадськістю, та які володіють відповідною тематикою. Також у захисті роботи можуть брати участь інші студенти, медіа та громадськість, які також можуть виступати експертами і задавати запитання. Для захисту PR-проекту можна використовувати велику кількість засобів залежно від характеру роботи та того, що вийшло на практиці. Під час захисту можуть проводитися різні конкурси, демонструватися практичні розробки та рішення, презентації, тест-драйви та шоу-проекти.

Стадія оцінювання ефективності PR-проекту охоплює технологію оцінювання результату PR-проекту як результату діяльності команди або окремої людини, яка його робила, дослідженням за допомогою статистичних, соціологічних або маркетингових методів. Так, можна побачити загальну картину й ті показники, що покращились або погіршилися у результаті реалізації проекту. Стадія рефлексії відбувається на двох рівнях – студентському та викладацькому. У ході рефлексії відбувається обмірковування результатів практичної діяльності, індивідуального внеску та командної роботи. Належить також осмислити недоліки та переваги виконаної роботи. Це потрібно для того, щоб розвинути професійне та наукове мислення та вміння самокритично оцінити свою роботу. Цей етап також дозволяє розвинути навички роботи в команді, а також навчить усвідомлювати важливість індивідуального внеску в проект.

Отже, отримавши завдання виконати PR-проект, студент має можливість самостійно обирати тему дослідження та його інформаційне наповнення. Студенти вчаться визначати об'єкт, предмет дослідження, мету та завдання, які будуть стояти перед ними в ході виконання роботи. Окрім професійних компетенцій, метод практичних проектів дозволяє розвинути навички пошукової та аналітичної роботи з великими масивами інформації. Ще однією досить вагомою перевагою є те, що студенти під час виконання подібних завдань мають змогу встановити професійні контакти, попрактикуватись у вмінні вести ділові перемовини в галузі зв'язків з громадськістю. Також студенти отримують можливість вести ділову професійну документацію, готувати різноманітні матеріали та заходи різного рівня, якщо того вимагає практичне завдання [6].

Також вважаємо за доцільне перерахувати дисципліни, в опануванні яких, на нашу думку, метод практичних проектів мав би максимальний ефект.

Використання методу проектних завдань у дисципліні «Брендинг» є досить цікавим, оскільки має прямий професійний характер для фахівців зі зв'язків з громадськістю. У теоретичній частині роботи студенти можуть досліджувати теорію створення брендів у світі, і, залежно від того, який продукт вони обрали, вони можуть далі працювати над своєю методологією.

Наприклад, студент обрав для просування бренд «Кока-кола». Йому потрібно знайти всю можливу інформацію про те, як формувався цей бренд, які в нього були основні конкуренти, які кроки в історії були правильними, а які ні. У методологічній частині студент може зробити соціологічне дослідження з приводу того, як студенти ставляться до продукції компанії та, як варіант, запитати про новий смак «Кока-коли» – «Кола зі смаком лимону». Або дослідити, що в «Кока-коли» респондентам подобається, а що ні. Далі у практичній частині студент може розробити рекламну кампанію з просування всього бренда, відштовхуючись від даних дослідження, а може зробити акцент на виведенні на ринок нового товару [3].

Якщо говорити про дисципліну «Іміджологія», то це дослідження буде цікаве з точки зору того, що студенти дізнаються тонкощі формування й підтримки іміджу. У теоретичному розділі студент може розглядати приклади вдалого та невдалого іміджу. Це може бути сфера політики або шоу-бізнесу. У методологічній частині студент може провести дослідження того, як респонденти ставляться до певного політичного кандидата, що їм у ньому подобається, а що ні. На основі цих даних у практичній частині розділу студент може запропонувати програму просування кандидата разом зі змінами його іміджу [4].

Метод проектних завдань, на нашу думку, має застосовуватись у дисциплінах, пов'язаних зі стратегічними зв'язками з громадськістю. Дисципліни цього спрямування в західних ВНЗ викладаються, як правило, на освітньому рівні «магістр». Це означає, що вимоги стосовно виконання практичної роботи мають бути більш жорсткими. На цьому рівні студенти проводять дослідження з урахуванням управлінського компонента дослідження. У теоретичній частині студенти аналізують інформацію про компанію, її конкурентів та проводять аналіз сильних і слабких місць компанії, загроз і можливостей, які несе в собі ринок. Далі, у другому розділі, студенти можуть аналізувати або товар, який хоче випустити на ринок компанія, або імідж компанії загалом, чи бренд, який компанія представляє. Студенти можуть провести соціологічні дослідження щодо ставлення до торгової марки, дослідити імідж компанії або ставлення до бренда. У своєму практичному розділі студенти пропонують не тільки рекламні та PR-заходи щодо поліпшення позицій компанії, а й дають управлінські пропозиції щодо покращення іміджу компанії або підвищення популярності бренда. Разом з тим, виконання роботи охоплює як розробку стратегічних заходів щодо підвищення рівня продажів, так і заходи щодо управління та заходи спрямовані на PR-просування компанії [2].

Зауважимо, що з усіх практичних методів, на нашу думку, метод проектних завдань є найбільш дієвим, оскільки він дає змогу студентам максимально наб-

лизитися до професійного рівня й розвинути ті навички та вміння, які знадобляться їм під час діяльності в галузі зв'язків з громадськістю та в інших дотичних сферах. Також ми вважаємо, що для підвищення навчальної мотивації студентів краще було б такий вид роботи, як курсова робота перейменувати на практичний проект. Оскільки проектна діяльність є видом професійної діяльності, ця назва є більш доцільною для такого виду роботи.

Висновки. Метод проектних завдань направлений на розвиток найнеобхідніший професійних компетен-

цій фахівця з PR. Вміння працювати в команді, здатність до аналітичного мислення, презентації власних результатів діяльності і публічних виступів, та вміння швидко і чітко приймати рішення в кризових ситуаціях.

Метод проектних завдань розвиває критичне і творче мислення, культуру спілкування, вміння виконувати різні соціальні ролі в спільній діяльності; сприяє формуванню власної аргументованої точки зору. Навчання з використанням цього методу орієнтоване на кінцевий результат і формування професійних компетенцій у майбутнього фахівця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dewey J. Experience and Education : 1938 Reprint Edition / John Dewey. – NY : Kappa Delta Pi Lecture ; Free Press, 1997. – 96 p. [Electron. resource]. – Access link: <http://ruby.fgcu.edu/courses/ndemers/colloquium/experienceducationdewey.pdf>
2. Picciotto R. The logic of evaluation professionalism / R. Picciotto // Evaluation. – 2011. – Vol. 17. – P. 165–180.
3. Toth E. L. A First Look: Analysis of Global Public Relations Education – Curriculum and Instructors. Executive Summary / E. L. Toth, L. Aldoory // Global Public Relations Education. – 2010. – 28 p. [Electron. resource]. – Access link: http://www.commpred.org/_uploads/report4-full.pdf.
4. Sha B. L. 2010 Practice analysis: Professional competencies and work categories in PR today. / B. L. Sha // Public Relations Review. – 2011. – Vol. 37. – P. 187–196.
5. Айламазян А. М. Актуальные методы воспитания и обучения: деловая игра / А. М. Айламазян. – М. : Владос-пресс, 2000. – 357 с.
6. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка / Л. С. Выготский // Вопросы психологии. – М., 1966. – № 6. – С. 62–77.
7. Коменский Я. А. Великая дидактика / Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие // В. М. Кларин, А. Н. Джуринский (сост.). – М. : Педагогика, 1989. – 416 с.
8. О методиках проектных заданий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://isobr.uspu.ru/doki/category/43/сборник%20ИМС.pdf>
9. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е. С. Полат (ред.). – М. : Академия, 2001. – 272 с.
10. Резцова С. А. Телекоммуникационные проекты в обучении иностранному языку / С. А. Резцова // Современные теории и методы обучения иностранным языкам. – М. : Экзамен, 2006. – 243 с.

REFERENCES

1. Dewey J. Experience and Education : 1938 Reprint Edition / John Dewey. – NY : Kappa Delta Pi Lecture ; Free Press, 1997. – 96 p. [Electron. resource]. – Access link: <http://ruby.fgcu.edu/courses/ndemers/colloquium/experienceducationdewey.pdf>
2. Picciotto R. The logic of evaluation professionalism / R. Picciotto // Evaluation. – 2011. – Vol. 17. – P. 165–180.
3. Toth E. L. A First Look: Analysis of Global Public Relations Education – Curriculum and Instructors. Executive Summary / E. L. Toth, L. Aldoory // Global Public Relations Education. – 2010. – 28 p. [Electron. resource]. – Access link: http://www.commpred.org/_uploads/report4-full.pdf.
4. Sha B. L. 2010 Practice analysis: Professional competencies and work categories in PR today. / B. L. Sha // Public Relations Review. – 2011. – Vol. 37. – P. 187–196.
5. Aylamazyan A. M. Actual methods of education and training: a business game / A. M. Aylamazyan. – M.: ñ Press, 2000. – 357 p.
6. Vygotsky, L. S. The game and its role in child growth / L.A. in the psychological development of Vygotsky // Questions of psychology. – М., 1966. – № 6. – S. 62–77.
7. J. A Comenius Great didactics / Y.A. Comenius, Locke, D., Jean-Jacques Rousseau, Pestalozzi IG Pedagogical heritage // V. M. Clarin, A. N. Dzhurinskiy (ed.). – Moscow: Pedagogy, 1989. – 416 p.
8. About methods of project tasks [electronic resource]. – Access: <http://isobr.uspu.ru/doki/category/43/сборник%20ИМС.pdf>
9. Polat E.S. New pedagogical and information technologies in the education system / ES Polat (eds.). – Moscow: Academy, 2001. – 272 p.
10. Reztsova S. A. Telecommunication projects in teaching a foreign language / S. A. Reztsova // Modern theory and methods of teaching foreign languages. – М.: Examination, 2006. – 243 p.

Using task project method in formation of professional competencies PR-specialist

Kyrychok A.

Abstract. The article deals with current issues of PR-specialists education. Investigated the competency approach to education and training. Identify the features of the task project method in the preparation of PR-specialists. Indicate how integration task project method in the industry of PR-education. Conducting a parallel between the specific method of project tasks and professional competence that PR-specialist should get in a process of education. Explains how to use the method of design problems during the practice sessions.

Keywords: Education, Public relations, competence approach, professional competences, task project method.

ARCHITECTURE

Historical Environment of National Technical University “KhPI” as a System of Information Messages

V. I. Maistrenko

Kharkov National University of Municipal Facilities after A. N. Beketov, Kharkov, Ukraine

Corresponding author. E-mail: super.vela2012@yandex.ua

Paper received 22.05.2016; Accepted for publication 05.06.2016

Annotation. The article deals with the architectural information messages of the historical environment of KhPI university. In the research it is found out that managing activity of the brain perceiving the environment makes the basis of its informational structuring. It becomes possible to project space-architectural agreement. Acquired principles (morphological and aesthetic) help to find out at full length the information peculiarities of the historical space-architectural environment of the KhPI ensemble. It is important to preserve the readable system of the historical streets, that is valuable not only for the process of communication but also to get an aesthetic pleasure of the surrounding environment.

Keywords: *information, architectural message, structure, historical environment, principles.*

Introduction. The architectural environment of a city forms, keeps and conveys a great deal of messages, which preserve different level of information content and consist of different texts and codes making it possible for a person to communicate and adapt within the space-architectural environment.

The most valuable in a modern urban environment is the historical part of a city that is its spiritual and cultural essence. This part of a city, that has preserved functional-typological, stylistic and space-visual structure since the moment of its creation, keeps maximum of informative content. It becomes possible due to high artistic qualities of the environment, its integrity and order. The significance of the research is due to the complete inclusion of the informative component of the historical environment into the modern informative component of the city.

Brief review of publications within the topic. The article deals with the informative principles to make up architectural message in the historical environment: morphologically structural and artistic-imaginative. The research is based on the assumptions given in the works about general theory of information (M. Mazur, K. Shannon), theory of quality information (A. Moles), methods of information analysis of city environment morphology (S. G. Chechelnytsky, O. A. Fomenko), problem of artistic information (Y. Lotman, T. Savarenskoy, A. Ikonnikova, S. A. Shubovich).

The objective of the article is to find out information principles of regeneration and adaptation of the city historical environment under the present circumstances.

Materials and methods. A. Moles in his book “Theory of Information and Aesthetic Upbringing” writes that a human being within the message looks not for logical (semantic) information, but for aesthetic one, its original essence which provokes recurrent interest to it. All together he stresses that: “There are two points of view about the message which correspond to two types of information:

a) semantic (morphological) information following the universal logics, having the structure and acquiring rigid presentation;

b) aesthetic (artistic imaginative) information that corresponds not to the universal supply of symbols but only to the supply of knowledge which is common for message sender and receiver.

One can apply it as some personal information” [3].

Basing on the analysis of the theory of information and cognitive sciences one can come to a conclusion that terminology and categories of the information theory and of other sciences somehow are overlaid upon the result of information perceiving in architecture. Within morphological and artistic imaginative information of space-architectural environment there are such principles: system-hierarchy, formal harmony, variety, the principle of information continuance, the idealization principle and the principle of multilevel structure.

Results and their discussion. The environment of the KhPI ensemble being historically valuable territory for the city has preserved within its structure as morphologically structural, so artistic imaginative architecturally informative messages. The structure of the ensemble is composed with the help of the following components: in space-visual format it is interchanging squares; in stylistic format it is “brick style” that prevails (historicism); in historically functional and typological format it is uniformity – self-estimating city centre.

The fact that this historical environment is an ensemble that has preserved most of its buildings and territory planning lets us say that the environment has the highest degree of “structure organization” (informative content).

The KhPI university is the most complete ensemble in the uphill part of the city and its informative traits are easily readable. In the university complex one can differentiate two different types of buildings. The first type is presented by the medieval redbrick institution entities of mainly three stories (Engineering block, Main Lecture-Room block, Chemistry block, Technical block, Rector block) and also one-two and four-storied buildings used for different purposes. The second one type is presented by large-sized reinforced concrete constructions with high percentage of fenestration. These are seven and fourteen-storied buildings and there are two of them: Lecture-Room block U1 and Lecture-Room block U2, new building of the library.

In general the structure of the KhPI ensemble includes about twenty buildings most of which represent “brick style” historicism of the second half of XIX century, that is marked by brick unplastered frontispiece, triangle fronts and prolong form of the buildings. Here you may

also find reinforced concrete constructions of U1 and U2 of the second half of XX century which were built during mass production according to typical projects and the new building of the library of the first half of XXI century. The buildings seriously exceed the level of the historical construction and have rigid geometric feature of their frontispiece, flat roofs and simplistic silhouette.

In the structure of the university ensemble the system backbone is designed through interchanging space of squares. The inner part of the university yard space is presented by two main parkways. The parkway leading from the north to the south is a composition axis comprising symmetric space of squares and the building of the Main Lecture-Room block. The Chemistry and Physics blocks are mirrored about the parkway axis. Such a symmetric location of the buildings lets us consider the ensemble to be an example of classical square construction. Two main squares with the monuments are in front of and behind the Main Lecture-Room block. The squares are in a thick shadow of park zone trees.

The structural elements of the KhPI buildings complex architectural environment are the passages to the yards. The entrance portals into the yards of the Lecture-Room blocks are an inherent communicative element of the architectural environment. All the opens in the blocks, except for one, are located in the historical brick buildings and are designed as half-round arches leading into the yards. Thus, arch pass ways in the Main Lecture-Room building are framed with rustication at full length, and half-rounded part is decorated with a belt of arch stones.

To the structural elements of the environment one may address the buildings with active architectural plastic. These are the "brick style" buildings. The most vivid of them are the buildings of the Main Lecture-Room and Chemistry blocks, former gas plant, etc.

Thus, the features of the structural elements of the KhPI ensemble environment are: the geometry of the building where there is dominance of horizontal and vertical lines in the form of the buildings, shadowy space of the squares with vivid symmetry, prevailing of "brick style".

Presence and interchange of the informative environmental elements let us find out the chief information principles given in the theory of information and reflecting all the laws of the environment. Such principles are: system-hierarchy, formal harmony, variety (stylistic, typological), the principle of information continuance, the idealization principle and the principle of multilevel structure.

Talking about the principle of system-hierarchy one should mention that the environment of the KhPI ensemble is quite ordered. That is why city building logics of the street and its surrounding is easily viewed. This order lets show the ensemble in the general structure of the modern city.

The principle of system-hierarchy is given through historically functional belonging as one of city building centers. Within this environment one can follow the following types of ordering: silhouette, stylistic and typological, where a great number of lecture-room blocks and laboratories in "brick style" similar within their typology compose all together an ensemble (order).

The principle of harmony is presented in the KhPI ensemble by a system of open squares and chamber spaces of inner yards. Big alleys lead to the open spaces

of the squares and the entrances to the inner yards are represented figuratively by means of separate arch openings. The created harmony, chamber character of the ensemble that is in a thick greenery with its huge blocks and small-storied buildings has preserved city molding principles of the second half of XIX century.

The principle of the information variety (stylistic and typological) of the KhPI environment ensemble is realized through contrast stylistic combination of "brick style" and en bloc multistoried reinforced concrete blocks of the second half of XX century. In the functional-typological sphere the KhPI ensemble is given within low rise blocks of historicism and multistoried entities of the second half of XX century.

The principle of information continuance is based on the ability of a person to reproduce the image in the memory for a long time. Captured as a system, space architectural environment in accordance with the principle of information continuance brings minimal information that is not valuable [4]. The principle of information continuance consists of two components: metric-rhythmical characteristic and game-playing effect of the environment.

Game-playing effect of the KhPI ensemble lets us feel the environment of the city of the middle XIX century. It is realized through a variety of buildings forms, their plastic effect, compact yard spaces inside the blocks. Moreover here one can find an effect of unpredictability through inclusion of large-size firm buildings within their sense of plasticity into brick low rise environment of the second half of XX century. These large-size firm buildings dominate due to their height and they are present in many visual shots. The game-playing effect of the environment we can follow in the key-spot of the ensemble where there is an accent upon the arch opening in the building of the Department of Heating Engineering. It is different because of its rectangular form and absence of details. This opening serves to fix interesting visual shots. Entering the arch you get into colorful environment of "brick style" and leaving the arch you see multistoried en block tower of the Lecture-Room block U1 in its space. Within this distance of entering-leaving one see the brightest combination of two epochs. It is molded through the space of the arch as a swift change of shots, making you get emotional charge, game-playing effect of the environment.

The principle of information continuance also includes metric-rhythmical characteristic of the environment that serves to find out the artistic qualities of the environment and to make its elements structure more complex. Viewing the space-architectural travel through the territory of the ensemble more interesting in its composition is the trip that starts in Frunze Street near the Electro-technical block. After the gates of the Institute there is an open space of the square locked by the element that is out of the system, it is an Electro-technical block, half round building with gray frontispieces and four-column terrace. This building is the first rhythmic accent of the ensemble. Here one can see the space of the street that leads into the depth of the ensemble. Here for the first time one can see the brick buildings of the university. This very part of the street in the ensemble structure has preserved its silhouette and large-scale characteristics of the university belonging to the period of its first blocks erection. The

street within this distance is not broad; the buildings are low with a great number of trees along the sidewalk. One can feel here an atmosphere of a city of XIX century. The left side of the street is formed by the soft flow of the buildings, one-two-three-storied houses rising gradually upwards. The right side is formed by more rhythmic structure of buildings, three-storied buildings alter the two-storied. Then the street is over opening upon the main symmetric square of the ensemble behind which there is the front of the main Lecture-Room block. The Main block is marked by its rich sculptural pattern and gable roof that makes one more metric-rhythmical accent. The ensemble structure bends to the left from the square along the main parkway, where in the perspective at the end of the parkway there is one more even bigger accent that rises. It is an element out of the system; it is a dominating form of four-storied Lecture-Room block.

The idealization principle includes the categories of information maximum and contrast or information bearer likeness. Information maximum means some ideal image that can be different for different people. It implies an ability to grasp information maximum with minimal effort.

Information maximum of the environment in the ensemble structure is built through the following components. Space architectural structure of the ensemble and dominating “brick style” easily let find out the period of its creation. Information maximum is received with the help of plastic richness of the buildings preserving single stylistic mainstream. At the same time the ancient city building structure saved till today speaks for the high artistic qualities of the environment.

The idealization principle also includes the category of contrast or information bearer likeness. As for the KhPI ensemble environment one can state that the environment has a great percentage of form likeness (the brick part of the ensemble) and also the architectural forms which are vivid through the contrast (the Electro-technical block, the block U and U1). The two blocks U1 and U2 built in the second half of XX century are fourteen-storied and seven-storied reinforced concrete blocks with distinct geometry [2]. These buildings make quite pleasant contrast to the historical environment of the ensemble due to huge ribbon-like pink introductions at the fronts. The higher block U1 finishes the perspective of the central parkway being a dominant object there.

The principle of multilevel structure is molded through the categories of inner autonomy, i.e. making in the consciousness an image that characterizes this very environment [1]. This environment stimulates in the consciousness the images and associations sending you to an old tsar city. This principle includes also the category of being out of system.

In the structure of KhPI entity complex there is an element out of system. The building of the Electro-technical block built at the beginning of XX century looks

like an exclusion from the stylistic order. The block was built in 1930 according to the project of A. N. Beketov and is an example of architectural constructivism. The main entrance to the block is architecturally formed as a four-column terrace with rustic columns of square section and ionic capitals (architect S.M. Rosenfeld), which were restored after the war in the Stalinistic Empire style. This building has half-rounded form with volume domination. Its frontiers are plastered with the light concrete stucco. This building belongs to the system of buildings erected across the road from the Electro-technical block that is in Frunze Street, which are also performed in the Stalinistic Empire style.

The results and their discussions. Artistic-imagery qualities of the KhPI ensemble environment are potential, forming different emotional evaluation and associations. The attraction of the ensemble structure is realized through its location. University’s being at the edge of the Uphill plateau makes it somehow a separate territory and gives unique visual development. Panorama development that leads to the slope of the hill molds a distinct silhouette on the sky background that brings an association of cosmogony opposition life – death.

At the same time the KhPI ensemble has distinct contact with the classicist past that is realized through the ensemble structure and the entities look. Symmetry, the show of the frontispiece and parkways coming directly to the squares all together remind of Nicolay II visit here that took place long time ago. The character of every block done in brick is full of individuality. Such a variety gives birth to some intrigue, desire “to read” the structure of the ensemble to the end. Shadowy parkways and seclusion of inner yards of brick blocks create some intimacy. Meanwhile squares in front of large-sized blocks which were built later mark common property. It is an atmosphere of uniting municipal territory and historical heritage – all together it provokes a vivid image of “**an old city**”. The contrast of brick buildings of the end of XIX century and buildings erected in the beginning of XX century in accordance with typical projects generates structural oppositions: **old – new, private – common**.

Summary. Thus, we see that preservation of the chief principles: system-hierarchy, formal harmony, variety, the principle of information continuance, multilevel structure, the idealization principle, which are the backbone of the city historical streets system (we mean the KhPI ensemble) – is important for the process of communication. The key point of this communication is an aesthetic pleasure from the surrounding environment. It should be taken into consideration while the city reconstruction when there is irrevocable turning of complicated street system into noise. As a result the historical heritage disappears forever and the city loses what was previously its cultural and economic resource.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лотман, Ю.М. Структура художественного текста. [Текст] / Ю. М. Лотман – Санкт-Петербург: Искусство – СПб:2005. - 287с
2. Лотман, Ю.М. Структура художественного текста. [Текст] / Ю. М. Лотман – Санкт-Петербург: Искусство – СПб:2005. - 267с
3. Моль, А. А. Теория информации и эстетическое восприятие. [Текст] / А. Моль – М: Издательство- Мир, 1966- 203с.
4. Моль, А. А. Теория информации и эстетическое восприятие. [Текст] / А. Моль – М: Издательство- Мир, 1966- 246с.

REFERENCES

1. Lotman Y.M. Structure of Literary Text. [Text] / Y.M. Lotman – St. Petersburg: Iskusstvo – SBR: 2005. – 287p.
2. Lotman Y.M. Structure of Literary Text. [Text] / Y.M. Lotman – St. Petersburg: Iskusstvo – SBR: 2005. – 267p.
3. Moles A. A. Information Theory and Esthetic Perception. [Text] /A.A. Moles – M: Publishing House Mur, 1966. – 203p.
4. Moles A. A. Information Theory and Esthetic Perception. [Text] /A.A. Moles – M: Publishing House Mur, 1966. – 246p.

Историческая среда университета НТУ «ХПИ» как система информационных сообщений

В. И. Майстренко

Аннотация. В статье рассмотрены архитектурно-информационные сообщения исторической среды университета ХПИ. В исследовании установлено, что упорядочивающая деятельность сознания воспринимающего среду человека составляет основу ее информационного структурирования, позволяющего прогнозировать архитектурно-пространственные закономерности. Полученные принципы (морфологические и эстетические), наиболее полно выявляет информационные особенности исторической архитектурно-пространственной среды ансамбля ХПИ. Отмечается важность сохранения читаемой системы исторических улиц, что является важным не только для процесса коммуникации, но и для возможности получения эстетического наслаждения от окружающей среды.

Ключевые слова: информация, архитектурные сообщения, структура, историческая среда, принципы.

Релігія в публічній сфері: до пошуку визначення постсекулярного

О. О. Дубина

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Paper received 25.05.2016; Accepted for publication 10.06.2016.

Анотація. У даній статті розглядається визначення терміна "постсекулярне". Відкидаються два можливих розуміння "постсекулярного": значення де-секуляризації, і значення пост-секулярності, тобто, зміна режиму, який приводить суспільство назад до релігії. Замість цього пропонується розуміння постсекулярного як умови сучасності, співіснування секулярного і релігійного, яке можна уявити в трьох вимірах: нормативне, соціологічне-політико-історичне і феноменологічне. Також аналізується уявлення Ю. Габермаса про роль релігії в суспільній сфері деліберативної демократії. У статті розглядаються філософські підходи до аналізу особливостей і проблем сучасного мислення. В центрі уваги знаходиться евристичний потенціал класичних форм раціональності й ті новації, які характеризують філософський дискурс сучасності. Фокус дослідження спрямований на постметафізичне мислення. Автор аналізує здобутки Юргена Габермаса і його дискусії з іншими сучасними мислителями і їх філософськими напрямками, які вони репрезентували.

Ключові слова: де-секуляризація, пост-секулярне, постсекуляризм, філософія, теологія, деліберативна демократія.

Вступ. На сьогоднішній день в українській філософській і, зокрема, релігієзнавчій літературі відсутні комплексні монографічні дослідження з приводу осмислення феномену постсекулярного загалом або ж проблематизації теми постсекулярної свідомості зокрема. Безперечними передумовами для цього є поява перекладів тематичних текстів Юргена Габермаса та Чарльза Тейлора на українську мову, а також ряд статей українських авторів таких як В. Єленський, І. Загребельний, К. Пашков, А. Сороковський, М. Старокожева, Ю. Чорноморець, К. Швалагіна та ін., в яких була подана релігієзнавча, філософська і богословська оцінки постсекулярної філософії.

Мета дослідження, об'єкт та предмет: метою дослідження є здійснити філософсько-релігієзнавчий аналіз постсекулярного поняття шляхом відображення постметафізичних трансформацій свідомості. Об'єктом дослідження є постсекулярний феномен сучасного філософського і гуманітарного знання. Предметом дослідження є постсекулярна свідомість у філософсько-релігієзнавчому вимірі.

Завдання дослідження: проаналізувати специфіку змісту понять "де-секуляризація", "постсекулярне", "постсекуляризм" у сучасному філософсько-релігієзнавчому дискурсі; дослідити кореляцію кантіанської та гегельянської традицій нормативної постсекулярності; на прикладі філософської концепції Ю. Габермаса проаналізувати специфіку постметафізичного мислення у контексті формування постсекулярної свідомості.

Методи дослідження: методологічною основою дослідження виступають принципи історико-філософського дослідження, розроблені у вітчизняній та світовій філософії. Дослідження ґрунтується на використанні таких методів наукового аналізу як метод системного аналізу, метод структурної компаративістики та герменевтичний метод.

Основний зміст. Впродовж останніх двадцяти років, для соціологічних та політичних наук стало звичним говорити про "повернення релігії". Це означає, що релігія претендує на роль і голос в публічній сфері, так як напрямок сучасної соціальної і політичної теорії прийнято вважати вільним від релігії, нейтральним, незалежним. Релігія, як погоджується більшість соціологів і політологів, існувала деінде, в

приватній сфері, в індивідуальній свідомості. Це розуміння релігії і публічності було закладенням у наративі, який презентував історію модернізації як історію демократизації, індивідуалізації, функціональної диференціації і секуляризації. Сучасність, за цим наративом, мала базуватись на цих чотирьох стовпах. І навпаки, якщо один з цих факторів втрачався, вважалось, що ми вже не можемо більше говорити про сучасність. "Повернення релігії" було, таким чином, спочатку інтерпретованим як атака на сучасність, як повернення до пре-модерну.

Саме в цьому сенс терміну "де-секуляризація". Термін вперше був застосований на початку 90-х років ХХ ст. Пітером Бергером, який був не лише справжнім поборником секулярного поняття до цього, він був одним з перших, хто визнав, що він був неправий: "Світ шалено релігійний як і був до цього"[1]. П. Бергер виражає занепокоєння через атаки фундаменталістських релігій на модерний порядок, повернення пре-модерну в сучасний світ. В цьому сенсі, П. Бергер говорить про "де-секуляризацію".

В геометричних поняттях, приставка "де-" передбачає рух згори до низу по вертикальній осі та без будь-якого руху по горизонтальній. Сучасний модерний устрій піднявся; і впав, світ секуляризувався і зараз де-секуляризується, на шляху назад, до пре-модерних форм релігії. Можливо, що це трішки перебільшена версія тези П. Бергера, але варто якомога краще прояснити дану ідею: де-секуляризація означає, що релігія і сучасність є несумісними. Може бути або перше або друге.

В політичних та соціологічних науках, розуміння "повернення релігії" з часом почало сприйматися як занадто вузьке. Чи дійсно релігія є несумісною із сучасністю? Більшість соціологічних студій так не вважають [2]. Як тоді зрозуміти тезис про "повернення релігії"?

Це та ситуація коли термін "пост-секулярне" викликає дискусії. Префікс "пост-" пропонує зовсім іншу траєкторію, а ніж префікс "де-". "Пост-" позначає рух по вертикалі так само як і по горизонталі. Він описує сюжет: релігія у пост-секулярному суспільстві є не одним й тим самим, що і релігія у пре-секулярному суспільстві. "Повернення релігії" не

є відродженням того, що панувало тут до цього. Коли ми мислимо “пост-” подібно до цього сюжету, ми бачимо, що релігія, яка можливо “повертається” тим часом змінюється.

Ця нова картина залишила відбиток на сучасному наративі: де більше не говориться про те, що четвертий стовп сучасності – секуляризація – (крім функціональної диференціації, індивідуалізації та демократизації) відкидається, але визнається, що змінюється форма. Релігія і сучасність можуть, зрештою, бути сумісними.

Таким чином, підсумовуючи відмінність між префіксами “де-” і “пост-”: перший визначає релігію і сучасність несумісними, другий – сумісними. Здається, що успіх поняття “постсекулярне” в публічному дискурсі і в наукових колах пов’язаний саме з цією дистинкцією.

В разі якщо ми запропонуємо прибрати дефіс поза слово, змінюючи “пост-секулярне” на “постсекулярне”, таким чином, ми отримуємо інше визначення поняття та іншу множину значень.

Визначення постсекулярного, яке ми пропонуємо не узгоджується із зображенням послідовності (до-після, режим-зміна). На протигагу, воно визначає постсекулярне як умову свідомого співіснування релігійного та секулярного світоглядів. Співіснування релігійного та секулярного світоглядів, релігійних і секулярних поглядів на суспільство та політику, релігійних та секулярних способів розуміння конкретного індивідуального життя створює свого роду напругу. Постсекулярність – це стан перманентної напруги.

Наше визначення терміну “постсекулярне”, в такий спосіб, включає в себе три додаткові виміри: нормативне постсекулярне, соціологічне, історичне та політичне постсекулярне та феноменологічне постсекулярне. Кожний із цих вимірів характеризується внутрішньою напругою. На нашу думку, значення постсекулярного проявляється в контексті цих трьох вимірів.

Нормативне постсекулярне має скоріше називатись “постсекуляризмом”, тому що воно описує нормативну точку зору, яка визнає, що секуляризм як такий може визнаватись ідеологією. Представниками цього ідеологічного переходу секуляризму до постсекуляризму є Юрген Габермас, Уільям Коннолі, Джон Ролз.

Важливо мати на увазі по відношенню до нормативного виміру постсекулярного мислення, по-перше, політичне а по-друге, його ліберальне походження. Воно належить до кантіанської традиції в політичній філософії. Ю. Габермас і Дж. Ролз не виступають за легітимне місце релігії в публічній сфері, тому що переконані в перевазі релігійного світогляду, або ж через те, що самі по собі є релігійними. Вони застосовують простий логічний, демократичний аргумент: публічна сфера, яка надає перевагу секулярному над релігійним дискурсом ризикує виключити релігійних громадян, що, таким чином, буде недемократичним.

Це зовсім інший погляд на предмет релігії, ніж ми знаходимо в консервативній політичній філософії, яка прагне довести важливість релігії на моральній основі. Для більшої простоти, ми можемо назвати цей підхід гегельянською традицією. Представниками цього способу розуміння політики та релігії в сучасній політичній філософії є Майкл Волзер, Майкл Сендел та Чарльз Тейлор.

Подібно до своїх ліберальних колег, ці автори вважають, що релігія має легітимний голос в публічній сфері. Однак, вони так вважають, не скільки через те, що релігія не може бути виключеною із публічних дебатів, стільки вони вважають релігію обов’язковою складовою публічного дискурсу. Вона додає дещо, що може при інших умовах зникнути: моральність.

Між двома складовими нормативної політичної філософії існує напруга, яка недосить чітко означена в сучасних дебатах. Якщо ми розглянемо постсекулярне лише в його ліберальному, кантіанському вимірі, тоді цілий філософський проєкт постсекулярної політичної філософії, починає набувати дуже спрощеного, процедурного вигляду. Навіть сам Ю. Габермас не зупинився на цьому, коли, в певний момент, він висунув гіпотезу про те, що релігійний голос має важливий зміст в публічних дебатах. Справжня проблема постсекулярної філософії, здається також полягає у визнанні постсекулярного у його гегельянському вимірі, аби надати собі більш вагомого змісту, задля взяття на себе ризику бути задіяною в моральному філософському вимірі.

Отже, визначення нормативного постсекулярного має два виміри, кантіанський та гегельянський, які перебувають у напрузі між собою. Нормативне постсекулярне не може бути редукованим до будь-якого з цих двох, воно полягає саме в цій напрузі.

“Питання про роль релігії в публічній сфері повинно бути спрямованим до проблеми природи релігійного феномену як такого. Габермас має пояснити чи може бути так, що у “релігійних віруючих” моральні переконання якимось чином більш глибоко переплетені із їхньою самоідентифікацією, а ніж у атеїстів із їхніми” [7, с. 174].

Ю. Габермас розвинув свій останній погляд на релігію з політичної перспективи. Таким чином, його погляд спрямований на те, яким чином стійкість і відродження релігії конституують однаково виклик та потенційний ресурс для ліберальних демократій так само як і формування глобальної публічної сфери. Як філософ, Ю. Габермас зробив серйозну спробу зрозуміти релігійний феномен як такий.

Не має дивувати те, що габермасівська перспектива стала продуктом його дебатів із теологами. Публічним початком цих нових дебатів стала конференція організована 7-9 жовтня 1988 року в богословській школі університету Чикаго. Конференція під назвою: “Критична теорія: перспективи і обмеження теології публічної сфери”.

Для того щоб відповісти на виклики теологів, габермасівська постметафізична перспектива не може утриматися від оскаржень теологічних тверджень в силу їхньої раніше передбачуваної безглуздості [3, с. 12].

На протигагу цьому, Ю. Габермас зараз задається питанням про можливість “раціонального зняття” релігійного та теологічного контекстів “без руйнування важливих релігійних доктрин” [4, с. 99].

Католицький теолог Йоган Баптист Мец є одним із головних опонентів на цьому новому рівні дебатів. За словами Ю. Габермаса: “Думка Йогана Баптиста Меца зачаровує мене – не в останню чергу тому, що я вбачаю звичайні цілі в роботі, хоча і через певну дистанцію. Той факт, що подібні проблеми повинні

підніматися однаково для теологів і для тих, хто займає філософську позицію методологічного атеїзму є не менш дивним, а ніж паралелі між відповідями” [4, с. 129].

В своєму есе під назвою “Ізраїль чи Афіни: куди належить анамнестичний розум?” Ю. Габермас розробляє спробу Й. Б. Меца врятувати “християнський розум” з області грецької метафізики. З перспективи Й. Б. Меца: “Філософська концепція розуму, що походить із Греції настільки відчужує елліністичне християнство від його походження в душі Ізраїля, що теологія стає нечутливою до криків страждань і потреби загальної справедливості” [4, с.130].

В цьому тексті, Ю. Габермас визнає вирішальну роль, яку відіграла релігія у розвитку сучасності. Сучасна думка, щонайменше частково, розуміється зараз, як продукт релігії як такої. Відповідно Ю. Габермасу, без повалення “грецької метафізики поняттями іудейського і християнського походження, ми не вибудуємо ту мережу специфічних сучасних понять, які поєднуються у думці розуму, яка однаково комунікативно та історично вибудувана” [4, с. 132].

Ю. Габермас віднаходить два конкретних поля на яких філософія і теологія можуть взаємодіяти.

Перше з них належить до проблеми теодицеї або ж, іншими словами, до питання про сенс і порятунок тих, хто страждає несправедливо. На цьому полі, філософія може бути в змозі пристосувати у своїй власній мові семантичний потенціал унаслідований від релігійних традицій. Проте, на думку Ю. Габермаса, це пристосування не тягне за собою ослаблення і зникнення самих релігійних доктрин.

Більше того, Ю. Габермас погоджується, що його власна філософія може розглядатися як зразок цього пристосування. Отже, на цьому першому полі філософія має пізнати свої власні межі. Це означає, що філософія не повинна намагатися запропонувати свого роду гарантії, що пропонує релігійний світогляд. Філософія “стоїть під знаком трансцендентності і має містити в собі розумні рішення скептичного але не руйнівного опору ідолам і демонам світу” [4, с. 135].

Друге поле на якому позитивна взаємодія між філософією і теологією може мати місце належить ідеї “поліцентричної світової церкви” Й. Б. Меца [6]. В цій другій області філософія видається спроможною займати більш активну і впливову роль. Філософія “навіть може допомогти теології, яка спрямована прояснити статус християнства і церкви у світлі плюралізму культур і розуміння світу” [4, с. 135].

Філософія, в цьому сенсі, може взаємодіяти з релігійними дискурсами і пропонує їм шляхи для розвитку саморефлексивного аналізу. У випадку християнства, наприклад, філософія в хорошій позиції аби ствердити, що воно “не може розпочатись із ідеї доісторичного, культурно невимушеного і етнічно невизначеного християнства. Скоріше, вона має мати на увазі однаково його теологічне походження і його інституційну заплутаність у історії європейського колоніалізму [4, с. 135].

В результаті цієї саморефлексії, християнство має визнати, що у мультикультурних спільнотах людські права і принципи правової держави становлять загальні аспекти для політичної культури, яка об’єднує всіх

громадян. Отже, “Християнство не може розраховувати на етично насичені концепції історії спасіння або створеного устрою, щоб отримати загальне визнання в тому ж сенсі, як і процедурно сформульовані теорії права і моралі” [4, с. 136].

Подібна саморефлексія має бути спроможною набути контекст мультикультурної світової спільноти. Очевидно, що у цьому випадку саморефлексія має бути більш далекоглядною і глибокою. Ось чому філософія є, насправді, у дуже вдалому положенні аби розвинути свою активну і впливову роль. Як зазначає Ю. Габермас: “у випадку діалогічної суперечки між релігійним та метафізичним світоглядом, не вистичає загальної концепції блага, яка могла б зіграти ту ж роль як і цей поширений правовий і моральний базис. Це означає, що ця суперечка має розгортатися з рефлексивного усвідомлення того, що всі зацікавлені сторони рухаються в тому ж полі дискурсу, і поважають одне одного як спільних учасників у пошуку етико-екзистенційної істини” [4, с. 137].

Для Ю. Габермаса філософський дух політичного просвітництва з його наголосом на секуляризованому світі морального і раціонально-правового універсалізму конститує потужний вклад в розвиток принципів для істинно поліцентричної світової Церкви.

Габермасівський новий підхід до розуміння релігії включає поглибленні відносини і напругу між цима двома областями взаємодії.

У дебатах Ю. Габермаса із теологами, його текст “Трансцендентне зсередини, трансцендентне в цьому світі” має першочергове значення. В цьому есе Ю. Габермас ясно визнає два недоліки своїх попередніх концептів релігії.

По-перше, Ю. Габермас погоджується, що його визначення релігії в “Теорії комунікативної дії” було занадто вузьким, занадто функціоналістським, і, таким чином, однобічним. На противагу, він пізніше стверджує, що: “Навіть в традиційних суспільствах, світові релігії не функціонують виключно як легітимация державної влади: в своєму походженні і в своїй основі вони завжди є протестними рухами проти базових тенденцій суспільного розвитку і намагаються обґрунтувати інші способи для людського буття в ставленні одне до одного і до реальності вцілому” [5, с. 79].

По-друге, Ю. Габермас також визнає, що є досить поспішним віднести розвиток релігії в сучасності з Максом Вебером та його “приватизацією влади віри” [5, с. 79]. Це призвело до твердження про колапс релігійних світоглядів; колапс, який залишає тільки один вибір, а саме, ствердження секулярних принципів універсалістської етики відповідальності.

Слід зазначити, що Ю. Габермас, не заперечує, що в Західних суспільствах, після модерності, роль релігійних світоглядів змінюється і їхній вплив слабшає. Він стверджує, що соціологи не можуть спрогнозувати розвиток тенденцій у прямолінійній перспективі. Подібним чином, філософи мають визнати, що “інтуїція, яка вже довгий час артикулювалася в релігійній мові не може бути а ні відкинутою, ні просто скоректованою раціонально” [5, с. 79]. Таким чином, на думку Ю. Габермаса: “Процес критичного привласнення сутнісного змісту релігійних традицій ще й досі триває і його наслідки важко передбачити” [4, с. 79].

В “Трансцендентне зсередини, трансцендентне в цьому світі” Ю. Габермас підсумовує, що на його думку конститує нову позицію стосовно релігії. Згідно Ю. Габермасу: “До тих пір поки релігійна мова несе з собою надихаючий, насправді безвідмовний семантичний контекст, який уникає (на мить?) експресивну силу філософської мови і досі чекає переклад на дискурс, що надає обґрунтування його позицій, філософія, навіть в своїй метафізичній формі, не буде в змозі ні замінити ні пригнічувати релігію” [5, с. 79]. В цьому сенсі, габермасівська нова перспектива бачення релігії також впливає із його зауважень стосовно ролі постметафізичної філософії.

Висновки. Отже, ми позначили те, чим на нашу думку постсекулярне не є, а саме де-секуляризація (по-

вернення назад до пре-модерну), пост-секулярне як зміна періоду, яка повертає суспільство назад до релігії. Натомість, ми запропонували розуміння постсекулярного як ознаки сучасності, а саме співіснування секулярного та релігійного, яка може бути концептуалізована у трьох вимірах: нормативному, соціологічно-політично-історичному і феноменологічному.

Стає зрозуміло, що справжнім завданням дослідників постсекулярного є дослідження цих трьох вимірів. На нашу думку, ми знаходимося на тому місці де, нам непотрібно більше наративів подібних до “повернення релігії” або ж “де-секуляризації” “суспільства після секуляризму”. Нам потрібні спеціальні студії для дослідження різних вимірів, які визначають сучасну постсекулярну добу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Berger Peter. The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics / Peter Berger. – Washington, D.C., Grand Rapids, Mich.: Ethics and Public Policy Center; W.B. Eerdmans Pub. Co., 1999. – 240 p.
2. Casanova Jose. Public Religions in the Modern World / Jose Casanova. – Chicago: University of Chicago Press, 1994. – 234 p.
3. Habermas, J. (1983), Philosophical-Political Profiles / Jürgen Habermas. – Cambridge: The MIT Press, 1983. – 251 p.
4. Habermas, J. “Israel or Athens: Where does Anamnestic Reason Belong?”, in Habermas, J. Religion and Rationality. Essays on Reason, God, and Modernity. Polity Press, 2002. – P. 90-150.
5. Habermas, J. “Transcendence from Within, Transcendence in this World”, in Habermas, J. Religion and Rationality. Essays on Reason, God, and Modernity. Polity Press, 2002. – P. 55-89 p.
6. Johann Baptist Metz, A passion for God: The Mystical-Political Dimension of Christianity. Paulist Press, New York, 1998. – 199 p.
7. Rorty Richard. Philosophy and Social Hope / Richard Rorty. – England: Penguin Books, 1999. – 320 p.

Religion in the public sphere: finding the meaning of postsecular Dubyna O.

Abstract. This paper proposes a definition of the term "postsecular". It discards two possible modes of understanding the "postsecular": the understanding that the postsecular means *de-secularization*, and that it means *post-secularity*, a regime-change that brings society back to religion. Instead it suggests to conceptualize the postsecular as a condition of contemporarality, of co-existence of the secular and religion, which can be conceptualized in three dimensions: normative, sociological-political-historical, and phenomenological. Also it present Habermas' view on the role of religion in the public sphere of a deliberative democracy. The article examines the philosophical approaches to the analysis of the characteristics and problems of modern thinking. The focus is heuristic potential of classical forms of rationality those innovations that characterize the philosophical discourse of modernity. The focus of research is aimed at postmetaphysical thinking. The author analyzes the achievements of Jürgen Habermas and his discussions with other modern thinkers and their philosophical trends that they represented

Keywords: *de-secularization, post-secular, postsecularity, philosophy, theology, deliberative democracy.*

Религия в публичной сфере: к поиску определения постсекулярного О. О. Дубына

Аннотация. В данной статье рассматривается определение термина "постсекулярное". Отбрасываются два возможных понимания "постсекулярного": понимание того, что постсекулярное означает де-секуляризацию, и что это означает постсекулярность, то есть, смену режима, который приводит общество назад к религии. Вместо этого предлагается понимание постсекулярного как условия современности, сосуществования секулярного и религиозного, которое можно представить в трех измерениях: нормативное, социологическое-политико-историческое и феноменологическое. Также анализируется представление Ю. Хабермаса о роли религии в общественной сфере deliberативной демократии. В статье рассматриваются философские подходы к анализу особенностей и проблем современного мышления. В центре внимания находится эвристический потенциал классических форм рациональности и те новации, которые характеризуют философский дискурс современности. Фокус исследования направлен на постметафизическое мышление. Автор анализирует достижения Юргена Хабермаса и его дискуссии с другими современными мыслителями и их философскими направлениями, которые они представляли.

Ключевые слова: *де-секуляризация, пост-секулярное, постсекуляризм, философия, теология, deliberативная демократия.*

The concept of dispensation in the Canon Law

R. J. Laczko

Peter Pazmany Catholic University, Budapest, Hungary

Paper received 05.06.2016; Accepted for publication 15.06.2016.

Abstract. In the ecclesiastical legal language the concept of dispensation is one of the very precise expression, which was defined at an early stage of development of the Roman Catholic Church. Its form is categorized as a specific administrative measures (*actus administrativus singularis*), which means the decision within the limits of the law, the authority (magistrate) has the executive power to a specified person. Due to its uniqueness does not matter of law, but it creates an individual right this case (if there is occasion). The difference between the canon law and the secular systems of law is evidence in the canonical system of dispensation. The dispensation is a dismissal of the particular case of the authority in purely ecclesiastical law and if we refer to dispensation as a *vulnus legis*, it means a „wounding of the law”. Dispensation does not mean abrogation but „the relaxation of a merely ecclesiastical law in a particular case”. [1] It is very much like an exception to the law, if we given to ensure the common good. [2] And dispensation neither terminate the law itself, nor to create a separate objective right to beneficiary of the dispensation. Compared to the former Code (CIC 1917, canon 80. [3]) the determination of the dispensation is contains significant innovation. According to the canonical tradition, granting of the dispensation, basically the legislature was competent. Now, according to the Code 1983 (canon 85. [4]) a dispensation can be granted by a person who posses executive power within the limits of thier competence. The dispensation can be granted not even one person but multiple people. [5]

Keywords: *Dispensation, Canon Law, Ecclesiastical administration, Ecclesiastical law.*

A felmentés (*dispensatio*) fogalma a kánonjogban.

A felmentés az egyházi törvénykönyv egyik nagyon pontos kifejezése, amely meghatározott fejlődésen esett át az egyház korai szakaszában. [6] Formáját tekintve az egyedi közigazgatási intézkedések (*actus administrativus singularis*) kategóriájába tartozik [7], ami a végrehajtó hatalommal rendelkező hatóság (előljáró) meghatározott személyekre vonatkozó döntését jelenti a jogszabályok szabta kereteken belül. [8]

A felmentés a tisztán egyházi törvény kötelező erejének részleges esetre vonatkozó felfüggesztése. Megadására illetékességi körén belül az jogosult, aki végrehajtói hatalommal rendelkezik, továbbá akit a felmentésre maga a jog vagy a törvényes megbízás – kifejezetten vagy bennfoglaltan – felhatalmaz (vö. 85. kánon). [9] Senkit sem szabad az isteni és a természeti törvények követelményei alól felmenteni. A *Decretum Gratiani* úgy fogalmaz, hogy a felmentés a törvény szüneteltetése az egyház java és a kegy érdekében. [10]

A kifejezett vagy bennfoglalt követelménye az 1917-es kódex 81. kánonjának meghatározása szerint az ordinárius mindaddig nem adhat felmentést az egyház általános törvényei alól, amíg a Szentszéktől meg nem kapta az erre vonatkozó felhatalmazást. Ehhez képest annyiban változott az erre irányuló szabályozás, hogy a hatályos kódex 87. kánon 1.§-a azt mondja, a megyéspüspök felmentést adhat a területe vagy alárendeltjei számára valahányszor úgy ítéli meg, hogy ez a krisztushívők lelki javára válik. Kivételt képeznek az eljárásjogi, a büntető törvények, valamint az olyan törvények, melyek esetében a felmentés megadása az Apostoli Szentszéknek vagy más hatóságnak van különlegesen fenntartva. A 81. kánon szerint az ordinárius még különleges esetben sem adhat felmentést az Apostoli Szentszék engedélye nélkül, viszont a hatályos kódex 87. kánon 2.§-a itt is változást mutat, amikor azt írja, hogy a megyéspüspök felmentést adhat olyan esetben, amikor a Szentszékhez való felfolyamodás nehézségbe ütközik, és a késlekedésből súlyos kár származhat. [11]

Kulcsszavak: *Felmentés, Kánonjog, Egyházi közigazgatási jog, Egyházjog.*

A felmentés az 1917-es Egyházi törvénykönyv alapján.

Az 1917-es Egyházi Törvénykönyv a felmentésekről (De dispensationibus) című részben, a 80.–86. kánonokban foglalkozik, de további kánonokban is fellelhető a dispensatio kifejezés, ami esetenként nemcsak a felmentésre vonatkozik. Példa erre a 912. kánon, ami esetében a dispensatio kiosztást jelent, vagyis „A római pápán kívül, akire az Egyház egész lelki kincstárának kiosztása van bízva Krisztus Urunktól, csak azok adhatnak rendes hatalmuknál fogva búcsúkat, akiknek azt a jog kifejezetten megengedi”. [12] Bánk József megfogalmazása szerint a felmentés különbözik a kiváltságtól, mert míg az előbbi átmeneti jellegű, addig a kiváltság állandó. A felmentés alanyig jogot biztosít, a kiváltság viszont tárgyi jogot.

De a felmentés különbözik az engedélytől (*licentia*) is, mert akkor van szükség engedélyre, amikor a törvény valamit feltételesen tiltott. Ebben az esetben tehát két alternatíva van: vagy meg kell tartani a törvényt, vagy pedig engedélyt kell kérni a tiltás alól. Így például a tiltott könyvek olvasása alól is engedély kérését írta elő az 1402. kánon, amikor azt fogalmazta meg, hogy a jog vagy az Apostoli Szentszék által tiltott könyvek olvasásának tilalma alól az ordinárius engedélyt adhat, de nem minden könyv esetében és csakis sürgős esetben. Ha pedig az ordinárius a Szentszéktől kapott engedélyt, hogy az alattvalói számára megadja a tiltott könyvek tartását és olvasását, akkor azt csak jogos és ésszerű okból, valamint a könyveket válogatva adhatja meg a felmentést. [13]

Ki adhat felmentést? Akár saját, akár átruházott hatalom alapján annak van joga felmentést adni egyházi törvények alól, akinek a hatalmat megadták, vagyis a törvényhozó utódja, vagy az előljáró. [14] Ezt a jogát az illető személy csak akkor gyakorolhatja a 84. kánon 1.§-a értelmében, ha a szóban forgó felmentés megadására alapos, ésszerű és az illető törvény fontosságával arányban álló ok merül fel. Ennek a megadására vonatkozó előírást az 1917-es kódex 80. kánonja határozta meg:

- saját törvénye alól minden törvényhozó;
- a törvényhozó utódja abban a hivatalban, amely az elődnek jogot adott a kérdéses törvény megalkotására;

- a törvényhozó eljárója, amennyiben az alattvaló csak az elöljárótól függő viszonyban gyakorolhatja törvényhozó hatalmát, vagy amennyiben az elöljáró az alattvalótól alkotott törvényt megerősítette és ezzel mintegy magáévá tette. Ez a jog a pápát a püspökkel szemben is megilleti, amint azt a 329. kánon 1.§-a is leírja, noha ezek joghatóságukat egyenesen Istentől kapják; tehát még inkább megilleti a pápát a többi egyházi törvényhozóval szemben, akiknek joghatósága teljesen a pápától származik;

- továbbá megadhatja a felmentést a törvényhozó, az utód, vagy az elöljáró megbízottja, mert a törvényhozó más által is gyakorolhatja a felmentési jogát. Viszont a megbízott a felmentői hatalmával csak a megbízótól megszabott korlátok között élhet. [15]

A római pápa az összes egyetemes és részleges egyházi törvények alól adhat felmentést, de vannak esetek, amikor bár megadhatná, de bizonyos egyházi törvények alól mégsem adja meg soha a felmentést:

- a celibátus intézménye alól (132. kánon [16]). A nagyobb rendekkel felruházott klerikusnak tilos házasságot kötni, ellenkező esetben szentségtörést követnek el és az ilyen papokat a pápa egyáltalán nem menti fel. A kisebb rendekben lévő klerikus ugyan megházasodhat, de azonnal kiesnek az egyházi rendből, ha csak a megkötött házasság nem semmis, vagy erőszak, megfélemlítés nyomán jött létre;

- nem ad felmentést a pápa olyan törvénytelen gyermekek számára, akik ünnepélyes fogadalmas szerzetestől, vagy más nagyobb egyházi rendben lévő klerikustól származnak. Így például az 1115. kánon 2.§-a [17] értelmében törvénytelen az a gyermek, aki a házasságkötés napjától számított hat hónapon belül született, vagy a házasság felbontását követő tíz hónapon túl;

- a törvénytelenek, ha csak nincsenek törvényesítve, akár nyilvános, akár titkos a törvénytelenységük, a pápa nem ad felmentést alóluk (984. k. 1° [18]).

A megyéspüspök minden olyan egyházmegyei törvény alól felmentést adhat, amelyek esetében ténykétség (*dubium facti*), vagyis, ha valamilyen tényállás esetén merülne fel kétség. [19]

Mikor adható felmentés? A 84. kánon [20] úgy fogalmaz, hogy megfelelő és ésszerű ok nélkül ne adjanak felmentést az egyházi törvények alól, mivel a törvény fontosságát szem előtt kell tartani. Ha így adnak felmentést, az meg nem engedett és érvénytelen is.

Az ésszerű ok követelményét nemcsak a kódex említett tételes törvénye határozza meg, hanem a törvények természete is ugyanezt követeli meg. Ha ugyanis a törvény a közjó céljából jött létre, tehát ésszerű okból, akkor mindaddig érvényben kell maradjon és kötelező erővel kell bírjon, amíg ésszerű. Ebből következően, csak akkor vonható vissza az adott törvény, ha az ésszerűség megszűnt. Más esetekben pedig akkor függeszthető fel a törvény kötelező ereje, ha megtartása nem ésszerű, nem alkalmas, sőt talán káros is.

Ezek alapján nyilvánvaló, hogy megfelelő ok nélkül nem szabad az egyházi törvények alól felmentést kérni, mert a törvények ésszerű rendelkezések lévén, mindaddig lelkiismeretben is kötelezőek, amíg megtartásuk szükségtelennek, vagy esetleg károsnak nem bizonyul. Ha pedig valaki mégis megfelelő ok nélkül kéri a felmentést,

akkor tulajdonképpen maga a törvényhozó sem szabadna megadja, mert amíg a törvényt vissza nem vonja, addig ésszerűnek tartja. Ha pedig ésszerűnek tartja, akkor nem szabad annak kötelező erejét egyes esetekben ok nélkül felfüggeszteni, vagyis alóla felmentést adni. Ha viszont mégis megtenné, – bár tilos – a felmentés annak ellenére érvényes volna, mert a törvényhozó egészen is visszavonhatja a szóban forgó törvényt, ha akarja, és a közjó elérését más törvénnyel, más úton is biztosíthatja. Tehát ennél fogva még könnyebben felfüggesztheti az adott törvény kötelező erejét egyes különös esetekben, vagyis még könnyebben adhat alóla érvényes felmentést.

A 85. kánon [21] utal az 50. kánonra, amely előírja, hogy nemcsak a felmentést kell szorosán értelmezni, hanem az arra vonatkozó, bizonyos esetre szóló felmentési felhatalmazást is. Azonban figyelni kell arra, hogy ne legyen olyan szigorú az értelmezés, hogy maga a felmentés vagy az arra vonatkozó felhatalmazás terhesség, netán hiábavalóvá váljon. Ez alapján tehát a 85. kánon azonosságot mutat a hatályos törvénykönyv 92. kánonjával amikor az a törvények szoros értelmezéséről beszél.

A felmentés megszűnése az 1917-es kódex 86. kánon szerint. A felmentés megszűnéséről a 86. kánon [22] beszél. Eszerint a sorozatos folyamatból álló felmentés éppen úgy szűnik meg, mint a kiváltság (privilegium). Soha nem szűnik meg a felmentés, ha az abból kapott törvényes aktusok következményeit vesszük figyelembe, viszont hatályukat veszítik, amennyiben a törvényes hatóság érvényteleníti azokat. Megszűnik a felmentés a következő okok esetén:

- a kisebb fokú akadályokat (vö. CIC '17, 1054. kánon [23]) kivéve az engedélyesére indító ok biztos és teljes megszűnésével;

- lemondással, az adományozó jogának megszűntével (amennyiben záradékkal adták), halállal, a dolog vagy hely pusztulásával, ellenkező használatlaltal vagy nemhasználat esetén, visszaélés esetén, visszavonással (CIC 1917, 71-77. kk.);

- a törvény kötelezőjének megszűntével, ha például lejár a fogadalom vagy akadály, mert ilyenkor a felmentés örökössé válik. [24]

A *dispensatio* kifejezés előfordulási helyei az 1917-es kódexben: összesen 90 kánonban és 134 alkalommal fordul elő, mely kánonok a következők: 15., 36. 2.§, 62., 66. 3.§, 80., 81., 82., 83., 84. 1.2.§§, 85., 86., 98. 1.§, 132. 3.§, 179. 1.§, 181. 1.§, 182. 1.§, 232. 2.§ 1°, 247. 3.,4.§§, 249. 3.§, 250. 2.§, 251. 3.§, 253. 2.§, 258. 1.§, 291. 2.§, 336. 1.§, 459. 3.§ 3°, 626. 3.§, 640. 1.§ 1°, 642. 2.§, 912., 954., 972. 1.§, 990. 1.§, 991. 1-4.§§, 998. 1.§, 1021. 1.§, 1026., 1028. 1.,2.§§, 1031. 2.§ 2°, 1041., 1043., 1044., 1045. 1.§, 1046., 1047., 1048., 1049. 1.,2.§§, 1050., 1051., 1052., 1053., 1054., 1055., 1056., 1057., 1061. 1.§, 1063. 1.§, 1099. 1.§ 2°, 1109. 3.§, 1119., 1120. 2.§, 1138. 1.3.§§, 1245. 1-3.§§, 1308. 3.§, 1311., 1313. 3°, 1314., 1319. 4°, 1320., 1444. 1.§, 1962., 1963. 1.§, 1965., 1966., 1967., 1973., 1985., 1990., 1991., 2037. 3.§, 2116. 2.§, 2236. 1.§, 2268. 2.§, 2289., 2290. 2.§, 2295., 2313. 2.§, 2370., 2375., 2376.

A felmentés az 1983-as Egyházi törvénykönyv alapján.

A felmentés fogalma. Ellentétben a kánoni hagyománnyal (vö. pl. CIC 1917, 80. kánon), mely szerint a felmentés megadására alapvetően a törvényhozó, annak

utódja vagy esetleg az előjáró volt illetékes, a hatályos egyházjogban a felmentést a végrehajtó hatalommal rendelkező szerv adhatja meg.

A felmentés tárgya. Az irodalomban a kánonjogászok úgy utalnak a felmentésre, mint egy *vulnus legis-re*, azaz „a törvény megsértése”. Ha az adott törvény biztosítja a közjót, akkor az egyedi közigazgatási intézkedések általános magyarázati elveinek megfelelően a meghatározott esetre adott felmentési hatalmat szorosan kell értelmezni, tehát a felmentés úgy néz ki, mint a törvény alóli kivétel (vö. CCEO 1536. kánon 1.§). Nem meglepő tehát, ha a 18. és a 92. kánonok szoros értelmezésről beszélnek. Fontos megjegyezni, hogy a 18. kánon megfogalmazása alatt szorosan azt az értelmezést nevezzük, mely kifejezések sajátos jelentésén a szükséges legkevesebbet érti, de ez nem tévesztendő össze a törvény leszűkítésével, amely már a törvény sajátos jelentésének a módosítása. Ez tükrözi azt a törvényhozó szándékának tulajdonított hagyományos kánonjogi elvet, hogy a gyűlölt dolgokat le kell szűkíteni – szoros értelmezés –, a kedvező dolgokat pedig kiterjeszteni, megnagyobbítani – tág értelmezés – (odiosa restringenda, favorabilia amplianda).

A 92. kánon szerint nemcsak a felmentést kell szorosan értelmezni, hanem a meghatározott esetre adott felmentési hatalmat is szorosan kell értelmezni. A szoros értelmezés ellentéte a tág értelmezés (vö. 36. kánon 1.§), mely az egyes kifejezéseken a lehető legtöbbet érti, amit még a szavak sajátos jelentése megenged. A tág értelmezés nem tévesztendő össze a törvény kiterjesztésével, amely már a jelentés módosítása. [25]

A tisztán egyházi törvények mindegyike alól sem lehetséges felmentés. Így nem adható felmentés az olyan törvények alól, amelyek valamilyen jogintézmény vagy jogcselekmény lényeges elemeit határozzák meg, mint például a lakóhely (102. kánon), a klerikus (207. kánon 1.§, 1008. kánon), a plébános (150., 519. kánon), vagy akár a felmentés (85. kánon) fogalmának lényeges elemeit meghatározó törvények alól. A pusztán megengedetést tartalmazó törvények alól sem lehetséges felmentés magából a dolog természetéből kifolyólag, mivel az érintettre az ilyen törvény nem ró kötelezettséget, amitől az illető személy felmenthető lehetne.

A felmentés megadója. Hivatalánál fogva az illetékes végrehajtó hatóságnak a felmentés megadására rendes hatalma van, amit a megbízottjának továbbadhat (delegálhat). Bizonyos esetekben maga a jog ad hatalmat a felmentés megadására az amúgy nem illetékes személyek számára.

A pápa minden felmenthető egyházi törvény alól felmentést adhat, legyen az akár egyetemes, akár részleges, vagy akár a legfőbb egyházi hatóságtól, akár alsóbb törvényhozótól származó törvény. Ezt a hatalmát a pápa személyesen vagy az Apostoli Szentszék illetékes hatóságai útján is gyakorolhatja.

A megyéspüspök felmentés megadására vonatkozó hatalma két csoportra osztható:

1. Rendes körülmények között: a CD 8b pontja alapján minden egyes megyéspüspök fölhatalmazást nyer, hogy az Egyház általános törvénye alól esetenként fölmentést adjon azoknak a hívőknek, akikre a jog szerint kiterjed a hatalma, valahányszor úgy ítéli meg, hogy az lelkük javára szolgál, hacsak az Egyház legfőbb tekintélye

külön fönttartással nem élt. [26] Fenntartás alatt olyan intézkedést értünk, amellyel a felsőbb hatóság az alsóbb szervek jogát korlátozza valamilyen hivatalos ténykedéshez. [27]

2. Rendkívüli körülmények között: minden ordinárius [28] adhat felmentést a Szentszék vagy más hatóság számára fenntartott törvények alól, amennyiben a következő feltételek egyidejűleg állnak fenn:

- ha a Szentszékhez való felfolyamodás nehézségbe ütközik. Nehéznek számít a Szentszékhez való felfolyamodás, amennyiben akadályba ütközik a postai úton történő érintkezés. [29]

- ha a késlekedésből súlyos kár származna.

Az ordinárius ténykétség esetén meg szokta adni a felmentést, amennyiben az a hatóság is meg szokta adni, amelyeknek fenn van tartva (14. kánon).

A helyi ordinárius felmentés adhat rendes hivatali hatáskörénél fogva az egyházmegyei törvények alól, továbbá felmentést adhat a plenáris zsinat, a tartományi zsinat, a püspöki konferencia által hozott törvények alól.

A plébánosok és a többi papok, valamint a diakónusok sem egyetemes, sem részleges törvények alól nem adhatnak felmentést, hacsak erre kifejezett felhatalmazást nem kapnak. Például az 1245. kánon értelmében a plébános felmentést adhat az ünnep- vagy bünbánati nap megtartásának kötelezettsége alól, vagy annak helyettesítését más vallásos cselekedettel engedélyezheti, de csak megfelelő okból. Ugyancsak a plébános felmentést adhat a magánfogadalmak alól. [30]

A felmentés oka. Mivel a törvény is az egyház javát szolgálja, ezért az alóla történő felmentéshez megfelelő és ésszerű ok szükséges. Kellő ok nélkül a felmentés megadása tilos és amennyiben nem maga a törvényhozó vagy annak a felettese adta a felmentést, ennél fogva érvénytelen is (90. kánon 1.§). A 90. kánon lényegében ugyanaz, mint az '17-es kódex 84. kánon 1.§-a, ami a *De episcoporum muneribus VIII.* fejezetén alapul a *Christus Dominus 8b* pontjának a hivatkozásával. VI. Pál pápa írta: „Amint az a 84. kánon 1.§-ában elő volt írva, a felmentés megadásának igazságos és ésszerű okra van szüksége, figyelembe véve a törvény súlyát, amelyből a felmentés adatott (CCEO 1536. kánon, 2.§). A felmentésnek jogos oka lehet a hívők lelki java.” [31] Ez az ok csekélyebb lehet, mint a törvény megtartása alól külön intézkedés nélkül erkölcsileg mentesítő ok. Éppen az az értelme a felmentés jogintézményének, hogy olyan okból kérünk mentesítést a törvény kötelező ereje alól, amely még nem elegendő ahhoz, hogy külön intézkedés nélkül is mentesnek tekinthessük magunkat. [32] A kommentátorok az adott esetre és a törvény által adott felmentés közötti arányosságnak a szükségességéről beszélnek. A relatív kisebb törvény a kisebb okot írja elő. Minthogy az Egyház a felmentésnek érvényességet tulajdonított (10. kánon), így az mentes kell legyen a dolus alól (63. kánon). Ily módon az Egyház megőrizheti a fegyelmet annak érdekében, hogy az jelentéktelenné ne váljon.

Az 1983-as egyházi törvénykönyvben 48 kánonban összesen 83 alkalommal szerepel a felmentés (*dispensatio*) kifejezés, melyek a következők: 14., 59. 1.§, 75., 85., 86., 87. 1., 2.§§, 88., 89., 90. 1., 2.§§, 91., 92., 93., 180. 1.§, 182. 1.§, 291., 527. 2.§, 543. 1.§, 595. 2.§, 692., 1014., 1031. 4.§, 1047. 1.-4.§§, 1049. 1.-3.§§, 1078. 1.,

2.§§, 1079. 1.-3.§§, 1080. 1., 2.§§, 1081., 1082., 1121. 1686., 1687. 1.§, 1697., 1698. 1., 2.§§, 1699. 1.§, 1704.
3.§, 1127. 2.§, 1144. 2.§, 1161. 1.§, 1165. 2.§, 1194., 1. §, 1706.
1196. 3°, 1197., 1202. 4°, 1203., 1245., 1354. 1.§, 1681.,

REFERENCES

1. CIC 1983, canon 85.
2. *New Commentary on the Code of Canon Law*, ed. JOHN P. BEAL, JAMES A. CORIDEN, THOMAS JOSEPH GREEN, New York 2000, 129.
3. CIC 1917, Canon 80.
4. CIC 1917, Canon 85.
5. CIC 1983, page 136.
6. STANISLAUS J. KUBIK, *Invalidity of dispensation according to canon 84., §1*, A historical synopsis and a commentary, Washington D.C., 1953, 1.
7. Az egyedi közigazgatási intézkedések általában: CIC 1983, 35-47. kánonok.
8. ERDŐ P., *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek 7), Budapest 2005, 231.
9. ERDŐ P., *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek 7), Budapest 2005, 123.
10. JOHN J. COUGHLIN, *Canon Law: A Comparative Study with Anglo-American Legal Theory*, Oxford University Press, 2011, 46.
11. Ibidem.
12. CIC 1917, Canon 912.
13. BÁNK J., *Kánoni jog I.*, Szent István Társulat, Budapest 1963, 289.
14. Vö.: CIC 1917, canon 80.
15. BÁNK J., *Kánoni jog I.*, Szent István Társulat, Budapest 1963, 290.
16. Vö.: CIC 1917, canon 132.
17. Vö.: CIC 1917, canon 1115 § 2.
18. Vö.: CIC 1917, canon 984. 1.
19. BÁNK J., *Kánoni jog I.*, Szent István Társulat, Budapest 1963, 293.
20. Vö.: CIC 1917, canon 84.
21. Vö.: CIC 1917, canon 85.
22. Vö.: CIC 1917, canon 86.
23. Vö.: CIC 1917, canon 1054.
24. BÁNK J., *Kánoni jog I.*, Szent István Társulat, Budapest 1963, 297.
25. ERDŐ P., *Az Egyházi Törvénykönyv*, Szent István Társulat, Budapest 2001, 102., 141.
26. Christus Dominus 8b.
27. ERDŐ P., *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek 7), Budapest 2005, 297-298.
28. A 134. kánon 1.§-a értelmében minden megyéspüspök ordinárius de nem minden ordinárius megyéspüspök.
29. ERDŐ P., *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek 7), Budapest 2005, 300.
30. ERDŐ P., *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek 7), Budapest 2005, 305-308.
31. *New commentary on the Code of Canon Law*, ed. J. P. BEAL – J. A. CORIDEN – T. J. GREEN, USA – Mahwah, N.J., 2000, 133.
32. ERDŐ P., *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek 7), Budapest 2005, 311.

HISTORY

От интеллектуальных революций к техникам мышления: на пути к новой парадигме образования

О. А. Дольская

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», г. Харьков, Украина
Corresponding author. E-mail: dolska@list.ru

Paper received 04.04.2016; Accepted for publication 15.04.2016.

Аннотация. Автор выдвигает идею о наличии трех интеллектуальных революций в истории человечества. Каждая из революций служит своеобразным основанием для формирования определенных техник мышления как культурного явления. Логико-понятийные схемы техник формируются под влиянием синтеза многообразных интеллектуальных нововведений, достижений философии и науки.

Ключевые слова: интеллектуальная революция, техника мышления, синергетическая, системная, номадическая техники мышления.

Введение. Впервые об интеллектуальной революции как о глубинных структурах мышления и об их воздействии на интеллектуальную и социально-практическую деятельность людей заговорили представители западной философии. Это был разговор о структурах, которые получали разные статусы: у А. Койре «рамки мышления» [10], у Р. Коллингвуда «плеяды абсолютных предположений» [11], у Т. Куна «парадигмы» [12], у Ст. Тулмина «идеалы естественного порядка» [17]. Все они отмечали, что на способы мышления огромное влияние оказывают науки, в частности естествознание. Например, Р. Коллингвуд считает, что «абсолютные предположения» означают отказ от устоявшихся навыков и стандартов мышления. Ст. Тулмин использует такие метафоры, как «полная смена «интеллектуального гардероба», «усвоение совершенного нового мировоззрения», а Т. Кун связывает интеллектуальные революции с «изменением взгляда на мир», с формированием новых парадигм. Вероятно, существует взаимная корреляция между открытиями в естествознании, научным интеллектом, общественным движением мысли и т. п. факторами, которые влияют на формирование интеллектуальной революции.

В словарях можно найти ее определение, но оно не отражает глубину когнитивных процессов [1]. На наш взгляд, наиболее существенный вклад в обоснование и объяснение этого феномена внес С. С. Аверинцев. Анализируя исторические условия интеллектуальных революций европейской культуры, первостепенное значение он отводил способам мышления, которые используются как инструменты обработки информации наибольшим количеством людей. Он написал: «Интеллектуальная революция становится из возможности фактом не тогда, когда открыт новый способ мыслить, а тогда, когда этот способ мысли доведен до сведения всех носителей данной культуры» [1, с. 4].

Краткий обзор. Первую революцию С. С. Аверинцев связывал с движением софистов и деятельностью Сократа, Платона, Аристотеля. Интеллектуальная революция знаменует собой становление культуры дефиниций (понятий), когда сама дефиниция приобрела статус важнейшего инструмента античного рационального мышления. Культура выведения понятий характерна и для Средневековья. И хотя пробле-

матика этого периода характеризовалась обращением к христологическому ориентиру мышления, рационализм в целом «остался по своим наиболее общим основаниям таким, каким его создала античность» [1, с. 9]. Наличие рефлексии, обращенной на мысль и на предмет мысли в слове, стало началом открытия гносеологической проблемы и кодифицирования правил логики. А рефлексия, обращенная на слово, открыла проблему «критики языка» и кодификацию правил риторики и поэтики. В центре такой рациональности находится техника силлогизма – «дедукция, предполагающая иерархическое движение сверху вниз, при котором общее мыслится первичным по отношению к частному: первичным, прежде всего гносеологически, то есть более познаваемым, достоверным. Но и онтологически, то есть более реальным» [1, с. 11].

Вторая интеллектуальная революция напрямую связана с формированием европейской науки XVII - XVIII вв. Новая рациональность, с точки зрения прежней, была нарушителем всех правил, всех устоявшихся норм, ведь у нее было существенное преимущество: в отличие от зарождавшейся науки, старая рациональность давала совершенно непротиворечивый образ мира. Он был логичен и давал заряд для воображения, чего не могла дать зарождающаяся наука. В Новое время сложились два противоположных подхода к пониманию мышления и сознания. Одни считали, что сознание – это есть способность отображать свойства окружающего мира и обобщать чувственные данные, а другие считали разум носителем его собственных «априорных» форм, которые накладываются на эмпирический материал и определяют его смыслы и значения. Утвердилась власть научной рациональности и сложился классический идеал служения знанию ради самого знания. По И. Канту, единственной рациональностью являлась научная рациональность, что декларировалось им как «экспансия и редукция разума» [2, с. 18]. Рациональность стали понимать как требование соответствия разуму. Если Платон разум и разумное понимал с позиции гармонического соединения в нем Добра, Истины и Красоты, то в эпоху Просвещения все внимание сконцентрировалось вокруг «законодательного» научного разума. Как следствие, сформировалась модель «воинствующей рациональности» как

«единственной и обязательной для всех» [13, с.13–14]. Рациональность стали понимать как требование соответствия научной рациональности, которая оказала существенное влияние на культурные техники мышления. Она способствовала формированию определенного стиля познавательной деятельности, который характеризуется причинной моделью объяснения, математическим языком описания, формой обоснования знания, сочетающей в себе логическое доказательство и фактическую (экспериментальную) проверку. Наступление индустриализации и новых отношений в обществе стали теми предпосылками, на основе которых начинает меняться мышление человека, что было подмечено еще М. Вебером.

Этот период можно с уверенностью назвать периодом утверждения второй интеллектуальной революции. А. Койре, описывая интеллектуальные процессы XVI–XVII вв. считал, что сущность их в коренной реформе самого способа мышления. На его формирование оказал влияние синтез таких составляющих, как новая философия, новая концепция научного взгляда на мир, новая идея природы [21]. Действительно, происходит формирование нового взгляда на мир: старый мир рушится, а новый, представленный философией и научными открытиями, захватывает своей преданностью науке и новому общественно-экономическому характеру развития – индустриальному обществу.

Цель. Наша задача показать, на основе чего разворачивается фундамент третьей интеллектуальной революции, а затем проанализировать мыслительные способы, которые получили название техники мышления.

Материалы и метод. Опираемся в рассуждениях будем на логико-рациональный подход и компаративистский анализ. В XX веке в философии активно обсуждался термин «рациональность». В широком смысле под рациональностью понимают «общую ориентацию и стилистику мышления, доминирующую линию философского развития, идущую от Платона с установкой на разумность и естественную упорядоченность мира, наличия в нем внутренней логики и гармонии, а также убеждением в способностях разума постичь этот мир и устроить его на разумных началах» [5, с. 852]. Рациональность не ассоциируется с субъективным началом, скорее она отождествляется с безличными объективными структурами логики, которые связываются уже не с онтологией, как это было характерно для Платона, Аристотеля, а с нормами общечеловеческого инструментального действия. Понятие «рациональность» допускает технологический характер мышления, который ассоциируется с его логико-выводными операциями и позволяет впервые поставить вопрос о техниках мышления. Это своего рода интеллектуальные технологии, которые реализуются в науках естественно-математического, технического и общественного направлениях. Мы можем говорить о том, что складываются основные мыслительные установки и формы, которые предстают перед нами как техники мышления.

На это обратил в свое время К. Ясперс, философ и психолог, отмечая эту особенность способа мышления. Он выделил причинно-следственную технику мышления, экспериментальную и диалектическую [20].

Каждая техника мышления формируется исторически, опираясь на теоретико-философские и научные концептуальные положения, способствующие выделять в технике мышления определенные позиции как доминирующие в достижении определенных целей.

Революция зависит от общей и научной картины мира, которая репрезентируется не только как форма знания, регулирующая постановку фундаментальных научных проблем и целенаправленную трансляцию представлений и принципов из одной науки в другую. Она способствует «распространению» на широкий круг пользователей способов мыслительной деятельности. А ее репрезентация имеет выход на определенные техники мышления. Анализ научных картин мира и открытий в естествознании, влияющих на них, дает возможность теоретического осмысления оснований или принципов определенной техники мышления.

Результаты. XXI век – это время функционирования новых возможностей, прежде всего, научного и технического характера, это век начала новой информационной цивилизации. Мы проанализировали некоторые из футуристических прогнозов, которые, чаще всего, косвенно, указывают на происходящие и грядущие перемены в обществе (постиндустриальное или информационное общество, общество знаний). Например, М. Каку прогнозирует гипотетическое общество будущего с технологиями, которые покажутся научной фантастикой даже сегодня. У. Гибсон, канадский футуролог, представил человеческий мир, связанный между собой глобальной компьютерной сетью. Он автор термина «киберпространство». Обри ди Грей, специалист в области компьютерных наук и в области биogerонтологии, считает, что в будущем человечество научится изменять свои тела на клеточном и молекулярном уровнях с целью продления жизни и устранения старения. Р. Курцвейл смело утвердил дату так называемой «технологической сингулярности» – 2045 год. Он уверен, что в 2045 году появится «небиологический интеллект», который превзойдет человеческие способности мышления.

Итак, основная тема будущего – наука, вектор ее развития – человек и общество в контексте эволюционирующей техносферы и инфосферы. Все эти факты и прогнозы свидетельствуют о формировании фундамента для новой интеллектуальной революции. Речь идет о более существенных переменах в области духовного, интеллектуального, что, в свою очередь, отразится и на психологии, и на физике человека. А это уже станет тем реальным фактом вхождения человечества в начальный этап третьей интеллектуальной революции.

Появление модели NBICS-конвергенций, которая сегодня расценивается как основной катализатор техногенной модификации технологической и социальной сфер, усложняет мир новыми искусственными формами взаимодействия [22] и активизирует интеллектуализацию общества как составную часть информатизации [9]. XXI век – это начальный этап новой волны трансформаций, происходящих со способами мышления. В нашей статье мы предлагаем читателю познакомиться с тремя техниками мышления: синергетической, системной и номадической.

Синергетика исследует процессы самоорганизации в сложных системах, которые наблюдаются не только в живой природе, но и на химическом и физическом уровнях. В 60-х годы процессы самоорганизации исследовались в рамках отдельных дисциплин – физики, химии, биологии, а в следующем десятилетии предметом анализа становится аналогия процессов самоорганизации в системах различной природы. Источником процесса самоорганизации И. Пригожин связал со случайными неоднородностями (флуктуациями, микрочастицами, микросредами). Нарастание случайных микрофлуктуаций ведет к состоянию внутреннего хаоса в системе. Но когда в систему с хаотическим состоянием поступает достаточно большое количество внешней энергии, то возникают определенные макроскопические конфигурации, представляющие собой коллективные формы поведения множества микрочастиц. Среди них происходит отбор наиболее устойчивых. На основе открытий совершенно нового направления в науке формируется синергетика – новая теория развития, новая методология научного исследования. Она же стала основанием и для новой техники мышления.

Эта техника мышления позволяет довольно быстро переключаться с одной мысли на другую, сворачивать их поток, менять их ход, направлять их движение вспять. Носитель такой техники перебирает множество возможных вариантов, возникающих в сознании, и тестирует на их практическую приспособленность. При такой технике мысли в виде идей находятся в постоянном напряжении, при этом возможное вытеснение их друг другом. Иногда мышление как бы затормаживается, а мысль ждет условий, при которых она попадет в «благоприятную почву». Это может быть некий внешний или внутренний толчок, благодаря которому мышление запускается в работу. Носитель такой техники перебирает множество возможных вариантов и тестирует их на практическую приспособленность.

Очень живая и подвижная, дает возможность имитировать процессы, реально протекающие в природе. Ее основные характеристики – живость, естественность, вера в успех. Представителей такой техники мышления не смущают неудачи. Техника имеет и недостатки. Один из них – поиски вслепую, хаотичность, стихийность. В работах В. Гуленко предлагаются характеристики психологических типов, характерных для синергетической техники мышления [7].

Если синергетическая техника оформляется на основе открытий естественных наук, то следующая техника вырастает на основе рассуждений чисто гуманитарного характера – философии. Ж. Делез и Ф. Гваттари описывают условия возникновения новой техники мышления, введя термин «номадическое мышление». Можно предположить, что эта техника будет иметь достаточно оснований для использования в недалеком будущем. В своей философии они разворачивают программу сравнительной характеристики монологического мышления (или законодательного разума) и номадического мышления. Законодательный разум символизирует у французских философов пространство абсолютных смыслов, представленное «бюрократами чистого разума» [8]. Ж. Делез этой

идеей подчеркивает наличие номадических вызовов со стороны тех, кто стоит на позиции, противоположной существующей линии философии и мышления. В разные времена примерами таких противостояний выступали философии киников, стоиков, Д. Юма, А. Бергсона, Ф. Ницше, Г. Сквороды, М. Мамардашвили, П. Копнина и др. Новые социальные контакты, новые политические, антропологические изменения способствовали появлению новых техник мышления, новых способов мышления, которые выступали инструментом в событии вызова для «господствующих цивилизаций» (переносное значение, используемое французскими философами).

Новая техника мышления рассматривается как взрыв и вызов устоявшимся нормам. Представитель стратегии постмодерна – носитель номадической техники мышления – характеризуется известной феминисткой Р. Брайдотти так: «быть номадой не означает бездомности или насильственного перемещения; это скорее фигуральное выражение такого типа субъекта, что оставил всякую идею, желание или ностальгию по закреплению» [4, с. 26], а номадизм «не есть текучесть без границ, но скорее осознание подвижности границ» [4, с. 39]. Первый образ, на основе которого разворачивается идея номадизма – ризома. Она становится организационным принципом художественного творчества, состоящего из скрытых цитат, которые декодируются в зависимости от мировосприятия интерпретатора. Вторым образом в поддержку номадической техники стал образ лабиринта, который был предложен аргентинским писателем Х. Борхесом («Сад, где ветвятся дорожки», «Алеф», «Вавилонская библиотека» и др.) [3]. Образ лабиринта, в который попадают персонажи, переплетен с лабиринтом наших мыслительных проектов. У. Эко считает, что «лабиринт духовный – это и вещественный лабиринт» [19, с. 47]. Но эту фразу можно прочесть и так: вещественный лабиринт становится интеллектуальным. Неслучайно прообразом гениального старца-энциклопедиста Хорхе в романе У. Эко «Имя розы» стал именно аргентинский писатель и мыслитель Х. Борхес [19]. Мышление может выступать своеобразным вызовом, вызовом для цивилизаций. Номадическая техника непредсказуема, ее основная характеристика – отказ от однозначного понимания мира, от его бинарного понимания.

В период формирования междисциплинарности активизировалось внимание к новой технике – системной. Иногда ее называют ноосферной. Понятие «система» приобрело достаточно многогранное звучание именно в середине XX в., хотя впервые системное видение мира философия предлагала еще в древности, а как философский метод он оформился со времен Просвещения, получив наивысший расцвет в философиях Г. В. Ф. Гегеля и К. Маркса. Особую роль системное мышление получило в естествознании, вслед за ним – в компьютерных науках. Но наибольшую популярность принцип «системного видения мира» приобрел в период возникновения учения о сложных системах (период формирования синергетики) и оформления теории глобального эволюционизма (современная теория развития), основными категориями которой стали «микромир», «макромир», «мегамир».

Связи и отношения – это цементирующие средства существования системы. В виде связей может выступать энергия, материя. В XX веке со стороны кибернетики было выявлено, что таким цементирующим средством выступает информация. Части системы и связи или отношения образуют вместе структуру системы. Например, в организациях, предприятиях структуры образуют люди. Обычно, когда говорят о «структурах», имеют в виду внешние ограничители поведения. Но в сложных «живых системах» (тело человека, работа мышления – это самые сложные системы) структура означает совокупность фундаментальных взаимосвязей, которые и определяют поведение системы. Наконец еще одна составляющая системы – цель. В мышлении на достижение цели направлена обратная связь, приобретающая характер уравнивания.

В системах, образуемых людьми, структура включает то, как люди принимают решения, переводящие восприятие, цели, правила и нормы в действия. Структуры, образуемые людьми, трудноуловимы. Люди обычно располагают «рычагом», который «они не используют только потому, что целиком поглощены собственными решениями и не думают о том, как их решения скажутся на других» [16, с. 4]. К сожалению, чаще всего люди не понимают, что главным источником нестабильности являются они сами.

Ярким примером, подтверждающим актуальность системной техники мышления, стало обращение к новой технике тех, кто попытался анализировать работу мышления человека бизнеса. Особым вниманием со стороны людей бизнеса пользуются работы, связанные с анализом работы мышления человека, делающего деньги. Среди массы литературы, посвященной этому вопросу, выделяются и привлекают книги Дж. О'Коннора, П. Сенге, Дж. Гараедаги,

Д. Медоуз и др. [15, 16, 6, 14]. Почему? Ответ лежит на поверхности – интерес к новой технике мышления, к системному мышлению не замыкается на теоретическом анализе. Знание теории кладется в основу умения использовать его на практике в бизнес структурах. По мнению вышеназванных авторов, только человек, владеющий системной техникой мышления, способен активно продемонстрировать позицию бизнесмена. Это не случайно, что именно к этой технике «призывают» аналитики бизнес структуры.

Она способствует формированию научно-философского взгляда на мир и его оценку в сочетании со своими профессиональными возможностями. Именно мировоззрение и объем знаний научно-философского характера выполняют определяющую роль в формировании этой техники мышления. Системная техника мышления начинает доминировать во всех важнейших сферах при условии ориентирования на определенные мировоззренческие позиции. Человек, обладающий такой техникой мышления, стремится воплотить свою мировоззренческую позицию не только по отношению к своим личностным проектам. Он видит их реализацию в контексте взаимодействия трех миров – микромир, макромир и мегамир.

Выводы. Формирование общества конвергентных технологий, антропогенная направленность цивилизационных трансформаций создают условия для актуализации третьей интеллектуальной революции. Революции влияют на функционально-технические способы мышления, которые получают статус техник мышления. Третья революция способствует оформлению синергетической, номадической и системной техник мышления. Формирование интеллектуальных революций и оформление техник мышления – когерентные процессы. Список техник мышления остается принципиально открытым.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. Два рождения европейского рационализма / С. С. Аверинцев // Вопросы философии. – 1989. – № 3. – С. 3–13.
2. Автономова Н. С. Рассудок, разум, рациональность / Н. С. Автономова; [отв. ред. Б. А. Лекторский; АН СССР, Ин-т философии]. – М.: Наука, 1988. – 286 с.
3. Борхес Х. Л. АЛЕФ: Новеллы. / Х. Л. Борхес / Пер. с исп. – СПб.: Изд-во «Азбука», 2000. – 544 с.
4. Брайдогги Р. Путем номадизма / Р. Брайдогги // Гендерные исследования (1/2000). – Харьковский центр гендерных исследований, 2000. – №4. – С. 20–44.
5. Всемирная энциклопедия: Философия / [гл. научн. ред и сост. А.А. Грицанов]. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
6. Гараедаги Дж. Системное мышление. Как управлять хаосом и сложными процессами. Платформа для моделирования архитектуры бизнеса / Дж. Гараедаги. – Минск: Гревцов Букс, 2010. – 480 с.
7. Гуленко В. В. Человек как система типов. Проблема диагностики Эго и Персоны / В. В. Гуленко // Соционика, ментология и психология личности. – 2000. – N 6. – С. 12–24.
8. Делез Ж., Гваттари Ф. Трактат о номадологии. Пер. В. Мерлина / Ж. Делез, Ф. Гваттари // Новый круг. 1992. – № 2. – С. 183–187.
9. Дольська О. О. Філософія сучасного суспільства: навч.-метод. посібник / О. О. Дольська – Харків: Підручник НТУ «ХП», 2012. – 180 с.
10. Коїре А. Очерки истории философской мысли. О влиянии философских концепций на развитие научных теорий / А. Коїре / Пер. с фр. / – М.: «Прогресс», 1985. – 140 с.
11. Коллингвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография / Р. Дж. Коллингвуд – М.: «Наука», 1980. – 485 с.
12. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун; [пер. с англ.]. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО «Ермак», 2003. – 365 с.
13. Лукьянец В., Соболев, О. Рациональность – «обычай – деспот!»? / В. Лукьянец, О. Соболев // Sententiae: наукові праці Спільки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства), 2004. – Спецвипуск № 1. «Феномен раціональності». – С. 3–27.
14. Медоуз Д. Азбука системного мышлення / Д. Х. Медоуз. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2011. – 344 с.
15. О'Коннор Дж., Макдермот И. Искусство системного мышления: Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем / Дж. О'Коннор, И. Макдермот. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 256 с.
16. Сенге П. Пятая дисциплина. Искусство и практика обучающейся организации / П. Сенге. – М.: Олимп-бизнес, – 384 с.
17. Тулмин Ст. Человеческое понимание / Ст. Тулмин. – М.: Прогресс, 1984. – 327 с.
18. Черняк В. С. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / В.С.Черняк – М.: «Канон», РООИ «Реабилитация». И.Т. Касавин, 2009. – 1248 с.
19. Эко У. Имя розы: Роман: Пер. с ит. – СПб.: Симпозиум, 1997. – 685 с.
20. Ясперс К. Техніки мислення / К. Ясперс // Філософська думка. – 2005. – № 2. – С. 95–103.

REFERENCES

1. Averyntsev S. S. Two birth of European rationalism / S. S. Averyntsev // Questions of philosophy . – 1989. – № 3. – S. 3–13.
2. Avtonomova N. S. Mind, Reason, rationality / N. S. Avtonomova ; [resp. ch. B. A. Lektorsky; AN SSSR, In-t philosophy]. – M. : Nauka, 1988. – 286 s.
3. Borkhes Kh. L. Alef: novels / Kh. L. Borkhes / trans. Sp. – SPb.: Yzd-vo «Azбуka», 2000. – 544 s.
4. Braydotty R. Road of Nomad / R. Braydotty // Gender Studies (1/2000). – Gender center of research in Kharkov, 2000. – № 4. – S. 20-44.
5. World-wide Encyclopedia: Philosophy / [Ch. csin. red and comp. A.A. Hrytsanov]. – M. : AST, Mn. : Kharvest, Modern lyterator, 2001. – 1312 s.
6. Haraedahy Dzh. System thinking. How to manage of chaos in the complex sytems. Platform for modeling business architecture / Dzh. Haraedahy. – Minsk : Hrevtsov Books, 2010. – 480 s.
7. Hulenko V. V. Man as system of the types. The problem of diagnosis Ego and Person // Sotsyonyka, mentolohyya y psyholohyya lychnosty. – 2000. – N 6. – S. 12–24.
8. Delez Zh., Gvattary F. The Treatise about of nomadology. Tran. V. Merlyna / Zh. Delez, F. Hvattary // New circle. 1992. – № 2. – S. 183–187.
9. Dol's'ka O. O. Philosophy of Modern society : Tutorial / O. O. Dol's'ka – Kharkiv : Pidruchnyk NTU «KhPI», 2012. – 180 s.
10. Koyre A. Essays about the history of the philosophy thought. About influence of philosophical concepts on the Scientific Development theories. Trans. Fr. / A. Koyre – M. : «Prohress», 1985. – 140 s.
11. Kollynhvud R. Dzh. Idea of the History. Autobiography / R.Dzh. Kollynhvud – M. : «Nauka», 1980. – 485 s.
12. Kun T. The structure of the Scientific Revolutions / T. Kun ; [trans. Eng.]. – M. : OOO « Publishing AST»: ZAO «Ermak», 2003. – 365 s.
13. Luk'yanets V., Sobol', O. Rationality – "Tradition – tyrant"? / V. Luk'yanets, O. Sobol' // Sententiae: science works Spilky doslidnykiv of Modern philosophy (Paskalivs'koho tovarystva), 2004. – Special Edition – № 1. «Fenomen ratsional'nosti». – S. 3–27.
14. Medouz D. Alphabet of the systemic thinking / D. Kh. Medouz. – M. : BYNOM. Laboratoryya znanyy, 2011. – 344 s.
15. O'Konnor Dzh., Makdermot Y. Arts of systemic thinking: Need knowledge about the systems and creative approach for decision of problems / Dzh. O'Konnor, Y. Makdermot. – M. : Al'pyna Bisnes Books, 2008. – 256 s.
16. Senhe P. Fifeth discipline. Art and practice organization is taught / P. Senhe. – M. : Olymp-bisnes, – 384 s.
17. Tulmyn St. Human's Understanding / St. Tulmyn. – M. : Prohress, 1984. – 327 s.
18. Chernyak V. S. Encyclopedia of epistemology and philosophy of science / V.S.Chernyak – M. : «Kanon», ROOY «Reabylytatsyya». Y.T. Kasavyn, 2009. – 1248 s.
19. Eko U. Name of Rose: novel : Trans. From It. – SPb.: Sympozyum, 1997. – 685 s.
20. Jaspers K. Technics of thinking / K. Yaspers // Filosofo'ka dumka. – 2005. – № 2. – S. 95–103.
21. Book Review: Cristina Chimisso. Writing the History of the Mind: Philosophy and Science in France, 1900 to 1960s. Aldershot, 2008 // HOPOS: The Journal of the international Society for the History of Philosophy of Science. 2011. – Vol. 1. – №2. – P. 348–351.
22. Raco M.C. Bainbridge W.S. (Eds.). Converging Technologies for improving Human Performance / M.C. Raco. NSF-DOC Report. – Boston : Clumer, 2003. – 167p.

From intellectual revolutions to thinking technics: towards a new paradigm of Education

Dolska O.

Abstract. The author puts an idea about three intellectual revolutions in the history of mankind. Each of revolutions serves as a basis for the formation of the certain technics of thinking as a cultural phenomenon. Logical and conceptual schemes of the technics are influenced by the synthesis of diverse intellectual innovations, achievements of philosophy and of science.

Keywords: *intellectual revolution, the technic of thinking, synergetic, system, nomadic technics of thinking.*

Стан педагогічних кадрів у школах Волинської області в 1944 – 1953 рр.

М. І. Фазан

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
Corresponding author. E-mail: mfazan@ukr.net

Paper received 02.06.2016; Accepted for publication 15.06.2016.

Анотація. Стаття присвячена висвітленню проблеми забезпечення та функціонування педагогічних колективів волинських шкіл повоєнного періоду. На основі архівних та історіографічних матеріалів автором подана детальна характеристика кількісного та якісного складу вчительських кадрів області. Висвітлено роль Волинського обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів у процес підготовки та перепідготовки волинських педагогів. Зроблено висновок щодо недостатнього забезпечення педагогічними кадрами шкільної системи Волинської області у 1944–1953 рр.

Ключові слова: Волинська область, педагогічні кадри, школа, середня освіта, вища освіта, підготовка та перепідготовка вчителів, методичний кабінет.

Постановка проблеми та її значення. Розбудова та реформування мережі закладів освіти поруч із підготовкою фахових педагогічних кадрів завжди належали актуальних проблем у віданні будь-якої державної влади. Розвиток шкільництва на теренах Волинської області у 1944–1953 рр. не лише відображав на собі всю неоднозначність тогочасної суспільно-політичної ситуації в краї та державі загалом, а й частково визначав та зумовлював її характер. Загалом, якість освіти першочергово залежить від рівня підготовки, сумління та самовідданості педагога. Таким чином, детальний аналіз і всебічне вивчення проблем формування педагогічних кадрів на Волині дозволяє більш глибоко розкрити зміст окресленого періоду та його місце в новітній історії України.

Аналіз досліджень проблеми. Дослідженню повоєнної розбудови системи освіти у вітчизняній історіографії присвячено праці цілої низки авторів – М. Грищенко, О. Зубань, С. Сворах [7, 8, 15] та ін.. Особливістю більшості цих праць, створених в радянський період, було дещо однобоке висвітлення історії освіти – акцент робився на наведення статистичних кількісних показників, всіляко підкреслювались позитивні здобутки влади в освітній сфері. Значно глибшими й ґрунтовнішими в цьому ключі видаються роботи істориків діаспори – Г. Костюка, І. Коляски [11, 10] та сучасних дослідників – А. О. Корейко, С. О. Нікітчиної [13, 14], в яких розвиток освітньої системи подано в контексті духовного розвитку суспільства загалом. Саме такий характер досліджень даної теми став нині основоположним у вітчизняній історичній науці.

Проблем освіти повоєнного періоду побіжно торкались також автори, чії роботи присвячені соціально-політичним та культурним аспектам сталінської епохи в Україні загалом – до прикладу, Б. Ярош [17].

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у висвітленні кількісного та якісного стану педагогічних кадрів шкіл Волинської області в 1944–1953 рр. на тлі суспільно-політичних перетворень, що мали місце в історії краю по завершенню Другої світової війни.

Відповідно до поставленої мети, виокремлені наступні завдання: розкрити умови перебігу повоєнної відбудови освітньої системи у зв'язку із їх впливом на формування вчительських кадрів, проаналізувати ступінь забезпеченості загальноосвітніх закладів області фахівцями різного рівня, простежити роль та місце Волинського обласного інституту

удосконалення кваліфікації вчителів у справі забезпечення професійного росту педагогів області.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Функціонування мережі загальноосвітніх закладів Волинської області після визволення з-під німецької окупації та в перші повоєнні роки позначене значними складнощами, пов'язаними із загостренням суспільно-політичної ситуацією у державі. Слід зазначити, що в регіоні на цей момент так і не була по-справжньому глибоко вкорінена жодна модель освітньої системи, з-поміж тих, які насаджувалися туг як до війни, так і в часи Другої світової війни польською, радянською і німецькою окупаційною адміністрацією. Таким чином, слід зауважити, що в повоєнний час радянська шкільна система по суті не відновлювалось на Волині, а розбудовувалось заново, позаяк вона була не була перервана війною, а практично знівельована. Впродовж 1941–1944 рр. на Волині було зруйновано 185 початкових, 104 семирічних і 13 середніх шкіл. Чимало шкіл були закриті, знищені частково або ж виковиристовувались не за цільовим призначенням [2, арк. 13]. Всі ці згубні наслідки війни слід було ліквідувати, а тому, до того ж цілком слушно розглядаючи мережу загальноосвітніх закладів як один із найефективніших інструментів ідеологічного контролю над населенням, радянське керівництво визначило становлення загальноосвітньої системи одним із пріоритетних напрямів повоєнної відбудови краю. Займалися відновленням шкіл також місцеві чиновники. Так, завідувач Ковельського міського відділу народної освіти Г. Ф. Ротченков, як свідчать матеріали тогочасної преси, самостійно «розшукав 15 педагогів, через декілька днів зібрав їх усіх і запросив до роботи» [9, с. 31].

Властиво, що центральною фігурою навчально-виховного процесу і, відповідно, освітньої системи є педагог. В окреслений для дослідження період забезпечення шкіл необхідною кількістю фахівців залишалося однією з головних невирішених проблем у процесі післявоєнної відбудови Волині. Так, станом на 1944–1945 навчальний рік, згідно з офіційною документацією, на теренах Волинської області працювало 2145 вчителів. Відповідно, такої кількості педагогів було недостатньо, оскільки вже в наступному 1945–1946 навчальному році у звітах зазначалась потреба у ще 1536 вчителів додатково [2, арк. 19].

Всього в цей же навчальний рік в області функціонувало 960 шкіл, у яких працювало 3009 вчителів. Становище із кадровим забезпеченням загальноосвітніх закладів поступово покращувалось, однак не завжди задовільними темпами, та й стосувалось це передусім кількісних показників. Так, архівні документи повідомляють, що на кінець 1946-1947 навчального року відчинили свої двері волинським учням вже 1022 школи, а ряди вчителів налічували 4070 осіб. Протягом року в область прибуло 406 вчителів, тоді як вибуло 9 [3, арк. 31]. Кінець наступного 1948-1949 навчального року збільшив число вчителів області до 4890 осіб, а й тоді цієї кількості для повного укомплектування всіх шкіл було недостатньо, адже залишалося ще 1101 вакантних місць [4, арк. 29]. Станом на 1 липня 1951 р. в школах області налічувалось 5949 вчителів, проте розширення їх шкільної мережі робило і цю цифру недостатньою.

Поступово мережа шкіл області зростала, однак забезпечення кадрами постійно відставало. Вперше стан кадрового забезпечення шкіл Волині було визнано більш-менш задовільним лише в 1953 р., коли на теренах області згідно з документами працювало 6808 учителів [3, арк. 19].

Недостатнє кадрове забезпечення навчальних закладів середньої ланки освітньої системи ставила багатьох педагогів у досить скрутне становище. Архівні матеріали зазначають, що 159 вчителів початкових класів працюють в дві зміни, більше 270 перевантажені годинами, а тому працюють понаднормово. Вказувалось на нестачу ще принаймні 319 вчителів на забезпечення потреб області [5, арк. 25].

Слід зауважити, що умови праці педагога у досліджуваній період мали також ряд інших труднощів, адже більшість шкіл мали вкрай погане забезпечення в матеріально-технічному плані, вони облаштовувались у непристосованих для навчання приміщеннях, а навчально-виховний процес тне був достатньо організований, оскільки значна частина дітей шкільного віку була просто позбавлена змоги регулярно відвідувати школу, а у одному класі часто навчалися діти різних вікових груп.

Окремо варто зазначити, що фаховий рівень підготовки наявних педагогічних кадрів можна охарактеризувати як незадовільний. Значна кількість вчителів та керівників шкіл загинула протягом війни. Здебільшого в повоєнних школах працювала недосвідчена молодь, часто із браком фахових знань та навичок, або ж вчителі, які внаслідок війни безнадійно відстали від нових вимог до навчально-виховного процесу. Кількісне переважання у вчительському середовищі молоді було двозначним фактором, оскільки, з одного боку, такі педагоги, як правило, більш були наділені ентузіазмом та схильністю до тісніших контактів з учнями, але, з іншого, невеликий практичний досвід або ж і цілковита його відсутність несприятливо відобразалася на ефективності їх навчально-виховної діяльності.

Наведені тези підтверджуються статистичними даними. Так, за освітнім параметром у перший після війни навчальний рік школи області мали педагогів із вищою освітою – 144, з незакінченою вищою – 760, із

середньою педагогічною – 2244, середньою загальною – 229 та незакінченою середньою – 688. Гострою лишалась проблема з досвідом роботи педагогів – як свідчать документи в 1946-1947 навчальному році, лише близько половини вчителів мали стаж від 1 до 3 років роботи (1957 із 4070). Як бачимо, вчительські обов'язки виконували здебільшого люди, позбавлені базових педагогічних знань, вмінь та практичного досвіду, що не могло не позначитись на якості навчання [3, арк. 31, 33].

Слід наголосити, що для радянської системи надзвичайно важливим була так звана «ідейна витриманість» вчителів, оскільки саме на них режимом покладалась функція комуністичного впливу на підростаючі покоління. Як наслідок, постала проблема поповнення педагогічних лав відданими комуністичній партії функціонерами. Офіційні джерела цього часу фіксують недостатню кількість комсомольців та комуністів серед педагогів західних областей УРСР. Скажімо, на теренах Волині членів Комуністичної партії з-поміж вчителів в 1946-1947 навчальному році нараховувалось лише 95 таких. Це питання гостро постало на місцевому рівні як одне із першочергових завдань для вирішення в ході першої післявоєнної п'ятирічки [1, с. 84].

8 березня 1946 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про поліпшення справи підготовки вчителів», згідно з якою основний акцент ставився на ідейно-політичний вплив та тотальний контроль за працівниками освітньої системи. З цієї метою починають організовуватися різноманітні семінари, збори, запроваджувались вчительські курси історії ВКП(б) тощо. Згідно з офіційними документами станом вже на 1949-1950 навчальний рік на Волині було створено 248 гуртків із вивчення короткого курсу історії ВКП(б), якими охоплено 1670 вчителів та директорів шкіл області.

Робота в даному напрямі хоча й визнавалась керівництвом постійно незадовільною, все ж приносила певний результат. Станом на 1951 р. число членів ВЛКСМ серед вчителів області дорівнювало 2191, а членів та кандидатів у члени партії – 266 [5, арк. 27].

Гострим це питання робив і той факт, що в повоєнний період Волинь лишалась регіоном, на якому точилась боротьба більшовицького режиму із силами опору, представленими національним підпіллям ОУН-УПА. Вчителі розглядалися обома супротивниками як такий елемент, що мав значний агентурний потенціал, позаяк і одні й другі розуміли ідеологічну вагомість педагогів у суспільно-політичному вимірі. Ця обставина часто на практиці робила шкільних працівників мішенями у збройному протистоянні і навіть жертвами розправ.

Вихід із такого становища влада вбачала у направленні в західні області УРСР, в тому числі й на Волинь, вчителів та випускників педагогічних училищ зі східних регіонів республіки. По-перше, це давало змогу заглушити «кадровий голод» в освітній сфері, а, по-друге, режим, традиційно недовіряючи місцевим вихідцям та побоюючись їх симпатій до представників національно-визвольного руху, гадав, що зі «східняків» вийдуть більш лояльні функціонери, готові провадити й надалі ідеологічний контроль над

населенням. Крім того, така політика йшла цілком в дусі асиміляційних намірів влади, кінцевою метою яких мало бути постання нової радянської генерації людей, об'єднаних між собою вже не за етнокультурними, а суто ідеологічними принципами.

Починаючи із 1944 р. Міністерство освіти УРСР щороку направляє до західних областей республіки зі східних тисячі випускників вищих і середніх педагогічних закладів. Вже в 1945 р. було направлено 10358 вчителів, із них 8269 випускників училищ та вузів, а в наступному році їх число становило 9368, ще через рік – 6100, а в 1948р. – 5638 [1, с.84]. Зокрема, на Волинь з-поміж них впродовж 1946-1950 рр. було відправлено 3700 осіб [16, с. 80].

Життя цих переселенців, здебільшого вимушених владою чи голодом, часто складалось далеко не найкращим чином. Не витримуючи складних матеріально-побутових умов, різноманітного, в тому числі й психологічного, тиску значна частина їх поверталась назад. Практично щороку звіти фіксували вибуття певної кількості присланих із сходу вчителів зі шкіл Волинської області.

Звісно ж, чимало заходів було здійснено також із метою створення умов для підготовки фахівців-освітян на місцях. Особливою віхою цього процесу можна вважати відкриття Луцького учительського інституту з мовно-літературним, фізико-математичним та історичним відділами. Продовжив свою діяльність після війни Волинський обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів. Саме на цей заклад першочергово покладалось завдання підвищення фахово-кваліфікаційного рівня педагогічних кадрів області.

Протягом 1944-1945 навчального року остаточно сформувалась структура цього інституту. Почали працювати кабінети різних навчальних дисциплін (педагогіки, історії, географії, мов і літератур, математики, фізики, біології, хімії, початкових шкіл), працівники яких проводили інструктивні наради та семінари для завідувачів районних педагогічних кабінетів, обласні семінари вчителів різних спеціальностей, а такої інспекції шкіл різних районів області [12, с. 17].

В перші повоєнні роки умови праці були досить складними. Як зазначено, в документах протягом 1946-1947 навчального року працівники закладу змушені були працювати без вихідних з метою повного охоплення консультаціями вчителів, про що було повідомлено всі райпедкабінети та вчителів області [6, арк. 38].

Одним із головних функцій інституту була методична робота, а також підготовка завідувачів педагогічних кабінетів для її проведення із вчителями на місцях. В районах методична робота з учителями велась через так звані методичні кущі та методичні секції, на засіданнях яких розглядалась різноманітні проблеми організації навчально-виховного процесу. Методичні секції вчителів-предметників організовувались безпосередньо в школах. Для відповідальних за здійснення цієї роботи проводились різнорівневі семінари [12, с. 19].

В цілому, на основі наявних архівних джерел та тогочасної періодики, можна ствердити, що стараннями працівників Волинського обласного інституту

удосконалення кваліфікації вчителів у повоєнний період було забезпечено формування системи післядипломної освіти на теренах Волинської області. Щорічно зростала кількість педагогів, які проходили курсове підвищення кваліфікації, отримували фахові консультації тощо.

Характерною рисою окресленого для дослідження періоду в освітній сфері стали різноманітні «чистки» та «фільтрування» педагогічних колективів, які набули масового характеру та здійснювались подекуди швидкими темпами. Владу непокоїли непоодинокі факти розповсюдження представниками національно-визвольного руху по школах та серед вчителів агітаційних листівок і звернень, в яких звучали вимоги приєднатись до спротиву більшовицькій пропаганді і до неприйняття участі в прокомуністичних агітаційних заходах. До вирішення цієї проблеми залучались органи внутрішніх справ та держбезпеки. Як наслідок, така атмосфера взаємної недовіри негативно відбивалась на педагогах та їх діяльності.

Пошуки «неблагонадійних» у вчительському середовищі велись практично повсюди, навіть серед потенційних вчителів у стінах педагогічних закладів. Так, 16 вересня 1947 р. відбулися закриті партійні збори Луцького учительського інституту, дійсною метою яких був пошук націоналістів серед викладачів та студентів. Лунала критика на адресу тих, хто «недооцінював переваги марксизму-ленізму, відривався від партійної і громадсько-політичної роботи» [17, с.145-149]. Як бачимо, влада боялась допускати до школи тих, хто хоч якимось чином не погоджувався із панівними ідеологічними догмами.

Характеризуючи стан педагогічних кадрів на теренах Волинської області в 1944-1953 рр. важко не помітити той факт, що влада відкрито недовіряла місцевим вихідцям у шкільному середовищі. Згідно зі статистичними даними впродовж лише 1949-1950 навчального року заміні підлягали 1529 вчителів із західних областей, причинами чого вказувались зв'язки з націоналістами, приналежність до «куркульського класу», так звана «скомпрометованість», релігійні мотиви тощо. Крім того, вивчаючи звіти, легко помітити, що із щорічного числа звільнених майже втричі більший відсоток становили корінні жителі області, аніж педагоги, що прибули зі східних областей УРСР [5, арк. 30].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож, освітня сфера післявоєнної Волині розвивалась, вбираючи в себе всю суперечливість та складність даного періоду. Перші роки по закінченню Другої світової війни позначені скрутним матеріальним становищем закладів освіти, відсутністю базових матеріально-технічних умов для здійснення ефективного навчально-виховного процесу та недостатніх кадровим забезпеченням волинських шкіл.

Характеристика становища педагогічних кадрів дозволяє стверджувати, що шкільна мережа функціонувала досить неоднозначно. Так, з одного боку, постійно зростала фаховість та кваліфікованість вчительського складу, а з іншого, на педагогів постійно здійснювався тиск, внаслідок чого їх діяльність ставала все більш політично заангажованою та заідео-

логізованою, і, як наслідок, менш результативною. За постійним ростом кількісних показників у вчительському середовищі легко помітити вкрай незначні якісні зміни.

Негативно відображалось на роботі освітян області також активне в цей час протистояння націоналістичного руху із радянською владою, мимовільними учасниками й жертвами якого ставали вчителі та шкільне керівництво.

Проте були й позитивні зрушення. Так, саме в повоєнні роки на Волині остаточно сформувалась система післядипломної освіти та методичного забезпечення педагогів.

Подальше вивчення даної проблематики, безумовно, ще й досі не вичерпало свого значення. Ряд аспектів функціонування мережі освітніх закладів Волинської області у окреслений для дослідження період лишаються вивченими неґрунтовно та не повністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в УРСР (1917–1967) / А. Д. Бондар. – К.: вид-во Київського ун-ту, 1968. – 227 с.
2. Державний архів Волинської області м. Луцьк (далі Держархів Волинської обл.), ф. Р.-59, оп. 3, спр. 5.
3. Держ. архів Волинської обл., ф. Р.-59, оп. 4, спр. 2.
4. Держ. архів Волинської обл., ф. Р.-59, оп. 7, спр. 4.
5. Держ. архів Волинської обл., ф. Р.-59, оп. 9, спр. 7.
6. Держ. архів Волинської обл., ф. Р.-402, оп. 12, спр. 9.
7. Грищенко М.М. Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської влади / М.М. Грищенко. – К.: Тов-во для поширення політ. та наук. знань в Українській РСР, 1957. – 132 с.
8. Зубань О. К. Боротьба комуністичної партії України за розвиток народної освіти і підготовку кадрів для народного господарства (1945–1952) / О. К. Зубань. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967. – 232 с.
9. Ковельщина повоєнна. Люди. Події. Факти: Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк: «Надстир'я», 2003. – 96 с.
10. Коляска І. В. Освіта в Радянській Україні. Дослідження дискримінації і русифікації / І. В. Коляска / Пер. з англ., з доп. і дод. – Торонто, 1970. – 246 с.
11. Костюк Г. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника. Пер. з англ. / Г. Костюк. – К.: Смолоскип, 1995. – 508 с.
12. Кот Н.М. Сторінки історії Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (1944 – початок 60-х рр.) / Н. М. Кот // Педагогічний пошук. – 2015. – № 1. – С. 16–23.
13. Корнейко А. О. Розвиток освіти на Волині в перше повоєнне десятиріччя / А. О. Корнейко // Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки: матеріали наук. іст.-краєзн. конф. / редкол.: Г. В. Бондаренко [та ін.]. – Луцьк, 1995. – С. 79–80.
14. Нікітччина С. О. Підготовка вчителів історії на Волині в перші повоєнні роки / С. О. Нікітччина Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки: матеріали наук. іст.-краєзн. конф. / редкол.: Г. В. Бондаренко [та ін.]. – Луцьк, 1995. – С. 77–78.
15. Сворак С. Д. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період / С. Д. Сворак // Український історичний журнал. – 1997. – № 2. – С. 28–42.
16. Яремчик Д. А. Розвиток народної освіти в західних областях України / Д. А. Яремчик, Л. Г. Байк, В. К. Саныць та ін.; за ред. Б. І. Тимохіна, - К.: Рад. Школа, 1979. – с.
17. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) / Б. Ярош. – Луцьк: «Надстир'я», 1995. – 175 с.

REFERENCES

1. Bondar A.D. The development of public education in USSR (Ukrainian Soviet Socialist Republic) (1917-1967) / A.D. Bondar. - K.: Kiev University Publishing, 1968. - 227 p.
2. State Archive of Volyn region, f. R. - 59, d. 3, d.5 .
3. State Archive of Volyn region, f. R. - 59, d. 4, d.2.
4. State Archive of Volyn region, f. R. - 59, d.7, d.4.
5. State Archive of Volyn region, f. R. - 59, d. 9, d.7.
6. State Archive of Volyn region, f. R. - 402, d. 12, d.9.
7. Gryschenko M. M. The development of Education in Ukraine during the Soviet / M.M.Gryschenko.- K.: Society for dissemination of political and scientific knowledge in Ukrainian Soviet Socialist Republic, 1957. -132 p.
8. Zuban O.K. Fighting Communist Party of Ukraine for the development of education and training national economy (1945-1952)/O.K.Zuban.Lviv: Lviv University Publishing, 1967. - 232p.
9. Postwar Kovelschyna. People. Events. Facts : Historic-regional notices.- Lutsk: "Nadstyria", 2003.-96p.
10. Koliaska I.V. Education in Soviet Ukraine. Research of discrimination and russification / I.V. Koliaska/ Translation from English - Toronto,1970 - 246 p.
11. Kostiuk H. Stalinism in Ukraine(Origins and consequences): Research and observation of a coeval. Translation from English / H. Kostiuk - K. Smoloskyp,1995. - 508 p.
12. Kot N.M. Pages of history of Volyn Institute for Postgraduate Education (1940 - beginning of 60 years) / N. M. Kot //Pedagogical search. - 2015. - № 1. P. 16- 23.
13. Korneiko A. O. Evolution of education in Volyn region in the first first postwar decade / A. O. Korneiko // Volyn during the Second World War and the first postwar years: materials science historical and regional studies conference. - Lutsk,1995. - P. 79-80.
14. Nikitchyna S. O. Preparation of teachers of history in Volyn region in first postwar years / S. O. Nikitchyna // Volyn during the Second World War and the first postwar years: materials science historical and regional studies conference. - Lutsk, 1995. - P. 77-78.
15. Svorak S.D. Education on West Ukraine in postwar period / S.D. Svorak // Ukrainian historical magazine. - 1997. - №2. - P.28-42.
16. Yaremchik D. A. Development of public education on West Ukraine / D. A. Yaremchik , L. H. Baik, V. K. Sanyvets and others, 1979
17. Yarosh B. Totalitarian regime on West Ukraine in 30-50 years of XX century (historical and political aspect) / B. Yarosh. - Lutsk: "Nadstyr'ya", 1995. -175 p.

State of the Teaching Staff in Schools of Volyn Region in 1944–1953

Fazan N.

Abstract. The article is devoted to problems of coverage and functioning of educational staff of Volyn schools in postwar period. On the basis of archival and historiographical materials, the detailed description of quantitative and qualitative composition of teaching staff is submitted by the author. The role of Volyn Regional Institute of Teachers' Qualification Improvement in the training and retraining of teachers is shown. The conclusion about the lack of teaching staff in schools of Volyn region in 1944–1953 is made.

Keywords: Volyn region, teaching staff, school, training and retraining of teachers, secondary education.

Состояние педагогических кадров школ Волынской области в 1944–1953 гг.

Н. И. Фазан

Аннотация. Статья посвящена изучению проблемы состояния педагогических кадров волынских школ послевоенного периода. На основе архивных и историографических материалов автором дана детальная характеристика количественных и качественных свойств педагогических коллективов школ области. Отображено роль Волынского областного института усовершенствования квалификации учителей в процессе подготовки и переподготовки волынских педагогов. Сделан вывод о недостаточном обеспечении педагогическими кадрами школьной системы Волынской области в 1944–1953 гг.

Ключевые слова: *Волынская область, педагогические кадры, школа, подготовка и переподготовка учителей, среднее образование.*

Some aspects of health care development in Ukraine and its transformation in Chernihiv region in the 1960-1980 s.

L. I. Lavrynenko

Chernihiv regional Institute of postgraduate pedagogical education named after K. D. Ushinsky, Chernihiv, Ukraine

Paper received 24.04.2016; Accepted for publication 10.05.2016.

Abstract. The article analyzes the problem of state regulation of “public health care” in the USSR and in Ukraine in the 1960s – 1980s and its manifestation in a particular region – Chernihiv region on the development of logistical capacity of medical institutions. Special attention is paid to building a hierarchical system of health care, uniting it around a common management centre, as well as ensuring direct involvement of higher authorities in the development and approval of programs of public health. It is indicated that in the studied years the concept of specialization of medical services was in progress and the basis for such specialization was the plot of a decisive role of quantitative indicators.

Keywords: *health care, medical institutions, physicians, specialty, treatment and preventive care.*

Introduction. At the present stage of development of society the greatest social value, the decisive factor of socio-economic development, competitiveness, growth, well-being is health. Both positive and negative factors of Semashko's health system were most fully manifested in 1960-1980-ies.

Conducting the analysis of the forms and methods of state regulation of “public hygiene”, specialization of medical services in Ukraine and their impact, we focus our attention on the urgent problems of preservation of health of the population in Chernihiv region.

A brief review of publications on the topic. The description of development of health care in Ukraine and in Chernihiv region was given in the textbook “History of Medicine” by S. Verkhatskiy, in monographs by a group of authors A. V. Pidaev, A. F. Vozianova, V. F. Moskalenko, in “Panorama of Health of Ukraine's population” by V. Ponomarenko, in the works “Social Medicine and Health Organization”, “Ukrainian health care: how to get out of the crisis”, “History of Medicine: achievements and problems” by A. Holyachenko. A significant role was played by local publications as “History of Medicine of Chernihiv Region”, “Development of Medicine and Pharmacy in Chernihiv”, prepared by M. Dulia, A. Grusha, S. Pastalytsa and a teamwork “From the history of health care of Chernyov region“. To examine the health of the population the source base of the State Archives of Chernihiv region was used.

Oblect. To carry out the study of particular trends of the health care system in Ukraine in the 1960-1980s and their manifestations in Chernihiv region, with emphasis on forms and methods of state management of social institutions and in particular issues of development of medical care system.

Materials and methods. To study certain aspects of healthcare development in Ukraine and their transformation in Chernihiv region in the 1960-1980s source database of the Central state archive of Supreme bodies of power and administration of Ukraine (Kyiv), the Central state archive of public associations of Ukraine (Kyiv), the State archive of Chernigov region and numerous published sources were used. Among the methods of historical research the following can be highlighted: statistical, periodization, comparative-historical, historical-genetic, historical and typological.

The results and discussion. Medical science of the Union of Soviet Socialist Republics (hereinafter USSR),

the concept of health care passed a difficult way of its formation and development. The tragic period were the conditions of the Soviet regime, which was characterized by not only national oppression, but a fierce ideological and political dictatorship.

Let's have a look at one of the stages of development of health care of Ukraine, and also at a particular region – Chernihiv.

In the 1960s, the health care system of the USSR was characterized by a specific stage of its development. The causes of this phenomenon are well known and stemmed mainly from the bowels of deep social crisis. The organizing principles, which were formulated in the 1920-ies by the Commissar of people's health M. Semashko included rigid routine, free accessibility of care, preventive orientation, availability of medical stations had no further theoretical development, and therefore, ceased to meet the objectives.

In the years studied, adequately to the general trends of the development of the Soviet society, the concept of specialization of medical services, based mainly on quantity (not quality) parameters, was promoted. In 1964, Boris Petrovsky took responsibility in the health sphere but in terms of the general crisis of the Soviet system all attempts to find new ideological postulates to justify its benefits proved to be unproductive. Specialization gave a powerful impetus to the growth of a new number of frames and the decisive indicator of the health institution became the number of beds available. The place of a general practitioner was taken by a range of specialists: internist, pediatrician, obstetrician-gynecologist. The therapeutic service included number of such doctors as a cardiologist, gastroenterologist, nephrologist, hematologist, pulmonologist, etc. The system required financial costs for training, maintenance of significant human resources. The former Soviet Union in the number of doctors was not only ahead of other highly developed countries, but also concentrated over a third of all doctors in the world – 1 million. 263 thousand (1990). “Every third doctor in the world is from the Soviet Union” – proudly announced the party leaders, ignoring the fact that, despite the enormous resources invested in the functioning of the system, the performance of it was extremely low [1, p. 19].

Gradually, the health system was entangled in thousands of rigid and restrictive regulations that excluded any initiative at all levels of its organization and

management. This eventually led to stagnation and as a result to the deep crisis.

The activities of the public health management were also the most regulated and carried out under the conditions of "vertical control". So, the health care system of Ukraine, being part of the health care system of the USSR, for a long time developed in an extensive way – from year to year, from five-year plan to five-year plan investments increased, the number of health care institutions, health workers and hospital beds also increased. Along with free accessibility of medical care these figures were one of the main ideological frameworks that demonstrated the advantages of the socialist system over the capitalist.

In 1960-1980-ies the vertical model of health care management became even tougher. In 1962 significant changes occurred. The management of the institutions of the district was transferred to the chief physician of the district hospital.

However, the public system of health management (Ministry, regional Directorate, Central regional hospital, medical facility) remained administrative. It seemed to be logically coherent, monolithic and stable, but in practice was stagnant. Its features consisted in worshipping the authorities; minimal upgrading of managerial personnel; the conversion of every manager from the top down only into someone's representative ("cog"), and not the lawful manager in the field of their competence; the delegation of rights only "up"; lack of self-financing as the antipode; fear in the face of authorities.

In the framework of the financial mechanism of medicine of the USSR and also Ukraine there was the principle of the estimated and command-administrative funding. It was based on the content of the budget of medical institutions and provided with the salaries of doctors and funding the hospital days, and costs in accordance with the volumes of actually provided services [2, p. 330-333].

During the years from 1965 to 1985 the public expenditure on health care increased more than twofold, from 30.1 to 70.5 mln of karbovanets. Annual increase in healthcare funding has given the possibility to improve the patients hospitalization, providing medical institutions with equipment: diagnostic equipment, x-ray devices, electro- and swflooder. In most health facilities, including district hospitals, clinical laboratories and vehicles appeared. For district, urban and rural district hospitals there increased the supply of surgical instruments, bestrophin lamps, apparatus for gas anesthesia, and the like. There was a lack of physiotherapeutic equipment: quartz, solux, diathermy; laboratory equipment and reagents [3, p. 20-21].

However, despite the growth of absolute expenditures, the construction of health facilities, the health system constantly felt the lack of funds, material and technical potential developed spasmodically.

In the 1960-ies, construction of healthcare facilities was steadily ramping up. Only during the 1960 – 1967 in Chernihiv region 13 district and central district hospitals, 3 polyclinics and 16 other rooms were built and put into operation. In the countryside with the provision of collective and local budgets 66 hospitals, 28 clinics, 80

local clinics, 19 maternity hospitals at collective farms, 39 nurseries were constructed [4, p. 3].

From mid-1960-ies Chernihiv region unfolded new construction agencies for special projects. At the same time, they were often conducted on the cheapest norms, there were cases when the cost of a bed in the hospital was lower for the cost of a place in a livestock facility.

In this period there was an increase of the material potential of the regional hospital. There were opened the blood-medicine department, endocrinology clinic; regional cancer treatment center with 50 beds and a boarding house with 40 seats. They had 52 physician and 264 nurses [5, p. 50-68]. In the regional sanitary-epidemiological station there were bacteriological, virological, radiological, industrial, toxicological and other sanitary-hygienic laboratories [6, p. 123].

Along with the development of material-technical base of the health care system of the USSR, quantitative indicators were steadily growing: increased number of health workers, hospital beds were targets for the development of medical care. For these indicators the region ranked the first in the world and they helped to justify its advanced nature.

There was a change in the structure of hospital beds. The new and specialized departments in both urban and rural hospitals were replenished with beds of therapeutic profile among which there were rheumatological, cardiological, gastroenterological, allergic, endocrinologic, hematologic, neurologic beds. Structure of beds of a surgical profile was testifying about the power of service in providing specialized neurosurgical, thoracic surgical, cardiac, proctologic, urological, dental, orthopedic, trauma, cancer care. According to WHO (world health organization) the duration of use of hospital beds in Ukraine remained the highest among European countries. Precept VCSPS (all-Union Central Council of trade unions) and the people's health Commissariat (people's Commissariat of health) of the USSR "On the procedure for issuing sickness certificates insured" No. 1382 from 14.08.1937 (in use until 2001) allowed patients to stay in hospitals as much time as was necessary for full recovery.

In 1989, in Chernigov region there was a huge disparity between the number of available hospital beds and patients who were prescribed hospitalization. Economists speak about the exaggeration of duration of stay of the patient in the hospital (redundancy of terms of treatment), approximately 4645 beds were unnecessary (excessive) [7, p. 125].

In the health care system of the Chernihiv region the number of beds was closely related to staffing. The number of beds served as means of increasing human capacity in a particular medical facility. It was nonsense of the Soviet health system.

During 1960 – 1985 Chernihiv region doubled the number of hospital beds from 9425 to 19500. On the average on 10 thousand patients there were 135.8 beds [8, p. 83]. However meaningless persecution for the increase in the number of beds in medical institutions failed to radically improve the health of the population. The increase in the quality of services was blocked from a whole series of reasons, among which an insufficient amount of public spending in infrastructure sector and

poor training of health workers and the like.

In the 1960s according to the accepted norm the number of doctors was from 7 to 18.5 per 10 thousand inhabitants. In 1980 this rate was 38 per 10 thousand [9, p. 36]. In addition, there existed staff positions standards for health professionals in towns and villages.

At the end of the 1980s due to policy of specialization, especially in the prehospital phase, Ukrainian medicine was a dubious "leader". In Ukraine there were 123 specialties, while in some countries they numbered just 16-17 (Germany, Switzerland). "Narrow" specialization led to irrational use of experts. More than half of working time was spent on preventive medical examinations and solving personal complains of people, which was not the main function. While in family medicine in Western countries, doctor could concentrate all types of medical care in his hands, allowing to solve 80-85% of patients problems within primary care.

In 1977 Chernihiv Regional Party Committee and Executive Committee on the implementation of the CC CPSU and the USSR CM decree on September 22, 1977 "On measures to further improvement of people's health" approved changes in the health care system. It included measures to eliminate differences in health care between urban and rural areas, downsizing therapeutic and pediatric sections, creating specialized cardiology services [10, p.4].

Specialization was connected with quality of medical care. It was believed that the narrower the doctor's specialization the better help he would provide. Since the 1960s there existed a three-tier system of medical care, where village stations provided primary health care, district and city hospitals – specialized care and regional institutions – highly specialized. Each level did not only provide a better treatment, but also managed the lower level. Total volume of aid was distributed as follows: primary level – 5-20%, secondary – 40-70%, tertiary – 10-20% [11, p. 4].

In the 1960s – 1970s rural medical system was formed, which included the phasing of care. At each of these stages patients receive more quality medical care than at the previous. These stages are health posts, hospital clinic, rural district hospital, numbering and central district hospitals, urban and regional medical facilities. The main principle of specialized medical care to the rural population is the maximum concentration within the area mostly in the central district hospital, which held the main part of hospital beds, and a specialized clinic operated offices.

Treatment and prevention work aimed at providing health care to workers of industrial enterprises, thus expanding the number of people subject to examination. The most common forms and methods were industrial craft stations and outpatient services. Plant dispensaries, health posts, branches of clinics were functioning with a success. They managed to reduce the cases of temporary disability. In the early 1970s, preventive examinations covered about 90% of workers. For Soviet health care system this was a political matter, the contribution to social development, implementation of national economic plans.

In 1970 health authorities stated the growing incidence of temporary disability in Chernihiv region [12, p. 7-8]. Therefore, adjustments were made to the organization of health care of the workers in work places.

Provision of medical care in the workplace was the invention of the Soviet health care system. Almost all large industrial enterprises had sanitary posts, medical stations, first aid stations. They operated at the expense of businesses, but administratively subordinated to public health system.

In the years studied integrated assessment of the state of health of the citizens of Chernihiv was clasificated as unsatisfactory. Among the reasons of this phenomenon should highlight the sharp disparities between age groups, which has evolved over a long period of time, inadequate organization of medical assistance, the numerical predominance of the rural over the urban society.

The Chernobyl tragedy had a negative impact on the overall health status of the population of Chernihiv region. There was almost a ten-fold increase of thyroid disease, leukemia (as compared with indicators for Ukraine). The oversight of the victims was not enough. Although the cost of the program of liquidation of consequences was sufficient but it was distributed incorrectly and conered primarily social benefits. Funds for the rehabilitation of the liquidators was more than not enough.

In the 1960-1980s, restrictive trends in the study of the health of certain categories of the population only intensified. In Chernihiv region, where the rural population is predominant, they were shown very clearly and boldly. There was the depreciation and depletion of labor resources of the village. Difficult working conditions quickly made itself felt and had a negative impact on the physical health of people employed in agricultural labor. In 1980, agriculture accounted for 8% of newly registered cases of occupational diseases. The proportion of healthy citizens in rural areas was more than twice less than in the city.

In the cities of Chernihiv region risks lesions of malignant tumors were higher. This was mainly due to intensive change of environmental components: gravitational, thermal, electromagnetic, physical. In the 1960-1970s the most often malignant tumors appeared on the stomach, lung, skin, lips, breast, cervix and bladder. The annual incidence of urban and rural women of this disease increased by 2 to 2.5%. Rural women have less cancer than those in cities. This is mainly due to environmental factors. In the late 1980-ies in the structure of mortality of the citizens of Chernihiv region, noncommunicable diseases accounted for 82%, injuries and external causes – 12%, infectious – 6% [13, p. 97].

In the studied years in Chernihiv mortality rates from diseases that were subjected to treatment, remained stable, indicating unchanged efficiency of medical care. In Western Europe, particularly in Great Britain, in these years, mortality decreased, indicating the development of the provision of medical services.

Conclusions. An important principle of health protection of Ukraine with the transformation of Chernihiv province was deepening of the foundations of state regulation.

Specialization of medical services has made fundamental changes in the organization of care, the development of medical science and its connection with the practice, but did not lead to substantial improvement in population health and increase in lifespan. There was a significant difference in the health status of the population at the level of the city-village.

ЛІТЕРАТУРА

1. Найговзина Н.Б., Ковалевский М. А. Система здравоохранения в Российской Федерации: организационно-правовые аспекты // System of Health in the Russian Federation, organizational and legal aspects. – Moskva, Classic Consulting, 1999. – 76 с.
2. Карамышев Д. В. Управління системою охорони здоров'я у контексті стратегічного управління організацією // The management of the health system in the context of strategic management of the organization: Universitetski naukovі zapyski, 2005, No. 3. – С. 330-333.
3. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), [State archives of Chernihiv region (hereinafter – SACR)], f. С – 5153, оп. 1, case 741, 152 арк.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), [Central state archive of Supreme bodies of power and administration of Ukraine (hereinafter – CSASBPA of Ukraine)], f. С – 2, оп.13, case 766, арк. 3.
5. ЦДАВО України [CSASBPA of Ukraine], f. С – 2, оп. 9, case 9366, 298 арк.
6. ДАЧО [SACR], f. С – 5153, оп. 1, case 219, 141 арк.
7. Голяченко О. М. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я // Social medicine and organization of health care], Kyiv, Private company “Vichy”, 1993. – 198 с.
8. Из истории развития здравоохранения Черниговщины // From the history of the development of health care in Chernihiv region. – Chernigov, Desna, 1989. – 147 с.
9. Голяченко О. М. Українська здоровоохорона: як вийти із кризи // Ukrainian health care: how to get out of the crisis. – Ternopil: Lily, 1999. – 72 с.
10. ДАЧО [SACR], f. С – 5153, оп. 1, case 1427, 86 арк.
11. Щепин О.П. Достижения советского здравоохранения за 70 лет и перспективы его развития // The achievements of the Soviet health care for 70 years and its development prospects: Therapeutichny archive, 1987. – No. 10. – С. 4.
12. ДАЧО [SACR], f. С – 5153, оп. 1, case 1427, 86 арк.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), [Central state archive of public associations of Ukraine (CSAPA of Ukraine)], f. 1, оп.25, case 3336, 136 арк.

REFERENCES

1. Nayhovzyna N.B., Kovalevsky M.A.: *Sistema zdorovia v rossijskoj federatsii* [System of Health in the Russian Federation, organizational and legal aspects] – Moskva, Classic Consulting, 1999. – 76 p.
2. Karamyshev D. V. *Upavlinna systemoju ohorony zdorovia u konteksti stratehichnogo upravlinna organizatsieiu.* [The management of the health system in the context of strategic management of the organization] Universitetski naukovі zapyski, 2005, No. 3. pp. 330-333.
3. State archives of Chernihiv region (hereinafter – SACR,) f. С –5153, оп. 1, case 741, 152 p.
4. Central state archive of Supreme bodies of power and administration of Ukraine (hereinafter – CSASBPA of Ukraine), f. С – 2, оп.13, case 766, p. 3.
5. CSASBPA of Ukraine, f. С – 2, оп. 9, case 9366, 298 p.
6. SACR, f. С – 5153, оп. 1, case 219, 141 p.
7. Golyachenko A. M. *Sotsialna meditsina ta organizatsia ohorony zdorovia.* [Social medicine and organization of health care] Kyiv, Private company “Vichy”, 1993. – 198 p.
8. *Iz istorii razvitia zdravoochranenia Chernihovschiny.* [From the history of the development of health care in Chernihiv region]. – Chernigov, Desna, 1989. 147 p.
9. Golyachenko A. M. *Ukrainska zdorovoohorona: jak vyity iz kryzu.* [Ukrainian health care: how to get out of the crisis]. Ternopil, Lily, 1999. – 72 p.
10. SACR, f. С – 5153, оп. 1, case 1427, 86 p.
11. Schepin O. P. *Dostizhenia sovetskogo zdravoochranenia za semdesyat let i perspektivy jeho razvitia.* [The achievements of the Soviet health care for 70 years and its development prospects] Therapeutichny archive, 1987. – No. 10. p. 4.
12. SACR, f. С – 5153, оп. 1, case 1427, 86 p.
13. Central state archive of public associations of Ukraine (CSAPA of Ukraine), f. 1, оп.25, case 3336, 136 p.

Некоторые аспекты развития охраны здоровья в Украине и их трансформация на Черниговщине в 1960-1980-е годы

Л. И. Лавриненко

Аннотация. В статье анализируется проблема государственного регулирования “охраны народного здоровья” в СРСР и в Украине в 1960-1980-е гг. и ее проявления в отдельно взятом регионе – Черниговщине, которые касаются развития материально-технического потенциала медицинских учреждений, выстраивания иерархической системы охраны здоровья, централизованного распределения финансирования, обеспечения непосредственного участия самых высоких органов власти в разработке и утверждении программ развития общественной охраны здоровья. Указывается, что в исследуемые годы реализовывалась концепция специализации медицинских услуг, в основу которой закладывалась фабула преимущественности количественных показателей.

Ключевые слова: охрана здоровья, медицинские учреждения, врачи, специализация, лечебно-профилактическая помощь.

Професор Г. Я. Андреев – видатний винахідник

Н. Л. Шелкунова

Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: Shelkoviza@ukr.net

Paper received 20.02.2016; Accepted for publication 10.03.2016.

Анотація. У статті розглянуто новаторські ідеї професора, заслуженого працівника вищої школи України, ректора Українського заочного політехнічного інституту (1964-1978 рр.) Г. Я. Андреева. Розкрито його внесок у галузі індукційно-теплового складання-розбирання з'єднань із натягом. Доведено, що Г. Я. Андреев створив новий, інноваційний напрям – індукційно-теплове складання-розбирання з'єднань із натягом, а також низку універсального нагрівального обладнання, яке використовувалося в машинобудівній, суднобудівній, судноремонтній, вагонобудівній і вагоноремонтній галузях.

Ключові слова: наука, професор Г. Я. Андреев, винахідник, індукційне нагрівання, нагрівальне устаткування, промислові підприємства, магнітні системи, авторські свідоцтва.

Одним із провідних напрямів наукової діяльності професора Г. Я. Андреева стали розроблення та впровадження у виробництво індукційного нагріву. Цей напрям його наукового доробку був зумовлений нагальною потребою тогочасного виробництва. Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. ця галузь посіла чільне місце у наукових дослідженнях вченого. Трудомісткість складання та розбирання з'єднань із натягом стимулювала пошук нових розробок.

У науковій літературі можна зустріти публікації про життя та діяльність професора Г. Я. Андреева [1], є і такі, що присвячені його ювілею – 100-річчю з дня народження [2, 3]. Однак відсутні праці, що висвітлюють постать вченого як видатного винахідника. Тому, метою статті стало висвітлення інноваційних ідей професора Г. Я. Андреева в галузі складання-розбирання з'єднань із натягом, які були втілені в технологію та устаткування. Новаторські розробки вченого дозволили вдосконалити технологічні процеси збирання та розбирання машин у вагонобудівній, вагоноремонтній, суднобудівній, судноремонтній і машинобудівній галузях.

Використання індукційного нагріву для поверхневого загартування та наскрізного нагрівання в СРСР розпочалося ще наприкінці 40-х рр. ХХ ст. Помітний внесок у розвиток індукційного нагріву у машинобудуванні зробили такі вчені: В. П. Вологдін, Г. І. Бабат, М. Г. Лозинський, М. М. Родігін, А. А. Фогель, А. В. Слухоцький, С. Е. Рискін та ін. [4-9]. Однак, індукційний нагрів у складальних та розбирання процесів колісних пар залізничного транспорту тоді ще не використовувався. Пріоритетність доробку Г. Я. Андреева в галузі індукційно-теплового складання та розбирання беззаперечна, адже він уперше використав індукційне нагрівання для цих цілей.

На думку вченого, індукційне нагрівання під складання на той час, був найбільш прогресивним та ефективним способом нагріву. Цей метод дозволив проводити процес нагріву більше інтенсивно, а нагрівальні пристрої мали більш високий ККД. Індукційні установки компактні за конструкцією, надійні, мали просте управління, що забезпечувало можливість регулювання режимів нагріву [10, с.157]. Зацікавленість цим методом Г. Я. Андреев виявив ще на початку 60-х рр. ХХ ст.

Новаторська ініціатива Г. Я. Андреева – використання індукційного нагріву у складально-розбиранних процесах – поширилася машинобудівними підпри-

ємствами. Тому, виникла потреба у створенні різноманітного нагрівального устаткування для різних за формою, габаритними та ваговими властивостями деталей.

Особливістю наукового пошуку Г. Я. Андреева стало використання індукційного методу нагріву для складання великогабаритних деталей. Учений обґрунтовано вважав, що для проектування універсальних індукційних пристроїв для різних деталей необхідно вибирати якомога «незручнішу» деталь. Тобто деталь, яка мала найскладнішу конфігурацію, найбільшу вагу та великі габарити. У процесі проектування нагрівального приладу необхідно було проаналізувати значну кількість конструктивних схем при заданих питомих навантаженнях, геометричних розмірах, розробки методів оптимізації розмірів і питомих навантажень при заданій корисній потужності. Головним стало те, що науковець аргументовано визначив, що конструкція індукційного пристрою для нагріву деталей під складання або розбирання, повинна поєднувати властивості електричних та механічних машин і задовольняти специфічним вимогам, що висуваються до обох типів машин [11, с. 160].

Колектив учених лабораторії автоматизації технологічних процесів Українського заочного політехнічного інституту (УЗПІ) на чолі з Г. Я. Андреевим здійснив експериментальні дослідження нагріву деталей, що охоплювали в індукційних пристроях із різною магнітною системою за внутрішньою та зовнішньою генерації тепла. Досліджувалися основні закономірності, що встановлювали співвідношення між геометричними розмірами індуктора та охоплювальними деталями. Визначалися оптимальні параметри нагрівального устаткування за умови універсалізації нагріву деталей, для теплового складання та розбирання з'єднань із натягом. При експериментальних дослідженнях використовувалися найбільш універсальні індукційні пристрої з різними магнітними системами.

Необхідно відзначити, що з другої половини 50-х рр. до 1978 р. Г. Я. Андреев присвятив багато часу втіленню власних наукових розробок у виробництво. А саме, разом із колективом своїх учнів він працював над удосконаленням технологічного процесу складання-розбирання з'єднань із натягом. Учений знаходив нові як способи, так і обладнання, за допомогою чого можна покращити якість та міцність з'єднань. Заслугує на увагу той факт, що індукційне устаткування, яке було спроектоване та розроблене колективом лабораторії автоматизації технологічних процесів під

керівництвом Г. Я. Андреева, починаючи з 1957 р. захищено авторськими свідоцтвами на винахід [12-15]. Так, на основі С-подібного осердя розроблено універсальний нагрівальний пристрій тороїдального типу. Цю установку спроектовано з метою зростання швидкості нагріву та зменшення розсіювання магнітних полів. Така конструкція індукційного пристрою дозволила здійснювати нагрів деталей різних типорозмірів і конфігурацій: муфт, шестірень, шківів, роторів, дисків, барабанів, підшипників, а також окремих посадкових місць корпусів, поворотних столів тощо. Водночас було забезпечено високу швидкість нагріву за високого коефіцієнта потужності. Такого типу установку з індукційним пристроєм впроваджено на Ташкентському заводі підйомно-транспортного обладнання «Підйомник». Застосування подібних установок для індукційного нагріву деталей під складання дозволило відмовитися від пресового складання та малоефективних способів нагріву. Нова технологія складання дозволила усунути деформацію деталей через перекося, підвищила надійність, довговічність і безпеку експлуатації машин та механізмів, полегшила та оздоровила умови праці персоналу [16].

У своєму науковому пошуку Г. Я. Андреев не зупинявся на досягнутому. Тому, вчений використав С-подібну індукційну систему для нагріву інших складних деталей. Поєднання двох і більше С-подібних магнітних систем дозволило створювати трифазні пристрої для нагріву великогабаритних деталей із вагою до 300 кг широкого діапазону застосування: великих зубчастих коліс, маховиків, ексцентриків, шатунів, великих підшипників, коліс для залізничного транспорту, поршнів суднових двигунів [11 с.166; 17].

Г. Я. Андреев на чолі колективу лабораторії створив комплекс індукційно-теплого обладнання, яке відповідало вимогам виробництва. Індукційні нагрівачі залежно від потужностей виробництва збиральних цехів розроблялися з однофазними та трифазними індукційними пристроями. Учений розробив рекомендації щодо оптимального застосування індукційних пристроїв, з активною потужністю – 15-30 кВт. Цієї потужності вистачало для нагріву деталей вагою до 100 кг в умовах дрібносерійного та масового виробництва. Інші нагрівачі застосовувалися з активною потужністю – 30-50 кВт. При цьому, забезпечувався нагрів деталей вагою до 100 кг в умовах масового виробництва та періодичного режиму нагріву деталей вагою від 100 до 200 кг в умовах дрібносерійного та серійного виробництва. Деталі вагою від 200 до 300 кг нагрівалися в трифазних індукційних нагрівачах, або у нагрівачах, що склалися із двох індуктивних елементів, які вмикалися за схемою Скотта (у відкритий трикутник) із сумарною активною потужністю 30-75 кВт. [10 с.172].

Заслуговує на увагу той факт, що Г.Я. Андреев знаходив технічні рішення для вдосконалення вже наявних технологій. Попри те, що теплове насадження бандажів застосовувалося й раніше, сам процес нагріву на більшості підприємств залишався досить недосконалим. Нагрів бандажів проводився в кільцевому газовому горні або в індукційному нагрівачі, який був недосконалим. Такий нагрів бандажів

локомотивних колісних пар із кільцем кочення 1050 мм у газовому горні та старому індукційному нагрівачі тривав понад 30 хв., за ККД близько 10 %. Нагрів у горні викликав окиснення металу, знеуглецювання поверхонь. Окрім того, досить складно було контролювати температуру нагріву. Для вирішення цієї проблеми під керівництвом Г. Я. Андреева колективом лабораторії АТПМ УЗП створено промислове устаткування для нагріву бандажів колісних пар із посадковим діаметром 480 та зовнішнім 600 мм. На машинобудівному заводі у м. Іст'є (Рязанська обл.) у 1968 р. харківські вчені дослідили процес теплового складання та розбирання бандажів із колісним центром. Як наслідок, була розроблена індукційна установка, яка забезпечувала нагрів бандажів за 5-6 хв та можливість безперешкодно розбирати з'єднання [18].

Розширювалася мережа промислових підприємств, де впроваджувалися нові індукційно-теплові технології. Дослідження Г. Я. Андреева були спрямовані на впровадження індукційного нагріву в суднобудуванні та судноремонтній галузі. Однією з найскладніших деталей у цій галузі були поршні двигунів внутрішнього згорання (ДВЗ). Дослідження нагріву поршнів стало одним із помітних напрямків наукового інтересу вченого. Це обумовлено тим, що поршні тогочасних конструкцій виготовлялися з алюмінієвого сплаву, а пальці – зі сталі. Внаслідок різних коефіцієнтів лінійного розширення неминучим було послаблення нерухомого з'єднання пальця в поршні. Забезпечення достатньої надійності цього з'єднання досягалося збільшенням натягу, а якісний монтаж при цьому здійснювався лише під час нагрівання поршня.

Нагрів поршнів здійснювався зазвичай у масляних ваннах та за допомогою кільцевих нагрівачів із пальниками. Процес нагріву тривав до 30 хв і мав недоліки, які характерні для цих методів. Г. Я. Андреев із колективом лабораторії АТПМ розробили та створили індукційні установки, які здійснювали нагрів поршнів за 2-5 хв. Їх використовували на Новоросійському, Мурманському, Находкінському судноремонтних заводах [18-20]. Розробка цієї установки була захищена авторським свідоцтвом на винахід у 1975 р. [21]. Установки із використанням С-подібної індукційної системи в нагрівальному пристрої впроваджено на Петропавловськ-Камчатському судноремонтному заводі. Індукційні установки у 1977 р. використано для нагріву напівмуфт перед розбиранням. Застосування устаткування забезпечило зростання продуктивності праці на 40 %, скоротило час розбирання, а також усунуло деякі операції механічної обробки [22].

Особливо складними для ремонту були деталі механізмів у суднобудівній та судноремонтній галузях. По-перше, вони мали дуже велику вагу, по-друге – експлуатувалися у важких умовах, під впливом морської води. Саме для розбирання таких з'єднань Г. Я. Андреев та його учні розробили низку індукційно-теплових установок, які запатентовано авторськими свідоцтвами [17;23]. Заслуговує на увагу розроблена вченим індукційна установка комбінованого типу. Цей пристрій використовувався в процесі розбирання великих деталей за габаритами та вагою 1-2 тонни – під час знімання румпеля баллера. Пристрій складався з двох котушок соленоїдного типу –

верхньої та нижньої. Нагрів деталі вагою 1,5 т тривав 30 хв. Увесь процес монтажу устаткування та процес роз'єднання деталей займав 1 год. 30 хв. Це було у 4-6 разів швидше, ніж при використанні старого способу за допомогою газових головок [10, с. 319].

Для знімання деталей зі складною зовнішньою поверхнею (винта, сектора керма та ін.) колективом науковців на чолі з Г. Я. Андрєєвим розроблено нагрівач секційного типу. Устаткування успішно використовувалося під час розбирання вузлів у судноремонтній галузі для знімання великих фланців гребних валів у судових відсіках. Індуктор охоплював фланець уздовж периметра дев'ятьма секціями, які вмикалися до трифазної мережі. Час розбирання одного з'єднання із вагою фланців 100-120 кг складав 3,5-4 хв. Слід підкреслити, що ця установка могла використовуватися як на суші, так і під водою. На секційний нагрівач було отримано авторське свідоцтво у 1973 р. [23].

Г. Я. Андрєєв втілював отримані теоретичні результати досліджень на практиці. У 1972 р. учений зробив заявку на авторське свідоцтво на «спосіб розбирання пресових з'єднань», а у 1974 р. його отримав [24]. Сутність методу полягала в тому, що спочатку з'єднання інтенсивно нагрівали, а потім оходжували зі швидкістю 80-105 г/с. У з'єднанні при нагріванні виникали температурні натяги. При різкому охолодженні деталь, що охоплювала охолоджувалася швидше та створювала додатковий температурний натяг, який поєднувався з натягом при нагріві. У результаті виникала остаточна пластична деформація у охоплювальній деталі. З'єднання досить легко розбиралося. Цей спосіб використано у судноремонтній галузі для вузла подовжувача вала електродвигуна. Подовжувач виготовляли зі сталі – неіржавки марок 1Ч13, 2Ч13 із низьким коефіцієнтом лінійного розширення. За старого способу, розбирання цього вузла призводило до руйнування підшипників вала електродвигуна. Завдяки використанню нового термопластичного методу з'єднання без зусилля розбиралося [10, с. 320].

Складним та актуальним питанням для виробництва залишалося питання нагріву підшипників кочення. Г. Я. Андрєєв вирішив це питання за допомогою індукційного нагріву. Зазвичай, нагрів підшипників здійснювався в електромастильних ваннах або на недосконалих індукційних установках струмами промислової частоти (СПЧ). Нагрів проводився до температури, що не перевищувала 100°C, через те що подальше підвищення температури нагріву призводило до зміни структури і фізико-механичних властивостей підшипникової сталі. Окрім того, це спричиняло погіршення експлуатаційних властивостей підшипника (його довговічності, зносостійкості, міцності та ін.), а також могло стати причиною порушення геометричних розмірів та форми його кілець. Проте, дослідження вчених-попередників показали, що на зміну структури та фізико-механичних властивостей підшипникової сталі впливала не лише температура, але й швидкість нагріву [25]. При цьому, у разі короткочасності нагріву, тобто його високої швидкості, структурні перетворення в сталі не встигали відбуватися.

Г. Я. Андрєєв зробив висновок, що скорочення тривалості нагріву за рахунок збільшення його

швидкості є резервом підвищення температури підшипників при складанні. Цим вимогам повністю відповідав індукційно-тепловий метод складання підшипникових вузлів, урахувавши, що швидкість нагріву підшипників у ваннах не перевищувала 5 град/хв, а в індукційних установках досягала 40-70 град/хв. [10, с. 214].

Учений ґрунтовно вивчив вплив індукційного нагріву на підшипники кочення. Індукційний нагрів підшипників кочення мав певні особливості, зумовлені специфікою їхньої конструкції. Внутрішнім та зовнішнім кільцями підшипника, поміщеного в магнітне поле індуктора, є два замкнені контури. Їхнє нагрівання відбувається незалежно один від одного, тому й кінцева температура може виявитися різною. Для усунення заклинювання шариків під час складання Г. Я. Андрєєв визначив температуру нагріву для внутрішнього та зовнішнього кілець підшипника та допустимий температурний перепад ΔT між його внутрішнім і зовнішнім кільцями. Окрім цього, дослідження показали, що перепад температур ΔT залежав від способу встановлення підшипника і відстані між посадковим діаметром підшипника та контурами полюсного наконечника.

Тобто, для забезпечення відносно рівномірного нагріву внутрішнього і зовнішнього кілець різних за розміром підшипників необхідно, щоб кожному посадковому діаметру підшипника відповідав полюсний наконечник. Звідси за великої номенклатури підшипників, що нагріваються, виникла потреба у відповідній кількості змінних полюсних наконечників. Г. Я. Андрєєв вирішив і це складне завдання. Індукційний нагрів підшипників істотно спрощувався в разі застосування конічних або пірамідальних полюсних наконечників, що дозволило використати один наконечник для нагріву підшипників різних розмірів. На такі винаходи, як «спосіб складання “підшипник кочення – вал”» та індукційний нагрівач для складання підшипників кочення, Г. Я. Андрєєв отримав у 1976 р. авторські свідоцтва [26].

Застосування швидкісного індукційного нагріву підшипників кочення забезпечило з'єднання деталей без докладання поздовжнього складального зусилля практично для всіх нерухомих посадок і типорозмірів підшипників. Висока швидкість нагріву підвищила продуктивність праці, а також знизила трудомісткість складання та витрати споживаної енергії.

Спостерігалася активна співпраця Г. Я. Андрєєва та колективу лабораторії АТІМ для Камбарського машинобудівного заводу. Неодноразово починаючи з 1970 р. велися дослідження в галузі залізничного транспорту. Для цього заводу розроблено та впроваджено багато одиниць індукційно-теплого устаткування для складально-розбиральних робіт [27, 28]. Так, у 1970 р. проводилися дослідження процесів складання з'єднань осьового редуктора і сталевого центра тепловозів ТУ-5 і ТУ-5Е. У результаті досліджень в осьовому редукторі тепловоза з'єднання “шестірна-вал” і “фланець-вал” були переведені зі шліцьових з'єднань на теплові із застосуванням індукційного нагріву. Це значно спростило технологію виготовлення та складання редуктора, а також збільшило його довговічність. Пресова посадка сталевих

вого центра на вісь була замінена також на теплову із застосуванням індукційного нагріву, що підвищило міцність сполучення та покращило умови складання. Науковці розробили новий тип редуктора із тепловими посадками шестірень і фланців замість шліцьових. Зокрема, створили універсальну індукційну установку для нагріву деталей під складання та опрацювали технологію теплового складання [29].

Робота із дослідження та впровадження індукційних установок для складання та розбирання в галузі залізничного транспорту проводилася на Гайворонському [30], Ізюмському тепловозоремонтних заводах [31], Великолуцькому [32], Даугавпілському [33], Львівському локомотиворемонтних заводах [34] та на багатьох інших підприємствах [35-37].

Проблема контролю температури була вирішена за допомогою пристрою, який розробили та створили Г. Я. Андреев і його учні в 1975 р. Цей пристрій був призначений для більш точного вимірювання температури циліндричних та плоских поверхонь [38]. Учені використали магнітне поле індуктора для кріплення його на деталі. Завдяки магнітним силовим лініям прилад тримався на поверхні, що нагрівалася.

Це дозволило контролювати температуру важливих деталей практично будь-яких форм та розмірів.

За свою наукову діяльність із 1950 р. до 1978 р. Г. Я. Андреев отримав 40 авторських свідоцтв на винахід. Г. Я. Андреев фактично створив новий, інноваційний напрям – індукційно-теплове складання-розбирання з'єднань із натягом. Учений та колектив його учнів розробили для індукційного нагріву деталей під складання установки, які працювали на струмах промислової частоти (СПЧ). Це спростило їхню конструкцію, не потребувало дорогого високочастотного устаткування, дозволило монтувати установки безпосередньо на робочій позиції складання і до того ж, не вимагало підготовки персоналу високої кваліфікації.

Г. Я. Андреев ставив перед собою та колективом лабораторії АТІМ надскладні завдання та вирішував їх. Створені універсальні індукційні установки впроваджено в машинобудівній, судноремонтній, суднобудівній, вагоноремонтній, вагонобудівній галузях. Застосування індукційного нагріву з метою теплового складання і розбирання з'єднань із натягом Г. Я. Андреевим відкривало широкі перспективи для вдосконалення технології машинобудування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюх С. Ф. История Украинской инженерно-педагогической академии / Станислав Федорович Артюх. – Х. : Прапор, 2007. – 352 с.
2. Георгий Яковлевич Андреев (к 100-летию со дня рождения) : библиографический указатель / [сост. Артюх С. Ф., Еремина Е. И., Онуфриева Е. Н., Рыбальченко Е. Н. ; науч. ред. Николаенко Н. Н.]. – Х. : УИПА, 2010. – 72 с. – (Ученые УИПА – юбиляры).
3. Георгий Яковлевич Андреев (к 100-летию со дня рождения) : библиографический указатель / [сост. Резниченко Н. К., Малицкий И. Ф., Белостоцкий В. А.]. – Х. : УИПА, 2010. – 56 с.
4. Вологдин В. П. Поверхностная индукционная закалка / В. П. Вологдин. – М. : Оборонгиз, 1947. – 281 с.
5. Бабат Г. И. Индукционный нагрев металлов и его промышленное применение / Г. И. Бабат. – М. ; Л. : Энергия, 1965. – 552 с.
6. Лозинский М. Г. Промышленное применение индукционного нагрева / М. Г. Лозинский. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 471 с.
7. Родигин Н. М. Индукционный нагрев стальных изделий / Н. М. Родигин. – Свердловск: Металлургиздат, 1950. – 246 с.
8. Фогель А. А. Промышленное применение токов высокой частоты [Текст] / А. А. Фогель. – 3-е изд., испр. и доп. – М. ; Л. : Машиностроение, Ленинградское отделение, 1965. – 78 с., 1 л. портр. : ил. ; 20 см. – (Библиотечка высокочастотника-термиста. Вып. 1).
9. Слухоцкий А. Е. Индукторы для индукционного нагрева / А. Е. Слухоцкий, С. Е. Рыскин. – Л. : Энергия, 1954. – 315 с.
10. Андреев Г. Я. Тепловая сборка в машиностроении / Г. Я. Андреев. – Х. : УИПА, 2011. – 350 с.
11. Андреев Г. Я. Тепловая сборка колесных пар / Г. Я. Андреев. – Х. : Изд-во Харьк. гос. ун-та, 1965. – 228 с.
12. А. с. 119782 СССР, МПК6 В 23 Р 19/02. Способ распрессовки осей из втулок / Г. Я. Андреев, Н. П. Давиденко, И. Ф. Малицкий (СССР). – № 614976 ; заявл. 26.12.58 ; опубл. 01.01.59, Бюл. № 9. – 2 с.
13. А. с. 200045 СССР, МПК6 Н 05 В 6/10. Индукционное устройство для нагрева деталей при сборке / Г. Я. Андреев, И. П. Сероштанов, Б. М. Арпентьев [и др.] (СССР) ; Укр. заоч. политехн. ин-т. – № 1090320/25-27 ; заявл. 11.07.66 ; опубл. 13.10.72, Бюл. № 30. – 3 с.
14. А. с. 225006 СССР, МПК6 В 23 Р. Станок для сборки узлов из крупногабаритных деталей / Г. Я. Андреев, Н. М. Лактионов, Б. М. Арпентьев, В. И. Кушаков (СССР) ; Укр. заоч. политехн. ин-т. – № 1128972/25-27 ; заявл. 26.01.1967 ; опубл. 12.08.1968, Бюл. № 26. – 2 с.
15. А. с. 248101 СССР, МПК6 Н 05 В 6/40. Индуктор для нагрева деталей при сборке или разборке / Г. Я. Андреев, И. П. Сероштанов, В. И. Кушаков [и др.] (СССР) ; Укр. заоч. политехн. ин-т. – № 1235226/25-27 ; заявл. 23.04.68 ; опубл. 10.07.69, Бюл. № 23. – 2 с.
16. Разработка, исследование и внедрение оборудования для нагрева ТПЧ под сборку деталей кранов и конвейеров : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 76-127. – Х., 1976. – 83 с.
17. А. с. 311426 СССР, МПК6 Н 05 В 6/36. Индукционное устройство для нагрева деталей при сборке / Г. Я. Андреев, И. П. Сероштанов, А. И. Куров [и др.] (СССР) ; Укр. заоч. политехн. ин-т. – № 1310473/25-27 ; заявл. 03.03.69 ; опубл. 09.08.71, Бюл. № 24. – 3 с.
18. Исследование процессов индукционно-тепловой метода разборки некоторых соединений судовых механизмов и внедрение его в производство : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 67-31. – Х., 1967. – 49 с.
19. Исследование и внедрение индукционно-тепловой сборки узлов «поршень – палец» судовых двигателей и малых шестерен с валом : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 70-56. – Х., 1970. – 147 с.
20. Исследование процессов индукционной разборки и сборки и узлов механизмов нефтеналивных судов. Создание и внедрение нагревательного оборудования в производство : отчет о НИР (ч. 1 – 3) / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 68-102. – Х., 1968. – 480 с.
21. А. с. 488371 СССР, МПК6 Н 05 В 5/18. Индукционный нагреватель / Г. Я. Андреев, Н. М. Лактионов, А. Н. Морозов (СССР) ; Укр. заоч. политехн. ин-т. – № 1852995/24-7 ; заявл. 06.12.72 ; опубл. 15.10.75, Бюл. № 38. – 3 с.
22. А. с. 469755 СССР, МПК6 С 21 В 1/12. Индукционная установка для нагрева деталей / Г. Я. Андреев, Н. М.

- Лактионов, А. Н. Морозов (СССР) ; Укр. заоч. политехн. ин-т. – № 1777311/22-2 ; заявл. 24.04.72 ; опубл. 05.05.72, Бюл. № 17. – 2 с.
23. А. с. 359198 СССР, МПК6 В 63 Н 1/14. Устройство для съема и насадки гребного винта / Г. Я. Андреев, В. А. Белостоцкий, И. П. Сероштанов, А. И. Куров (СССР) ; Укр. заоч. политехн. ин-т. – № 1678601/27-11 ; заявл. 8.07.71 ; опубл. 21.11.72, Бюл. № 35. – 3 с.
 24. А. с. 453276 СССР, МПК6 В 23 Р 11/02. Способ разборки прессовых соединений / Г. Я. Андреев, Н. М. Лактионов, А. Н. Морозов (СССР) ; Укр. заоч. политехн. ин-т. – № 1852989/25-27 ; заявл. 06.12.72 ; опубл. 15.12.74, Бюл. № 46. – 2 с.
 25. Петросян Г. П. Индукционный нагрев подшипников / Г. П. Петросян // Вестник электропромышленности. – 1953. – № 3. – С. 24–26.
 26. А. с. 532705 СССР, МПК6 Р 16 С 43/04. Способ сборки соединений «подшипник качения – вал» / Г. Я. Андреев, В. И. Кушаков, И. Е. Черникова (СССР) ; Укр. заоч. политехн. ин-т. – № 1887141/27 ; заявл. 01.03.73 ; опубл. 25.10.76, Бюл. № 39. – 2 с.
 27. Исследование процессов сборки соединений осевого редуктора и стального центра тепловозов ТУ-5 и ТУ-5Э; исследование и изготовление индуктора : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 70-36. – Х., 1970. – 106 с.
 28. Внедрение индукторов к установкам расформирования шестерни и колеса с осью колесных пар тепловозов : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 72-26. – Х., 1972. – 10 с.
 29. Исследование прочности тепловых сопряжений реверс-редуктора; разработка и внедрение технологии тепловой сборки нагревательного оборудования : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 76-78. – Х., 1976. – 87 с.
 30. Исследование и разработка установок для сборки и разборки колесных пар дизельпоездов и тепловозов : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 75-25. – Х., 1975. – 91 с.
 31. Исследование, разработка и внедрение установки нагрева зубчатых колес тепловозов под сборку : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 77-96. – Х., 1977. – 85 с.
 32. Исследование, разработка и внедрение индукционно-нагревательного оборудования для сборки и разборки собранной ведомой шестерни оси трамвая : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 78-82. – Х., 1978. – 79 с.
 33. Исследование, разработка и изготовление установки для нагрева бандажей колесных пар под посадку. Полуавтомат нагрева под сборку и разборку бандажей : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 77-80. – Х., 1977. – 64 с.
 34. Исследование и разработка индукционных нагревателей для формирования узкоколежных колесных пар : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 74-140. – Х., 1974. – 59 с.
 35. Исследование, разработка и внедрение агрегата для индукционно-тепловой сборки роторов электродвигателей 4А071 : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 71-152. – Х., 1971. – 62 с.
 36. Разработка и исследование метода неразрушающего контроля тепловых сопряжений с натягом : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 72-36. – Х., 1972. – 48 с.
 37. Исследование индукционного нагрева и сборки соединений с охватывающими деталями типа шкив и колесо мостовых кранов; создание и внедрение нагревательного оборудования : отчет о НИР / рук. Г. Я. Андреев ; Укр. заоч. политехн. ин-т ; архив лаборатории «Термосборка», дело 73-127. – Х., 1973. – 75 с.
 38. А. с. 513271 СССР, МПК6 О 01 К 7/02. Устройство для измерения температуры поверхности / Г. Я. Андреев, А. Б. Толочков, Ю. М. Добровский [и др.] (СССР) ; Укр. заоч. политехн. ин-т. – № 2093373/28-10 ; заявл. 03.01.75 ; опубл. 05.06.76, Бюл. № 1. – 2 с.

REFERENCES

1. Artiukh S. F. The History of Ukrainian Engineering Pedagogics Academy / Stanislav Fedorovych Artiukh. – Kh. : Prapor, 2007. – 352 p.
2. Georgiy Yakovlevich Andreev (on the occasion of centenary of the birth) : bibliographical index / [compiled by Artiukh S. F., Eremina E. I., Onufrieva E. N., Rybalchenko E. N. ; science editor Nikolaenko N. N.]. – Kh. : UIPA (Ukrainian Engineering Pedagogics Academy), 2010. – 72 p. – (The UIPA scientists celebrating a jubilee).
3. Georgiy Yakovlevich Andreev (on the occasion of centenary of the birth) : bibliographical index / [compiled by Reznichenko N. K., Malitskiy I. F., Belostotskiy V. A.]. – Kh. : UIPA (Ukrainian Engineering Pedagogics Academy), 2010. – 56 p.
4. Vologdin V. P. Surface Induction Hardening / V. P. Vologdin. – M. : Oborongiz, 1947. – 281 p.
5. Babat G. I. Induction Heating of the Metals and Its Industrial Application / G. I. Babat. – M. ; L. : Energiya, 1965. – 552 p.
6. Lozinskiy M. G. Industrial Application of Induction Heating / M. G. Lozinskiy. – M. : Izd-vo AN SSSR, 1958. – 471 p.
7. Rodigin N. M. Induction Heating of Steel Articles / N. M. Rodigin. – Sverdlovsk : Metallurgizdat, 1950. – 246 p.
8. Fogel A. A. Industrial Application of High-Frequency Currents [Text] / A. A. Fogel. – 3rd edition, revised and corrected. – M. ; L. : Mashinostroyeniye, Leningradskoye otdeleniye, 1965. – 78 p., 1 sheet portrait : illustrated ; 20 cm. – (The library of high-frequency heat-treater. Issue 1).
9. Slukhotskiy A. E. Inductors for Induction Heating / A. E. Slukhotskiy, S. E. Ryskin. – L. : Energiya, 1954. – 315 p.
10. Andreev G. Ya. Thermal Assembly in Machine-Building / G. Ya. Andreev. – Kh. : UIPA, 2011. – 350 p.
11. Andreev G. Ya. Thermal Assembly of Wheel Pairs / G. Ya. Andreev. – Kh. : Izd-vo Khark. gos. un-ta, 1965. – 228 p.
12. Author's Certificate 119782 USSR, МПК6 В 23 Р 19/02. The Method of Pressing-Out Sleeve Shafts / G. Ya. Andreev, N. P. Davidenko, I. F. Malitskiy (USSR). – No. 614976 ; declared 26.12.58 ; published 01.01.59, Bulletin No. 9. – 2 p.
13. Author's Certificate 200045 USSR, МПК6 Н 05 В 6/10. Inductive Device for Heating Details when Assembling / G. Ya. Andreev, I. P. Seroshtanov, B. M. Arpenteyev [et al.] (USSR) ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute. – No. 1090320/25-27 ; declared 11.07.66 ; published 13.10.72, Bulletin No. 30. – 3 p.
14. Author's Certificate 225006 USSR, МПК6 В 23 Р. Assembly Jig for Large Machine Parts / G. Ya. Andreev, N. M. Laktionov, B. M. Arpenteyev, V. I. Kushakov (USSR) ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute. – No. 1128972/25-27 ; declared 26.01.1967 ; published 12.08.1968, Bulletin No. 26. – 2 p.
15. Author's Certificate 248101 USSR, МПК6 Н 05 В 6/40. Inductor for Heating the Details when Assembling or Disassembling / G. Ya. Andreev, I. P. Seroshtanov, V. I. Kushakov [et al.] (USSR) ; Ukrainian Correspondence

- Polytechnic Institute. – No. 1235226/25-27 ; declared 23.04.68 ; published 10.07.69, Bulletin No. 23. – 2 p.
16. Development, Research and Application of the Equipment for Heating Cranes' and Conveyers' Details for Assembly by Means of Alternating Frequency Currents : research report / research director G. Ya. Andreev; Ukrainian Engineering Pedagogics Academy ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 76-127.– Kh., 1976. – 83 p.
 17. Author's Certificate 311426 USSR, MPK6 H 05 B 6/36. Inductive Device for Heating Details when Assembling / G. Ya. Andreev, I. P. Seroshtanov, A. I. Kurov [et al.] (USSR) ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute. – No. 1310473/25-27 ; declared 03.03.69 ; published 09.08.71, Bulletin No. 24. – 3 p.
 18. The Research of the Processes of Induction and Thermal Method of Disassembly of Some Seaborne Machinery Connections and Its Industrial Application : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 67-31. – Kh., 1967. – 49 p.
 19. Research and Application of Induction and Thermal Assembly of 'Piston – Pin' Joints of Marine Engines and Small Stem Gears : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 70-56. – Kh., 1970. – 147 p.
 20. Research of the Processes of Induction Assembly and Disassembly and Machine Components of Oil-Tankers. Development and Industrial Application of Heating Equipment : research report (parts 1 – 3) / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 68-102. – Kh., 1968. – 480 p.
 21. Author's Certificate 488371 USSR, MPK6 H 05 B 5/18. Induction Heater / G. Ya. Andreev, N. M. Laktionov, A. N. Morozov (USSR) ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute. – No. 1852995/24-7 ; declared 06.12.72 ; published 15.10.75, Bulletin No. 38. – 3 p.
 22. Author's Certificate 469755 USSR, MPK6 C 21 B 1/12. Induction Device for Details Heating / G. Ya. Andreev, N. M. Laktionov, A. N. Morozov (USSR) ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute. – No. 1777311/22-2 ; declared 24.04.72 ; published 05.05.72, Bulletin No. 17. – 2 p.
 23. Author's Certificate 359198 USSR, MPK6 B 63 H 1/14. Device for Propeller Dismantling and Shrouding / G. Ya. Andreev, V. A. Belostotskiy, I. P. Seroshtanov, A. I. Kurov (USSR) ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute. – No. 1678601/27-11 ; declared 8.07.71 ; published 21.11.72, Bulletin No. 35. – 3 p.
 24. Author's Certificate 453276 USSR, MPK6 B 23 P 11/02. The Method of Compression Joints Disassembly / G. Ya. Andreev, N. M. Laktionov, A. N. Morozov (USSR) ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute. – No. 1852989/25-27 ; declared 06.12.72 ; published 15.12.74, Bulletin No. 46. – 2 p.
 25. Petrosyan G. P. Bearings Induction Heating / G. P. Petrosyan // Electrotechnical Industry Bulletin. – 1953. – No. 3. – P. 24–26.
 26. Author's Certificate 532705 USSR, MPK6 P 16 C 43/04. Joints Assembly Method 'Antifriction Bearing – Shaft' / G. Ya. Andreev, V. I. Kushakov, I. E. Chernikova (USSR) ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute. – No. 1887141/27 ; declared 01.03.73 ; published 25.10.76, Bulletin No. 39. – 2 p.
 27. The Study of the Processes of Assembling the Joints of Axial Gear and Steel Centre of TU-5 and TU-5E Locomotives; Investigating and Producing the Inductor : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 70-36. – Kh., 1970. – 106 p.
 28. Implementing the Inductors to the Systems of Disassembling Gear and Shaft Wheel of Locomotives Wheel Pairs : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 72-26.– Kh., 1972. – 10 p.
 29. The Study of the Strength of Thermal Conjugation of Reverse Gear; Developing and Implementing the Technology of Thermal Assembly of Heating Equipment : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 76-78. – Kh., 1976. – 87 p.
 30. Research and Development of the Devices for Assembling and Disassembling the Wheel Pairs of Diesel Trains and Locomotives : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 75-25. – Kh., 1975. – 91 p.
 31. Research, Development and Implementation of Heating Device for Assembling Gear Wheels of Locomotives : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 77-96. – Kh., 1977. – 85 p.
 32. Research, Development and Implementation of Induction and Heating Equipment for Assembling and Disassembling the Assembled Idle Gear of Tram Axis : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Engineering Pedagogics Academy ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 78-82. – Kh., 1978. – 79 p.
 33. Investigating, Developing and Producing the Device for Heating the Bindings of Fitting Wheel Pairs. Semiautomatic Heating Device for Bindings Assembly and Disassembly : research report / research director Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 77-80. – Kh., 1977. – 64 p.
 34. Research and Development of Induction Heating Device for Narrow-Gauge Wheel Pairs Formation : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 74-140. – Kh., 1974. – 59 p.
 35. Research, Development and Implementation of the Unit for Induction and Thermal Assembly of Motor Spindles 4A071 : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 71-152. – Kh., 1971. – 62 p.
 36. Development and Research of the Method of Nondestructive Inspection of Thermal Transitions with Tension : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 72-36. – Kh., 1972. – 48 p.
 37. The Study of Induction Heating and Assembly of the Joints with Female Parts like a Belt Pulley and a Wheel of Travelling Bridges; Development and Implementation of Heating Equipment : research report / research director G. Ya. Andreev ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute ; the archive of the laboratory 'Thermal Assembly', records 73-127. – Kh., 1973. – 75 p.
 38. Author's Certificate 513271 USSR, MPK6 O 01 K 7/02. The Surface Temperature Measuring Device / G. Ya. Andreev, A. B. Toloknov, Yu. M. Dobrovenskiy [et al.] (USSR) ; Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute. – No. 2093373/28-10 ; declared 03.01.75 ; published 05.06.76, Bulletin No. 1. – 2 p.

Professor H. Andreev is a prominent inventor

Shelkunova N.

Abstract. The article studies the innovative ideas of the professor, the honorary figure of Ukrainian higher education, the rector of the Ukrainian Correspondence Polytechnic Institute (1964-1978) H. Andreev. His contribution in the sphere of the induction and thermal assembly/disassembly of the joints with secured tension has been revealed. It has been proved that H. Andreev created a new innovative direction – the induction and thermal assembly/disassembly of the joints with secured tension, as well as a range of universal heating equipment used in machine-building, shipbuilding, shiprepairing, carriage-building and railway-car repairing industries.

Keywords: science, Professor H. Andreev, inventor, induction heating, heating equipment, industrial enterprises, magnetic systems, invention certificates.

Профессор Г. Я. Андреев – выдающийся изобретатель

Н. Л. Шелкунова

Аннотация. В статье рассмотрены новаторские идеи профессора, заслуженного работника высшей школы Украины, ректора Украинского заочного политехнического института (1964-1978 гг.) Г. Я. Андреева. Раскрыт его вклад в области индукционно-тепловой сборки-разборки соединений с натягом. Доказано, что Г. Я. Андреев создал новое, инновационное направление – индукционно-тепловую сборку-разборку соединений с натягом, а также ряд универсального нагревательного оборудования, которое использовалось в машиностроительной, судостроительной, судоремонтной, вагоностроительной и вагоноремонтной отраслях.

Ключевые слова: наука, профессор Г. Я. Андреев, изобретатель, индукционный нагрев, нагревательное оборудование, промышленные предприятия, магнитные системы, авторские свидетельства.

Джерелознавчий дискурс біографічних студій М. О. Домонтовича (1830-1902 рр.)

В. В. Швець

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
Corresponding author. E-mail: shvec_vova_1990@ukr.net

Paper received 01.06.2016; Accepted for publication 15.06.2016.

Анотація. У статті проведено джерелознавчий аналіз біографії генерала М. О. Домонтовича. На основі залучених фондів Російського державного військово-історичного архіву авторові вдалося критично осмислити адміністративний та науковий доробок генерала. Зокрема цікавими є документи щодо діяльності М. О. Домонтовича з організації цивільного управління в Болгарії. Широку інформаційну насиченість містять матеріали роботи військово-історичної комісії з опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр., яку певний час очолював генерал Домонтович. Коротко проаналізовано науковий доробок генерала та матеріали періодичних видань другої половини XIX ст. Окрему увагу автор приділив особовим джерелам, основу яких становлять мемуари, щоденники, спогади, приватна переписка. Все це у комплексі дає змогу глибше уявити внутрішній світ М. О. Домонтовича зокрема, та максимально зануритися в історичну епоху другої половини XIX ст. в Російській імперії в цілому. Автор приходять до закономірних висновків, що виявлений масив джерельних матеріалів є достатнім для об'єктивної оцінки особистості М. О. Домонтовича, як адміністратора та науковця.

Ключові слова: М. О. Домонтович, біографія, джерельна база, аналіз, цивільне управління в Болгарії, російсько-турецька війна 1877-1878 рр., військово-історична комісія.

У кінці XX ст. біографічні дослідження пережили справжнє відродження в гуманітарних науках, причому не тільки історії – те ж саме можна сказати, наприклад, про літературознавство.

Біографія здатна зацікавити значно ширше коло читачів, ніж джерелознавча робота, присвячена, скажімо, порівняльному аналізу древніх літописів. Надзвичайний інтерес до біографії істориків пов'язаний, в першу чергу, з новими можливостями цього жанру, які відкрилися завдяки антропологічному повороту в гуманітарних науках. Багато істориків мають надію за допомогою біографічних досліджень охопити індивідуальне в історії, людський вимір, який зникає і “дифузує” в зміні соціальних формацій, епох і парадигм.

Антропологічний поворот, який повернув біографічним дослідженням наукову легітимність, показав, що життя навіть простих, невідомих людей теж може бути предметом серйозного історичного дослідження і може принести значний масив знань в історичну науку. Завдяки ньому в кінці XX ст. історики отримали методологічний інструментарій для написання біографії як наукового дослідження. У них з'явилася надія виділити індивідуальне, людське в історії.

Біоісторіографія являє собою біографічний метод у вивченні історії, історії науки. Причина поширення цього терміну пов'язана з загальною антропологізацією, тобто пануванням антропоцентризму в свідомості істориків 80–90-х рр. XX ст. Біографічний жанр був не таким популярним за радянських часів, він набув популярності саме в цей період [1]. Нового переосмислення заслуговує і біографія генерала М. О. Домонтовича. Ця непересічна особистість зробила свій внесок в історичне майбутнє, показавши на власному прикладі дисциплінованості та працелюбства риси характеру, які притаманні справжньому військовому діячеві початку XX ст. На жаль, до недавнього часу біографія М. О. Домонтовича залишалася поза увагою історичної спільноти. Актуальність нашого дослідження і зумовлена цими обставинами.

Історіографія проблеми достатньо обмежена. Наявні лише окремі розвідки, присвячені постаті генерала. Маємо всі підстави констатувати, що це переважно

матеріали енциклопедій [2], довідкових видань [3], а також краєзнавчі студії [4]. Натомість джерельна база широко репрезентує життя і діяльність М. О. Домонтовича на різних етапах його життя. Тому метою нашої розвідки є аналіз цих архівних матеріалів.

Джерельна база обраної теми складатиметься зі значного масиву писемних матеріалів, пошук, систематизація і опрацювання яких забезпечили реалізацію дослідницької стратегії автора і надійність аргументації пропонуваного положень і висновків. Класифікація зібраних джерельних матеріалів з теми дає підстави виокремити такі групи: 1) документи щодо діяльності М. О. Домонтовича з організації цивільного управління в Болгарії; 2) матеріали роботи військово-історичної комісії з опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр.; 3) праці М. О. Домонтовича; 4) матеріали періодичних видань другої половини XIX ст.; 5) особові джерела, зокрема, мемуари, щоденники, спогади, приватна переписка.

Документи щодо діяльності М. О. Домонтовича з організації цивільного управління в Болгарії.

Евристично-пошукова робота у фондах Російського державного військово-історичного архіву (далі – РДВІА) допомогла виявити окремий фонд (ф. 430) «Болгарія», у колекції якого зберігаються матеріали до складання звіту й історії окупації Болгарії російськими військами, зокрема й щодо цивільного управління в регіоні [5]. Вони становлять інтерес для досліджуваної проблеми, оскільки М. О. Домонтович був начальником канцелярії завідувача цивільною частиною при головнокомандувачі Дунайською армією з 1876 р., і протягом кількох років плідно працював над організацією управління в Болгарському князівстві. Нами виявлено значну переписку державного комісара в Болгарії О. М. Дондукова-Корсакова з військовим міністром Д. О. Мілютіним та іншими особами щодо адміністративної діяльності в регіоні [6]. Також опрацьовано матеріали справи губернатора В. О. Черкаського за період його діяльності з цивільного управління Болгарією, зокрема підготовлену М. О. Домонтовичем записку про стан цивільного управління на час укладення миру 19 лютого 1878 р. [7].

Результативними для з'ясування обставин і напрямів роботи генерала М. О. Домонтовича на посаді начальника канцелярії російського державного комісара в Болгарії стали виявлені серед матеріалів фонду 430 «Болгарія» у РДВІА його власноручні записки, зроблені вже після повернення до Санкт-Петербургу протягом 1880-1888 р. [8]. Опрацювання цих документів допомагає реконструювати основний зміст діяльності цивільного управління під час окупації Болгарії російським урядом.

Матеріали роботи військово-історичної комісії з опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр.

Евристична робота з пошуку і систематизації документів з діяльності військово-історичної комісії з опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр. допомогла виявити у РДВІА окремий фонд 485 «Російсько-турецької війни 1877-1878 рр.», у якому серед решти документів колекції містяться матеріали щодо утворення при Військово-вченому комітеті військово-історичної комісії з опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр. У колекції документів представлено доповідну записку начальника Головного штабу від 21 березня 1879 р. імператору Олександрові II щодо організації військово-історичної комісії з опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр. при Військово-вченому комітеті Головного штабу [9]. Серед документів щодо діяльності комісії протягом 1879-1904 рр. виявлено і проаналізовано зміст каталогу справ архіву військово-історичної комісії зі складання історії російсько-турецької війни 1877-1878 рр., а також журнал засідань комісії [10; 11]. Досить цікавими та інформативними для з'ясування ходу і напрямків редакторської роботи комісії стали зауваження військового міністра генерала О. М. Куропаткіна до V і VIII розділів 3-го тому «Опису російсько-турецької війни» [12]; доповідна записка голови Комісії військово-вченому міністрові щодо роботи комісії зі складання змісту 4-х томів збірника «Опису російсько-турецької війни» [13]. Серед опрацьованих матеріалів роботи комісії увагу привертають: листування щодо підготовки до видання трудів комісії, журнал вихідної документації комісії, а також численні документи, зібрані комісією. Чималий пласт документів комісії репрезентований перепискою зі співробітниками військово-історичної комісії щодо напрямів роботи зі збору матеріалів і складання статей до «Опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр.», а також листуванням із канцелярією Військового міністерства і колишнім головою військово-історичної комісії генерал-лейтенантом М. О. Домонтовичем щодо доставки йому і військово-вченому міністрові «Опису російсько-турецької війни» для остаточної редакції перед здачею в друкарню [14; 15].

Серед матеріалів роботи військово-історичної комісії при Військово-вченому комітеті вдалося віднайти документи, які безпосередньо розкривають обставини головування генерала М. О. Домонтовича у цій військово-науковій інституції. Серед них відзначимо, переписку з канцелярією начальника Головного штабу Військового міністерства й канцелярією Військово-вченого комітету щодо призначення генерал-майора М. О. Домонтовича головою військово-історичної комісії [16]; нотатки генерала Домонтовича щодо збору

матеріалів і вивчення війни [17].

Військово-історична комісія по суті монополізувала видання документів щодо російсько-турецької війни [18; 19]. Досить високий професійний рівень її пошуково-редакційної роботи гарантували як відомча підпорядкованість Головному штабу російської армії, так і залучення до участі в діяльності комісії авторитетних військових фахівців: М. О. Домонтовича, К. М. Войде, П. Д. Паренсова та ін. Підсумком її роботи стало видання значної кількості друкованих збірників.

Насамперед відзначимо фундаментальне дослідження військово-історичної комісії Головного управління генерального штабу російської армії щодо опису матеріалів російсько-турецької війни 1877-1878 рр. [20]. Підготовлене видання вийшло друком на початку XX ст. у дев'яти томах, що являють собою 16 книжок великого формату. Загалом у джерелознавчому аспекті опубліковані протягом 1898-1911 рр. збірники матеріалів з історії російсько-турецької війни 1877-1878 рр. на Балканському півострові є одним з найбільших військово-історичних документальних видань імперської доби [21]. Цінність опублікованих матеріалів для дослідників донині не втратила актуальності. Водночас використання цих документів потребує уважного аналізу і критичного до них відношення.

Особливу увагу в контексті дослідження теми звернуто на опубліковані збірники документів, визнаних військовим відомством Російської імперії «такими, що не підлягали оголошенню», відповідно виданих обмеженим тиражем зі спеціальним грифом [22]. Документи, представлені у збірниках, стосуються важливих аспектів російсько-турецької війни 1877-1878 рр., зокрема, стратегічних і тактичних цілей війни з боку політичної і військової верхівки Російської імперії. Варто відзначити, що редактором перших двох таких випусків був генерал М. О. Домонтович [23; 24].

Серед матеріалів особистого фонду М. О. Домонтовича (ф. 242) у РДВІА містяться підготовлені ним нариси щодо окремих обставин російсько-турецької війни 1877-1878 рр. [25; 26]. Нами також виявлено підготовлену М. О. Домонтовичем передмову до «Опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр. на Балканському півострові» [27]. Опрацювання цих документів допомогло зрозуміти характер науково-аналітичної роботи військового історика, генерала М. О. Домонтовича, певним чином зануритися до його творчої лабораторії, виявити документальне підтвердження копійної редакторської роботи голови військово-історичної комісії Головного штабу російської армії.

Збірники матеріалів з історії російсько-турецької війни 1877-1878 рр. на Балканському півострові не втратили своєї значущості для сучасних дослідників, і становлять ґрунтовну джерелознавчу базу для підготовки дійсно наукової історії цього воєнного конфлікту. У контексті розроблення предмету дослідження ці опубліковані документальні матеріали допомагають з'ясувати обставини, які супроводжували редакційну роботу військово-історичної комісії, чинники, що сприяли / заважали її діяльності, позиції членів комісії, зокрема М. О. Домонтовича, щодо важливості публікації тих чи інших документів, ступінь відомчого впливу на роботу комісії, зокрема Військового міністерства та Міністерство закордонних справ

Російської імперії. Водночас робота з цією групою джерел потребувала використання методик внутрішньої і зовнішньої критики документів, напрацювань перехресного аналізу поданих матеріалів.

Праці М. О. Домонтовича.

Першою роботою, яка виявила значний науковий потенціал М. О. Домонтовича, є опис Чернігівської губернії, підготовлений у межах загальнодержавного проекту збирання матеріалів для географії і статистики Росії, покладених на офіцерів Генерального штабу [28]. Підполковник М. О. Домонтович виконував визначену програму обстеження Чернігівської губернії протягом 1861-1863 рр. Чимало обставин, які він визначив у передмові до видання, заважали винятково критичному підходу до відбору статистичних даних для підготовки дослідження у вкрай обмежені строки.

Провідне місце в творчому доробку військового історика М. О. Домонтовича посідають роботи, пов'язані з осмисленням історії російсько-турецької війни 1877-1878 рр. Нами опрацьовано «Огляд російсько-турецької війни 1877-1878 рр. на Балканському півострові» [29], а також підготовлені М. О. Домонтовичем передмови до окремих томів опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр. на Балканському півострові та спеціальні додатки до них, які вийшли друком на межі XIX-XX ст. [23].

Матеріали періодичних видань другої половини XIX ст.

Окрему групу джерел з досліджуваної теми становлять матеріали періодичних видань. Для осмислення хроніки суспільних подій опрацьовували часописи і газети суспільно-політичного спрямування: «Вісник Європи», «Голос», «Громадянин», «Дело», «Кругозір», «Московські відомості», «Нива», «Російська старина», «Російський вісник», «Вітчизняні записки», а також військові журнали і газети: «Артилерійський журнал», «Військовий збірник», «Розвідник», «Російський інвалід». У періодичних виданнях не тільки показували армійський побут, стан бойової підготовки військ, у всіх подробицях описувався бойовий шлях російської армії під час війни, також друкували різні матеріали з історії взаємин Російської імперії і Туреччини, Балканських держав.

Джерела особового походження.

Чимало цінного матеріалу для розроблення обраної теми містять *мемуари* безпосередніх учасників описуваних нами подій. За видовими ознаками мемуари – історичне джерело, яке на момент створення не передбачало оприлюднення, отже мають більш відвертий авторський характер.

Варто відзначити, щоденникові записи та спогади видатного державного і політичного діяча, військового міністра Д. А. Мілютіна [30]. Мемуари знаних офіцерів Генерального штабу, П. Д. Паренсова [31], М. А. Газенкампа, відомих військових істориків, зокрема П. К. Пузиревського [32].

У своїх нотатках особистого характеру вищезазначені автори, які були безпосередніми учасниками досліджуваних подій, подавали власне, більш відверте ставлення до ситуації та чинників, які зумовлювали певні явища і процеси. Завдяки їхнім свідченням масмо можливість з максимальною достовірністю реконструювати психологічну атмосферу, в якій від-

бувалася діяльність генерала М. О. Домонтовича як представника військової еліти російської армії.

Досить важливим для осмислення особистості М. О. Домонтовича є вивчення основних віх його життя і кар'єрного поступу крізь призму поглядів найближчого оточення, зокрема власної сім'ї, родичів, знайомих і колег по службі. До цієї групи документів відносимо біографію двоюрідного брата генерала, сенатора К. І. Домонтовича, що допомагає осмислити духовну атмосферу родини Домонтовичів, спектр ціннісних орієнтацій і домінуючих поведінкових норм [33].

Зрозуміти підліткові роки майбутнього генерала, зокрема обставини навчання і виховання у Полтавському кадетському корпусі, допомагають спогади М. О. Домонтовича, а також колег-кадетів і представників викладацького корпусу [34; 35; 36].

Значна частина особових документів зберігається у РДВІА в особистому фонді М. О. Домонтовича (ф. 242), який містить 26 справ. Серед документальних матеріалів особистого фонду у РДВІА нами виявлено джерела особистого характеру. Зокрема, родовід Домонтовичів [37], а також власноручні нотатки Михайла Олексійовича біографічного характеру [38]. Також нами виявлено епістолярні матеріали, які зберігаються в особистому фонді М. О. Домонтовича (ф. 242). Серед адресатів генерала його родичі, знайомі і друзі, зокрема К. І. Домонтович [39; 40], А. Вайловська, В. Нелідова, В. А. Сухомлинов, І. А. Зінов'єв, П. Каравенов, А. Мосолов.

Досить важливим для дослідження теми стали спогади доньки генерала М. О. Домонтовича – Олександри Коллонтай [41]. Вони допомагають зрозуміти особистість Михайла Олексійовича в родинному колі, у повсякденному житті, виявити важливі деталі побутового характеру, з'ясувати його ставлення до сім'ї, дружини і дітей. У Російському державному архіві соціально-політичної історії опрацьовано фонд 134 «О. М. Коллонтай», у якому виявлено щоденникові записи, листування з рідними з особистих питань, зокрема і з батьком М. О. Домонтовичем.

Отже, масштабність і різноплановість наукових завдань, пов'язаних з розкриттям наукової і адміністративної діяльності генерала російської армії М. О. Домонтовича зумовили формування значної джерельної бази. Вона поєднує в собі масив нормативно-правових актів, опублікованих джерел військово-історичного і політичного характеру щодо організації цивільного управління в Болгарії, матеріалів роботи військово-історичної комісії з опису російсько-турецької війни 1877-1878 рр., спеціальних робіт М. О. Домонтовича, тогочасної періодики, мемуаристики та епістолярію. Значну частину джерельної бази сформував опрацьований автором документи архівних установ Російської Федерації. За таких обставин ґрунтованим видається висновок, що відібрані у процесі історико-джерелознавчого аналізу матеріали за обсягом, видовою різноманітністю та повнотою відображення життя і діяльності генерала російської армії, адміністратора і військового історика М. О. Домонтовича, є достатніми для виконання мети та завдань дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / За ред. В. Смоля; НАН України; Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2013. – 566 с.
2. Домонтович Михайл Алексеевич. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ru.wikipedia.org/wiki/ Домонтович, Михайл Алексеевич](http://ru.wikipedia.org/wiki/Домонтович_Михаил_Алексеевич)
3. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г.А. Милорадович. – Спб., 1901. – Т.2. – С. 49-50.
4. Студьнова Л.В. Нащадок Слабинського сотника / Л.В. Студьнова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39745/19-Studonova.pdf?sequence=1>.
5. Російський державний військово-історичний архів (далі – РДВІА). – Ф. 430. – Оп. 1. – Спр. 34. – 84 арк.
6. РДВІА. – Ф. 430. – Оп. 1. – Спр. 53. – арк.
7. РДВІА. – Ф. 430. – Оп.1. – Спр. 120. – арк.
8. РДВІА. – Ф. 430. – Оп.1. – Спр. 168. – 16 арк.
9. РДВІА. – Ф. 485. – Оп.1. – Спр. 1291. – 3 арк.
10. РДВІА. – Ф. 485. – Оп.1. – Спр. 1403. – арк.
11. РДВІА. – Ф. 485. – Оп. 1. – Спр. 1345. – 92 арк.
12. РДВІА. – Ф. 485. – Оп.1. – Спр. 1328. – 6 арк.
13. РДВІА. – Ф. 485. – Оп.1. – Спр. 1329. – 21 арк.
14. РДВІА. – Ф. 485. – Оп.1. – Спр. 1309. – 34 арк.
15. РДВІА. – Ф. 485. – Оп.1. – Спр. 1322. – 10 арк.
16. РДВІА. – Ф. 485. – Оп. 1. – Спр. 1305. – 10 арк.
17. РДВІА. – Ф. 485. – Оп. 1. – Спр. 1308. – 55 арк.
18. Овсяный Н. Русское управление в Болгарии в 1877-78-79 гг. в 3 т. / Н. Овсяный. – СПб. : Т-во худ. печати, 1906-1907. – Т. 1-3.
19. Сборник материалов по гражданскому управлению и оккупации в Болгарии в 1877-78-79 гг.: в 6 вып. – СПб., 1903-1907. – Вып. 1-6.
20. Описание русско-турецкой войны 1877-78 гг. на Балканском полуострове». – СПб., 1901-1912. – Т. 1-9.
21. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. – СПб., 1898-1911. – Вып. 1-97.
22. Особое прибавление к описанию русско-турецкой войны 1877-1878 гг. на Балканском полуострове: в 6 вып. – СПб. : Военная тип., 1899-1911. – Вып. 1-6.
23. Особое прибавление к описанию русско-турецкой войны 1877-1878 гг. на Балканском полуострове: в 6 вып. – СПб. : Военная тип., 1899. – Вып. 1. Политические события, предшествовавшие войне / под ред. Домонтовича. – 110 с.
24. Особое прибавление к описанию русско-турецкой войны 1877-1878 гг. на Балканском полуострове: в 6 вып. – СПб. : Военная тип., 1900. – Вып. 2. Очерк политических событий с 28 декабря 1877 г. по 15 апреля 1878 г. / под ред. Домонтовича. – 116 с.
25. РДВІА. – Ф. 242. – Оп.1. – Спр. 3. – 32 арк.
26. РДВІА. – Ф. 242. – Оп.1. – Спр. 4. – 68 арк.
27. РДВІА. – Ф. 242. – Оп.1. – Спр. 8. – 12 арк.
28. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Т. 25. Черниговская губерния / сост. М. Домонтович. – СПб.: Тип. Ф. Персона, 1865. – 686 с.
29. Домонтович М. А. Обзор русско-турецкой войны 1877-1878 гг. на Балканском полуострове / М. А. Домонтович. – СПб, 1900.
30. Милютин Д.А. Воспоминания генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина (1843-1856). – М., 2000; Милютин Д.А. Дневник. 1873-1875. – М., 2008.
31. Паренсов П.Д. Из прошлого. Воспоминания офицера Генерального штаба. – СПб., 1901-1908. – Ч. 1.
32. Пузыревский П.К. Воспоминания офицера Генерального штаба о войне 1877-1878 гг. в Европейской Турции. – СПб., 1879.
33. Константин Иванович Домонтович. Очерк его биографии (1820-1889) // Русская старина. – 1898. – С. 757-784.
34. Домонтович М.А. Полтавский кадетский корпус в первые годы его существования / М.А. Домонтович // Исторический вестник. – 1890. – Т. 42. – № 11 – С. 444-476.
35. ; Картавцов Л. Петровский-Полтавский кадетский корпус в воспоминаниях одного из его воспитанников. 1852-1859 / Л. Картавцов // Русская старина. – 1890. – Т. 66. – №5. – С. 393-409.
36. Крылов Н. Кадеты сороковых годов (личные воспоминания) / Н. Крылов // Исторический вестник. – 1901. – Т. 85. – №9. – С. 943-967.
37. РДВІА. – Ф. 242. – Оп.1. – Спр. 1. – 1 арк.
38. РДВІА. – Ф. 242. – Оп.1. – Спр. 2. – 162 арк.
39. РДВІА. – Ф. 242. – Оп.1. – Спр. 13. – 15 арк.
40. РДВІА. – Ф. 242. – Оп.1. – Спр. 14. – 33 арк.
41. Коллонтай А.М. Из моей жизни и работы: воспоминания и дневники. Сборник / сост.: И.М. Дажина, М.М. Мухамеджанов, Р.Я. Цивлина; предисл. И.М. Дажиной. – М. : Изд-во «Советская Россия», 1974. – 416 с.

REFERENCES

1. Kolesnik I. Ukrainian historiography: conceptual history / Ed. B. Smoliy; NAS of Ukraine; Institute of History of Ukraine. - K.: Institute of History of Ukraine, 2013. - 566 p.
2. Domontovych M. A. [Internet resource]. - Access:[http://ru.wikipedia.org/wiki/ Domontovych Myhayl Alekseevych](http://ru.wikipedia.org/wiki/Domontovych_Myhayl_Alekseevych)
3. Miloradovich G.A. Pedigree book Chernigov nobility / G.A. Miloradovich. - SPb., 1901. - Vol.2. - P. 49-50.
4. Studonova L.V. Descendant Slabynskyi captain / L.V. Studnova. [Internet resource]. - Access: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/>
5. Russian State Military History Archive (hereinafter - RSMHA). - AF 430 - Op. 1. - Spr. 34 - 84 ark.
6. RSMHA. - F 430 - Op. 1. - Spr. 53. - ark.
7. RSMHA. - F. 430. - Op.1. - Spr. 120. - ark.
8. RSMHA. - F. 430. - Op.1. - Spr. 168 - 16 ark.
9. RSMHA. - F. 485. - Op.1. - Spr. 1291. - 3 ark.
10. RSMHA. - F. 485. - Op.1. - Spr. 1403. - ark.
11. RSMHA. - F. 485. - Op. 1. - Spr. 1345. - 92 ark.
12. RSMHA. - F. 485. - Op.1. - Spr. 1328. - 6 ark.
13. RSMHA. - F. 485. - Op.1. - Spr. 1329. - 21 ark.
14. RSMHA. - F. 485. - Op.1. - Spr. 1309. - 34 ark.
15. RSMHA. - F. 485. - Op.1. - Spr. 1322. - 10 ark.
16. RSMHA. - F. 485. - Op. 1. - Spr. 1305. - 10 ark.
17. RSMHA. - F. 485. - Op. 1. - Spr. 1308. - 55 ark.
18. Ovsyanyi N. Russian Local Government in Bulgaria 1877-78-79. In 6 vol. / N. Ovsyanyi. - SPb. : Tvorchestvo hud. pechati, 1906-1907. - T. 1-3.
19. Collections of materials on civil management and occupation of Bulgaria at 1877-79 pp.: 6 Vol. - SPb., 1903-1907. - Vol. 1-6.
20. Description Russian-Turkish War in 1877-78 on the Balkan Peninsula. - SPb., 1901-1912. - T. 1-9.
21. Collections of materials on the Russian-Turkish War in 1877-1878 on the Balkan Peninsula. - SPb., 1898-1911. - Vol. 1-97.
22. Particular adding to description for Russian-Turkish War in 1877-1878 on the Balkan Peninsula: 6 Vol. - SPb. : Military type, 1899-1911. - Vol. 1-6.
23. Particular adding to description for Russian-Turkish War in 1877-1878 on the Balkan Peninsula: 6 Vol. - SPb. : Military type, 1899. - Vol. 1. Political events, starting the War / Ed. Domontovych. - 110 p.
24. Particular adding to description for Russian-Turkish War in 1877-1878 on the Balkan Peninsula: 6 Vol. - SPb. : Military type, 1900. - Vol. 2. Essay about political events from the

- 28th December 1877 to 15th of April 1878 / Ed. Domontovych. - 116 p.
25. RSMHA. - F. 242. - Op.1. - Spr. 3 - 32 ark.
26. RSMHA. - F. 242. - Op.1. - Spr. 4 - 68 ark.
27. RSMHA. - F. 242. - Op.1. - Spr. 8 - 12 ark.
28. Materials for geography and statistics of Russia, assembled military officer General Staff. T. 25. Chernihiv province / comp. M. Domontovych. - St. Petersburg. : Type. F. Person, 1865. - 686 p.
29. Review Domontovych M.A. Russian-Turkish War in 1877-1878 on the Balkan Peninsula / M.A. Domontovych. - St. Petersburg, 1900.
30. Mylyutyn D.A. Memoirs of Field Marshal Count of Dmitry Alekseevych Mylyutyn (1843-1856). - M., 2000; Mylyutyn D.A. Diary. 1873-1875. - M., 2008.
31. Parensov P.D. Out of the past. Memoirs of General Staff military officer. - SPb., 1901-1908. - Part 1.
32. Puzyrevskyy P.K. Memoirs military officer General Staff at Warin 1877-1878 in European Turkey. - SPb., 1879.
33. Domontovych K.I. Essay based on autobiography (1820-1889) // Russian antiquity. - 1898. - P. 757-784.
34. Domontovych M.A. Poltavskiy kadetskyy first building / M.A. Domontovych // Historically Journal. - 1890. - T. 42. - Number 11 - P. 444-476.
35. Kartavtsov L. Petrovsky-Poltavskyy kadetskyy building in the Memoirs. 1852-1859 / L. Kartavtsov // Russian antiquity. - 1890. - T. 66. - № 5. - S. 393-409.
36. Krylov N. Kadets of 40th (Personal, memories) / N. Krylov // Historically Journal. - 1901. - T. 85. - № 9. - S. 943-967.
37. RSMHA. - F. 242. - Op.1. - Spr. 1 - 1 ark.
38. RSMHA. - F. 242. - Op.1. - Spr. 2. - 162 ark.
39. RSMHA. - F. 242. - Op.1. - Spr. 13 - 15 ark.
40. RSMHA. - F. 242. - Op.1. - Spr. 14 - 33 ark.
41. Kollontai A. M. Out of my life and work: Diary and memories. Collections of / comp. : I.M. Dazhyna, M.N. Mukhamedzhanov, R.J. Tsyvlyna; foreword. I.M. Dazhyna. - Moscow : Publishing House «Soviet Russia», 1974. - 416 p.

Historical Source Discourse of Biographical Studies by M. O. Domontovych (1830-1902)

Shvets V.

Abstract. This article provides the historical source analysis of General M. Domontovych's biography. Based on Russian State Military History Archive funds critical comprehending of the General's administrative and scientific heritage is represented. The documents that describe Domontovych's civil administration in Bulgaria are of high interest in our study. Materials of Military Historical Commission for the description of the Russian-Turkish War (1877-1878), led by the General Domontovych for some time, contribute a wide range of needed historical details. Brief analysis of general scientific achievements and contributions of periodicals of the late nineteenth century is given in the article. Special attention is paid to personal historical sources, which consist of memoirs, diaries, private correspondence etc. All this together makes it possible to deepen into the inner world of M.O. Domontovych particularly and allows to make the maximum plunge into the historical era of the late nineteenth century in Russian Empire as a whole. It drives the author to a conclusion that identified array of historical source is sufficient for an objective assessment of M.O. Domontovych's individuality as administrator and scholar.

Keywords: M.O. Domontovych, biography, historical source base, historical analysis, civil administration in Bulgaria, the Russian-Turkish war of 1877-1878, Military Historical Commission.

Источниковедческий дискурс биографических студий М. А. Домонтовича (1830-1902 гг.)

В. В. Швец

Аннотация. В статье проведен источниковедческий анализ биографии генерала М. А. Домонтовича. На основе привлеченных фондов Российского государственного военно-исторического архива автору удалось критически осмыслить административный и научный потенциал генерала. В частности интересны документы по деятельности М. А. Домонтовича по организации гражданского управления в Болгарии. Широкую информационную насыщенность содержат материалы работы военно-исторической комиссии по описанию русско-турецкой войны 1877-1878 гг., которую некоторое время возглавлял генерал Домонтович. Коротко проанализированы научный потенциал генерала и материалы периодических изданий второй половины XIX в. Особое внимание автор уделит личным источникам, основу которых составляют мемуары, дневники, воспоминания, частная переписка. Все это в комплексе позволяет глубже представить внутренний мир М. А. Домонтовича в частности, и максимально погрузиться в историческую эпоху второй половины XIX в. в Российской империи в целом. Автор приходит к закономерным выводам, что обнаруженный массив исходных материалов вполне способствует объективной оценки личности М.А. Домонтовича, как администратора и ученого.

Ключевые слова: М.А. Домонтович, биография, источниковедческая база, анализ, гражданское управление в Болгарии, русско-турецкая война 1877-1878 гг., Военно-историческая комиссия.

О. В. Кривошеїн і землевпорядні процеси у Російській імперії початку ХХ ст.

А. В. Запорожець

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна
Corresponding author. E-mail: nospiratus@meta.ua

Paper received 08.06.2016; Accepted for publication 20.06.2016.

Анотація. У статті на основі опрацьованої автором джерельної бази розкрито основні аспекти діяльності О. Кривошеїна, спрямованої на врегулювання землевпорядних процесів у Російській імперії поч. ХХ ст. О. Кривошеїн був одним із головних ідеологів політики землевпорядкування. Під час роботи на посаді заступника голови управління землеробства і землевпорядкування він займався розробкою механізмів реалізації землевпорядних робіт. У своїй діяльності О. Кривошеїн віддавав перевагу реалізації землевпорядних робіт на місцях, таким чином на його думку мали бути враховані основні фактори ведення господарства. У роботі автором розкрито позитивні та негативні сторони діяльності О. Кривошеїна, звернено увагу на дискусійні моменти реалізації землевпорядних процесів.

Ключові слова: О. Кривошеїн, Столипінська реформа, землевпорядкування, аграрне питання, аграрні перетворення.

На початку ХХ ст. аграрний сектор Російської імперії переживав глибоку кризу. Земельна реформа 1861 р., надавши селянам особисту свободу, не змогла забезпечити свободи діяльності в сільському господарстві. Общинне землекористування, малоземелля, аграрне перенаселення, черезсмузжя та інші фактори поглиблювали кризу. Ліквідація пережитків кріпосного ладу була можлива лише за умови невідкладного реформування існуючої системи.

Сукупність соціально-економічних заходів, спрямованих на врегулювання земельних відносин Російської імперії на поч. ХХ ст., отримали назву землевпорядкування. Одним із головних ідеологів землевпорядкування був видатний політичний і державний діяч російської імперії кін. ХІХ - поч. ХХ ст. – Олександр Васильович Кривошеїн.

Незважаючи на значний масив досліджень, присвячених аграрним перетворенням у Російській імперії початку ХХ ст., дослідники радянського періоду переважно оминають постать О. Кривошеїна. Спричинено це насамперед його роботою в уряді генерала П. Врангеля. У даному дослідженні автор звертається насамперед до опублікованих [3, 7, 10] та неопублікованих [1, 2, 5, 6, 9, 11, 13, 15] джерел з даної проблематики.

У світлі нових історичних пошуків та актуалізації аграрної проблематики, спроба об'єктивного висвітлення роботи О. Кривошеїна над розробкою та реалізацією аграрної реформи є актуальною.

Питання землевпорядкування було вперше порушене О. Кривошеїним у записці «Земельна політика і селянське питання». Він писав, що причини кризи сільського господарства криються насамперед у «крайне неудовлетворительных порядках землепользования, вследствие чего земля далеко не приносит того дохода, который могла бы давать при более рациональных приемах ее эксплуатации» [1, с. 5]. За таких умов, автор наголошує на необхідності упорядкування землекористування, оскільки вбачає в цьому ключове завдання у реформуванні аграрного сектора. Цей напрям у процесі реалізації Столипінської аграрної реформи в подальшому став одним із пріоритетних у діяльності О. Кривошеїна.

Водночас, усвідомлюючи складність поставлених завдань, Олександр Васильович писав: «Разверстание

чересполосицы в наделных землях – дело длительное и затяжное. Оно пойдет тем успешнее, чем лучше и шире будут поставлены подготовительные и вспомогательные меры. На первом месте здесь следует поставить организацию хуторских крестьянских хозяйств не тех землях, которые переходят к крестьянам через посредство и при содействии Крестьянского банка» [2, с. 2]. Такий механізм втілення аграрних перетворень був цілком під силу уряду.

Під час роботи на посаді заступника голови управління землевпорядкування і землеробства О. Кривошеїн займався розробкою механізму реалізації землевпорядних робіт на місцях. Результатом цього стала «Записка о преобразованиях в крестьянском устройстве и об аграрных мероприятиях», що була подана імператору і отримала його підтримку. Основна ідея записки полягала в реалізації землевпорядних процесів на місцях, оскільки необхідно було враховувати всі зовнішні та внутрішні чинники для землевпорядкування.

Початком створення адміністративного апарату для реалізації нової аграрної політики можна вважати указ від 4 березня 1906 р. про утворення Комітету по землевпорядних справах при Головному управлінні землевпорядкування (далі – ГУЗіЗ) і землеробства та губернських і повітових землевпорядних комісій.

Згідно з цим законом перед землевпорядними комісіями ставилися наступні завдання: допомога селянському банку під час продажу поміщицьких земель селянам, здача в оренду та продаж селянам державних земель, сприяння у переселенні селян на державні землі, сприяння селянам в усуненні недоліків існуючого землеволодіння і землекористування, посередництво між селянами й приватними землевласниками у поділі черезсмузжних земель, спільних володінь та сервітутів [3, с. 371].

Створюючи апарат землевпорядних комісій, уряд турбувався насамперед про їх лояльність до імперської влади, тому склад комісій формувався за класовим принципом. Повітові землевпорядні комісії склалися з повітового предводителя дворянства (голова комісії), голови повітової земської управи, представника, призначеного ГУЗіЗ у якості обов'язкового члена комісії, повітового члена окружного суду, представника від удільного відомства (у тих

повітах, де були удільні землі), податкового інспектора, земського начальника тієї дільниці, до району якого відносилися питання, що підлягали обговоренню, трьох членів від повітового земського зібрання та лише трьох представників від селянства. Останні обиралися шляхом жеребкування з-поміж кандидатів, що у свою чергу обиралися волосними зібраннями вказаного повіту. Як бачимо, селяни мали лише трьох представників проти десяти представників від поміщиків та чиновників. Таким був склад повітових землевпорядних комісій, котрі фактично й втілювали всю роботу щодо впровадження нових земельних порядків. До того ж самі представники від селянства добиралися за принципом «благонадежності» земськими начальниками [4, с. 28].

Губернські землевпорядні комісії формувалися аналогічно повітовим з різницею у тому, що головування у них покладали на губернатора, а представниками були керівники місцевих відділень Селянського та Дворянського банків. Представників від селянства обирали губернським земським зібранням, більшість учасників яких складали поміщики.

У цілому загальну координацію діяльності землевпорядних комісій та процесу землевпорядкування було покладено на Комітет у справах землевпорядкування, котрий було утворено в юрисдикції ГУЗіЗ під керівництвом управляючого з представників різних відомств.

П. Єфремов зазначав, що у 1915 р. працювало 38 губернських і 431 повітова землевпорядні комісії. Кількість землемірів, які працювали в землевпорядних комісіях, щороку невпинно зростала: з 600 осіб у 1907 р. до 6500 у 1914 р. [4, с. 29].

Створюючи землевпорядні комісії як інструмент для реалізації державної політики на місцях, Указ від 4 березня 1906 р. також передбачав їх широку співпрацю з Селянським банком. Згідно з указом, землевпорядні комісії мали сприяти в поділі землі після її придбання на окремі відруби чи у зменшенні кількості смуг окремих землевласників [5, с. 5]. Таким чином уряд намагався вирішити відразу кілька проблем – селянське малоземелля і поліпшення умов землекористування.

Окрім Указу про створення землевпорядних комісій, ГУЗіЗом було розроблено ряд актів про землевпорядні роботи, на основі яких з'явилася «Інструкція землеустроительным комиссиям о направлении их деятельности». У ній було детально розкрито принципи та механізми функціонування комісій.

Навесні 1908 р. у процесі реалізації реформи настав переломний момент. Оскільки голова ГУЗіЗ князь Б. Васильчиков не спромігся досягти серйозних результатів у ході аграрних перетворень, було прийнято рішення про призначення на цю посаду О. Кривошеїна. Відтак Олександр Васильович став найближчим соратником Столипіна і головним провідником аграрної реформи. У його руках було зосереджено усі напрями аграрних перетворень: землевпорядкування, переселенські процеси та роботу Селянського поземельного банку. Це давало можливість більш оперативного координування роботи відомств та впровадження новаторства.

Однією з ключових проблем, з якою довелося зіткнутися О. Кривошеїну, стало кадрове забезпечення землевпорядних органів та їхнє закріплення у підпорядкування ГУЗіЗ. З огляду на це у 1908 р. Олександр Васильович подав пропозиції до Ради міністрів у записці «О заведовании землемерной частью землеустроительных комиссий». У ній пропонував: «В виду особой важности закрепить существующее положение заведования землемерной частью землеустроительных комиссий и придать означенной отрасли Межевого управления должную во всех частях определенность и устойчивость. Следует возложить общее руководство работами межевого управления, поскольку последние касаются предмета ведения землеустроительных комиссий, на Главноуправляющего землеустройством и земледелием, в заведовании которого сосредоточено все землеустроительное дело империи» [6, с. 4].

Завідування землемірними роботами, кадрове забезпечення землемірів при землевпорядних комісіях і технічний нагляд пропонував «возложить на губернские чертежные под. ближайшим руководством Губернских землемеров. Надзор за землемерной частью землеустроительных комиссий и правильной постановкой технической работы а равно и меры по подготовке и выбору личного состава по всем губерниям, возложить на Управление межевой частью под. непосредственным надзором Главноуправляющего землеустройством и земледелием» [6, с. 4].

У зв'язку з дефіцитом кваліфікованих кадрів для забезпечення землевпорядних робіт, з лютого 1908 р. при Костянтинівському межевому інституті було організовано курси для підготовки помічників землемірів, 5 землемірних училищ та 26 губернських креслярських. Улітку 1908 р. до землевпорядних робіт приступили близько 1,5 тис. слухачів курсів. До кінця 1910 р. у 47 губерніях працювало вже 5120 службовців, у тому числі 770 виконавців робіт, 1660 землемірів і 2670 помічників землемірів. Однак, попри зусилля, що здійснювалися урядом для підготовки спеціалістів, кваліфікованих кадрів для проведення землевпорядних робіт все рівно не вистачало «ежегодно половине крестьян ходатайствующих о присылке землемеров приходится ждать очереди до следующего года» [7, с. 23].

П. Зирянов відзначав, що з приходом О. Кривошеїна на посаду голови УЗіЗ «реформа різко прибавила темпы» [8, с. 101].

15 жовтня 1908 р. були видані «Временные правила о выделе наделной земли к одним местам». Документ мав на меті заохочення добровільних виділень селян з общин, спрощення процесу землевпорядкування.

Правилами визначалися відмінності між наділами, що відповідали та не відповідали «цілям землевпорядкування». Перші підлягали включенню до планів робіт землевпорядних комісій, інші мали бути ліквідовані. Виділення селянина з общини було можливе «в добровольном порядке и принудительном, в промежутки между переделами и при переделах, по требованию отдельных домохозяев или обществ» [9, с. 172].

Між тим, у правилах було зазначено, що «наиболее совершенным типом земельного устройства является хутор, а при невозможности образования такого –

сплошной для всех полевых угодий отруб, отведенный особо от коренной усадьбы» [9, с. 188].

Комітетом у справах землевпорядкування від 19 березня 1909 р. було затверджено «Временные правила о землеустройстве целых сельских обществ». Правила врегулювали поділ селищ, виділення земель членам общини, які бажали отримати землю у приватну власність, перехід до відрубних володінь цілих сільських общин. [10, с. 456].

Вагоме значення для проведення землевпорядкування і створення його правового підґрунтя мав закон про землевпорядкування. Проект положення про землевпорядкування був затверджений Миколою II 29 травня 1911 р. та отримав силу закону. Зазначений закон мав на меті ліквідувати далекоземелля, надільну та позанадільну черезсумжність, сприяти створенню окремих самостійних землеволодінь, переходу селян до хутірських та відрубних господарств. Одним з головних нововведень закону була можливість переходити до хутірських та відрубних господарств, оминаючи закріплення землі у приватну власність. Виданий землевпорядними органами акт на виділення землі в одному місці, закріплював її у приватну власність [11, с. 577].

20 травня 1911 р. з'їздом по землевпорядних справах було затверджено новий наказ землевпорядним комісіям. Виступаючи перед делегатами з'їзду, О. Кривошеїн в чергове наголошував, що землевпорядкування має проходити за добровільної згоди та цілковитої підтримки селянства: «Было бы совершенно ненормальным проводить те меры, которым не сочувствуют владельцы земли. Какие бы полномочия не давал закон, именно только то землеустройство имеет цену, польза которого признается и одобряется всем заинтересованным населением» [12, с. 93].

Перейдемо безпосередньо до розгляду результатів землевпорядкування. У доповіді про хід землевпорядкування в Комітет у справах землевпорядкування від 17 листопада 1908 р. зазначалося наступне: «Произведено и принято населением землеустроительных проектов относительно 24463 дворов, на площади 207361 дес. Большая часть этих работ состоит в разбивке надельных земель на хуторские и отрубные участки, либо в выделе отдельным домохозяевам участков из общинных земель» [13, с. 32].

Результати землевпорядних робіт з часу утворення землевпорядних комісій, починаючи з 1906 р. до 1 січня 1915 р., у 47 губерніях Європейської Росії на такі результати: в урядові комісії надійшло 5793540 звернень від селян щодо землевпорядкування, 80475 від окремих домовласників та дрібних власників, а також 11356 від інших власників. Здійснено підготовку до землевпорядкування ділянок 509 тис. домовласників, тобто 60,6%. Фактично ж було затверджено у приватну власність та завершено упорядкування земельних 1 966 084 ділянок, що складало 33,9% від усієї кількості поданих звернень та 16% від усіх власників.

Загалом землевпорядкування в Російській імперії проведено на території в 16831458 дес., що складало 12,1% від площі надільного землеволодіння у 1905 р. У тому числі було землевпорядковано 9522 окремих домовласників і дрібних власників на площі 72237 дес. та 2639 інших власників на площі 119323 дес. [14, с. 241].

Одним з важливих напрямів землевпорядкування було утворення хуторів та відрубів. П. Зирянов стверджує, що у період з 1907 по 1910 рр. виділено 319148 хуторів та відрубів, 175892 (55,1%) – утворено в результаті повного розподілу земель окремих селищ, де діяло общинне землекористування, 74277 (23,2%) – після поділу подвірних поселень [8, с. 127-128].

Перехід до нових форм та методів землекористування передбачав матеріальну допомогу з боку держави, оскільки більшість новостворених господарств були нежиттєздатними без цільової підтримки. Допомога при землевпорядкуванні давала можливість перш за все подавати заяви, скарги, прохання стосовно землевпорядних робіт без сплати будь-яких митних стягнень. Також Селянським банком видавалися позики, спрямовані на покращення методів господарювання. Зокрема селянам, що переходили до хутірських і відрубних форм господарювання пропонували позики на придбання сільськогосподарського інвентарю та насіння.

У процесі реалізації аграрних перетворень, основна ціль – створення сильного і незалежного селянина-господарника, поступово змінювалася, оскільки в ході робіт О. Кривошеїну довелося «вчитися на помилках». З листа А. Клопова імператору: «Кривошеин желая угодить Вам и изобрести славу великого реформатора при Содействии Столыпина, смело взялся провести пожарными темпами, не зная уклада русской жизни, так называемую хуторскую реформу. Реформу начали проводить твердо решив в принципе не пользоваться помощью науки, ни местных сил, ни земства, в задачу которого именно входят заботы о нуждах народного хозяйства. В результате быстрого и необдуманного проведения реформы, по моему мнению могло получиться не поднятие благосостояния деревни, а скорее разруха ея...»

К счастью, в последние годы перед войной Кривошеин, заметно изменил взгляд на проведение реформы, вследствие чего все чаще вместо хуторов стали вводит отрубное хозяйство» [15, с. 36].

Із початком війни посилювалися селянські протести проти аграрних перетворень. Як результат, О. Кривошеїн направив губернаторам ряд циркулярів. 22 серпня 1914 р. вийшов циркуляр №53, у якому пропонували землевпорядні роботи продовжувати лише в тих волостях і селах, де була добровільна згода з боку місцевого населення [16, с. 263].

У листопаді 1914 р. О. Кривошеїн направив циркуляр № 62, згідно з яким місцеві землевпорядні органи мали запланувати для реалізації у 1915 р. лише найбільш продумані та підготовлені заходи. Робилося це з метою заспокоєння протестних настроїв серед населення [16, с. 265].

У зв'язку з наростанням супротиву селян проти землевпорядкування 29 квітня 1915 р. вийшов циркуляр голови УЗіЗ № 31. У ньому йшлося про необхідність «согласовывать взаимно-встречные интересы землеустройства населения и в соответствии с этим приостанавливать землеустроительные работы, по которым не достигнуто соглашение сторон». Також Олександр Васильович вкотре наголошував, що «отступление от этих начал в условиях войны и производство работ которые могли бы обострить взаимные

отношения крестьян, совершенно недопустими», в условиях войны та нарастания реакции селянства против реформы, означало закінчення земельпорядних процесів. Усвідомлюючи це, О. Кривошеїн рекомендував усі сили направити на юридичне оформлення земельпорядних робіт, що вже були здійснені [16, с. 277].

Таким чином, є підстави вважати, що 1915 р. фактично став завершальним для аграрних перетво-

рень у Російській імперії. Землепорядкування як одна з ключових частин аграрної реформи, проіснувала найдовше і дала значні позитивні зрушення в аграрних відносинах селянства імперії. О. Кривошеїн відіграв ключову роль у розробці та реалізації земельпорядних перетворень в Російській імперії.

ЛІТЕРАТУРА

- РДІА. – Ф. 1571. – Оп. 1. – Спр. – 28. – Докладная записка о земельной политике и крестьянском вопросе.
- РДІА. – Ф. 1571. – Оп. 1. – Спр. 52. – Вырезки из газет с речами и высказываниями Кривошеина А.В. по вопросам землеустройства.
- Столыпин П.А.: Програма реформ. Документи и материалы: Т1. – М.: Российская политическая энциклопедия. – 2011 г. – 764 с.
- Ефремов П.Н. Столыпинская аграрная политика / П.Н. Ефремов. – М., 1941 г. – С. 28-31.
- РДІА. – Ф. 592. – Оп. 1. – Спр. 334. – О согласовании посреднической деятельности Банка с землеустроительными мероприятиями.
- РДІА. – Ф. 1276. – Оп. 4. – Спр. 499. – Об установлении порядка организации землемерных работ землеустроительными комиссиями.
- Русское землеустройство 1907-1910 гг. – СПб., 1911 г. – 81 с.
- Зырянов П.Н. Крестьянская община европейской России 1907-1914 гг. / П.Н. Зырянов – М. – 1992. – 256 с.
- РДІА. – Ф. 1276. – Оп. 2. – Д. 406. – О дополнении некоторых постановлений о крестьянском землеустройении и землепользовании, в том числе указа 9 ноября 1906 г.
- Александровский Ю.В. Закон 14 июня 1910 г. об изменении и дополнении некоторых постановлений о крестьянском землеустройении. – СПб., 1911 г. – 624 с.
- РДІА. – Ф. 1278. – Оп. 2. – Спр. 263 – Закон о землеустройестве 29 мая 1911 г.
- Кривошеин К.А., А.В. Кривошеин: Его значение в истории России XX в. / К.А. Кривошеин. – Париж., 1973 г. – 350 с.
- РДІА. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 87. – Доклады министров Васильчикова и Кривошеина о ходе землеустроительного дела.
- Дубровский С.М. Столыпинская земельная реформа. Из истории сельского хозяйства и крестьянства России в начале XX века / С.М. Дубровский. – М., 1963. – 600 с.
- РДІА. – Ф. 1099. – Оп. 1. – Спр. 14. – Из письма №31 А.А. Клопова императору.
- Герасименко Г.А. Борьба крестьян против Столыпинской аграрной политики / Г.А. Герасименко. – Саратов., 1985. – 344 с.

REFERENCES

- RDIA. – F. 1571. – Op. 1. – Spr. – 28. – Dokladnaja zapiska o zemel'noj politike i krest'janskom voprose.
- RDIA. – F. 1571. – Op. 1. – Spr. 52. – Vyzrezki iz gazet s rechami i vyskazyvanijami Krivosheina A.V. po voprosam zemleustrojstva.
- Stolypin P.A.: Programa reform. Dokumenty i materialy: T1. – M.: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija. – 2011 g. – 764 s.
- Efremov P.N. Stolypinskaja agrarnaja politika / P.N. Efremov. – M., 1941 g. – S. 28-31.
- RDIA. – F. 592. – Op. 1. – Spr. 334. – O soglasovanii posredniceskoj dejatel'nosti Banka s zemleustroitel'nymi meroprijatijami.
- RDIA. – F. 1276. – Op. 4. – Spr. 499. – Ob ustanovlenii porjadka organizacii zemlemernih rabot zemleustroitel'nymi komisijami.
- Russkoe zemleustrojstvo 1907-1910 gg. – SPb., 1911 g. – 81 s.
- Zyrjanov P.N. Krest'janskaja obshhina evropejskoj Rossii 1907-1914 gg. / P.N. Zyrjanov – M. – 1992. – 256 s.
- RDIA. – F. 1276. – Op. 2. – D. 406. – O dopolnenii nekotoryh postanovlenij o krest'janskom zemlevladienii i zemlepol'zovanii, v tom chisle ukaza 9 nojabrja 1906 g.
- Aleksandrovskij Ju.V. Zakon 14 ijunja 1910 g. ob izmenenii i dopolnenii nekotoryh postanovlenij o krest'janskom zemlevladienii. – SPb., 1911 g. – 624 s.
- RDIA. – F. 1278. – Op. 2. – Spr. 263 – Zakon o zemleustrojstve 29 maja 1911 g.
- Krivoshein K.A., A.V. Krivoshein: Egoznachenie v istorii Rossii HH v. / K.A. Krivoshein. – Parizh., 1973 g. – 350 s.
- RDIA. – F. 408. – Op. 1. – Spr. 87. – Doklady ministrov Vasil'chikova i Krivosheina o hode zemleustroitel'nogo dela.
- Dubrovskij S.M. Stolypinskaja zemel'naja reforma. Iz istorii sel'skogo hozjajstva i krest'janstva Rossii v nachale XX veka / S.M. Dubrovskij. – M., 1963. – 600 s.
- RDIA. – F. 1099. – Op. 1. – Spr. 14. – Iz pis'ma №31 A.A. Klopova imperatoru.
- Gerasimenko G.A. Bor'ba krest'jan protiv Stolypinskoj agrarnoj politiki / G.A. Gerasimenko. – Saratov., 1985. – 344 s.

A. V. Krivoshein and The Processes of Land Management in The Russian Empire at The Beginning of the 20th Century Zaporozhets A.

Abstract. The article deals with the main aspects of A. Krivoshein's activities, the main aim of which was the settlement of the processes of land management in the Russian Empire at the beginning of the 22nd century. A. Krivoshein was one of the leading ideologists of the land management politics. As assistant head of the Chief Administration of Land Organization and Agriculture he engaged in development of the methods of realization land management works. His activities focused on the realization of land management works at the local level, as only thus, in his opinion, the main factors of farm management were taken into account. The author of the article analyses advantages and disadvantages of A. Krivoshein's activities and draws reader's attention to disputable issues of the realization of land management works.

Keywords: A. Krivoshein, the Stolypin agrarian reform, land management, agrarian situation, agrarian transformations.

А. В. Кривошеин и землеустроительные процессы в Российской империи начала XX ст.

А. В. Запорожец

Аннотация. В статье на основе исследованных автором источников раскрыты основные аспекты деятельности А. Кривошеина, направленной на урегулирование землеустроительных процессов в Российской империи нач. XX в. А. Кривошеин был одним из главных идеологов политики землеустройства. Во время занятия должности заместителя главы управления землеустройства и земледелия он занимался разработкой механизмов реализации землеустроительных работ. А. Кривошеин перенес реализацию землеустроительных работ на места, только так можно было провести землеустройство максимально эффективно. В работе автором раскрыты положительные и отрицательные стороны деятельности А. Кривошеина, обращено внимание на дискуссионные моменты реализации землеустроительных процессов.

Ключевые слова: *А. Кривошеин, Столыпинская реформа, землеустройство, аграрный вопрос, аграрные преобразования.*

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu